

ПОСТАНОВЛЕНИЕ МИНИСТЕРСТВА ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ

30 июня 2022 г. № 159

Об утверждении учебных программ по учебным предметам для учреждений образования, реализующих образовательные программы общего среднего образования

На основании части первой пункта 11 статьи 163 Кодекса Республики Беларусь об образовании, подпункта 4.6 пункта 4 Положения о Министерстве образования Республики Беларусь, утвержденного постановлением Совета Министров Республики Беларусь от 4 августа 2011 г. № 1049, Министерство образования Республики Беларусь ПОСТАНОВЛЯЕТ:

1. Утвердить:

1.1. учебную программу по учебному предмету «Беларуская літаратура» (літаратурнае чытанне) для II класа ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання і выхавання (дадаецца);

1.2. учебную программу по учебному предмету «Человек и мир» для V класса учреждений образования, реализующих образовательные программы общего среднего образования с русским языком обучения и воспитания (прилагается);

1.3. учебную программу по учебному предмету «Чалавек і свет» для V класа ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання і выхавання (дадаецца);

1.4. учебную программу по учебному предмету «Искусство (отечественная и мировая художественная культура)» для V класса учреждений образования, реализующих образовательные программы общего среднего образования с русским языком обучения и воспитания (прилагается);

1.5. учебную программу по учебному предмету «Мастацтва (айчынная і сусветная мастацкая культура)» для V класа ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання і выхавання (дадаецца);

1.6. учебную программу по учебному предмету «Биология» для VII класса учреждений образования, реализующих образовательные программы общего среднего образования с русским языком обучения и воспитания (прилагается);

1.7. учебную программу по учебному предмету «Біялогія» для VII класа ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання і выхавання (дадаецца);

1.8. учебную программу по учебному предмету «Физика» для VII–IX классов учреждений образования, реализующих образовательные программы общего среднего образования с русским языком обучения и воспитания (прилагается);

1.9. учебную программу по учебному предмету «Фізіка» для VII–IX класаў устаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання і выхавання (дадаецца);

1.10. учебную программу по учебному предмету «Беларуская мова» для X класа ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання і выхавання (базавы ўзровень) (дадаецца);

1.11. учебную программу по учебному предмету «Русский язык» для X класса учреждений образования, реализующих образовательные программы общего среднего образования с белорусским и русским языками обучения и воспитания (базовый уровень) (прилагается);

1.12. учебную программу по учебному предмету «Беларуская мова» для XI класа ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання і выхавання (базавы ўзровень) (дадаецца);

1.13. учебную программу по учебному предмету «Русский язык» для XI класса учреждений образования, реализующих образовательные программы общего среднего

образования с белорусским и русским языками обучения и воспитания (базовый уровень) (прилагается).

2. Внести в постановление Министерства образования Республики Беларусь от 29 июля 2019 г. № 123 «Об утверждении учебных программ по учебным предметам для учреждений образования, реализующих образовательные программы общего среднего образования» следующие изменения:

2.1. подпункты 1.13, 1.27, 1.36, 1.37 пункта 1 исключить;

2.2. абзацы первый и второй подраздела «Основные требования к результатам учебно-познавательной деятельности учащихся» раздела «Личность, общество, государство» учебной программы по учебному предмету «Обществоведение» для IX класса учреждений общего среднего образования с русским языком обучения и воспитания, утвержденной этим постановлением, изложить в следующей редакции:

«В результате освоения содержания раздела «Личность, общество, государство» учащиеся IX класса будут:

знать определения основных понятий: Всебелорусское народное собрание, государство, гражданство, конституция, местное самоуправление, местное управление, мораль, Национальное собрание Республики Беларусь, Палата представителей Национального собрания Республики Беларусь, права человека, право, Президент Республики Беларусь, Совет Министров Республики Беларусь, Совет Республики Национального собрания Республики Беларусь, суд;»;

2.3. абзацы першы–трэці падраздзела «Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучняў» раздзела «Асоба, грамадства, дзяржава» вучэбнай праграмы па вучэбным прадмеце «Грамадазнаўства» для IX класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання і выхавання, зацверджанай гэтай пастановай, выкласці ў наступнай рэдакцыі:

«У выніку засваення зместу раздзела «Асоба, грамадства, дзяржава» вучні IX класа будуць:

ведаць:

азначэнні асноўных паняццяў: грамадзянства, дзяржава, канстытуцыя, мараль, мясцовае кіраванне, мясцовае самакіраванне, Нацыянальны сход Рэспублікі Беларусь, Палата прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь, Прэзідэнт Рэспублікі Беларусь, права, правы чалавека, Савет Міністраў Рэспублікі Беларусь, Савет Рэспублікі Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь, суд, Усебеларускі народны сход;».

3. Признать утратившими силу:

3.1. подпункт 1.18 пункта 1 постановления Министерства образования Республики Беларусь от 27 июля 2017 г. № 90 «Об утверждении учебных программ по учебным предметам для I–III классов учреждений образования, реализующих образовательные программы общего среднего образования»;

3.2. подпункты 1.8, 1.11, 1.41 пункта 1 постановления Министерства образования Республики Беларусь от 27 июля 2017 г. № 91 «Об утверждении учебных программ по учебным предметам для V–VII классов учреждений образования, реализующих образовательные программы общего среднего образования»;

3.3. подпункты 1.35, 1.48 пункта 1 постановления Министерства образования Республики Беларусь от 27 июля 2018 г. № 76 «Об утверждении учебных программ по учебным предметам для учреждений образования, реализующих образовательные программы общего среднего образования»;

3.4. подпункты 1.1, 1.3 пункта 1 постановления Министерства образования Республики Беларусь от 19 июня 2020 г. № 140 «Об утверждении учебных программ по учебным предметам для учреждений образования, реализующих образовательные программы общего среднего образования»;

3.5. подпункты 1.1, 1.3 пункта 1 постановления Министерства образования Республики Беларусь от 21 июня 2021 г. № 131 «Об утверждении учебных программ по учебным предметам для учреждений образования, реализующих образовательные программы общего среднего образования».

4. Настоящее постановление вступает в силу с 1 сентября 2022 г.

Министр

А.И.Иванец

ЗАЦВЕРДЖАНА

Пастанова
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь
30.06.2022 № 159

**Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце
«Беларуская літаратура» (літаратурнае чытанне)
для II класа ўстаноў адукацыі,
якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай навучання і выхавання**

**ГЛАВА 1
АГУЛЬНЫЯ ПАЛАЖЭННІ**

1. Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце «Літаратурнае чытанне» (далей – вучэбная праграма) уваходзіць у адукацыйную галіну «Беларуская літаратура», з’яўляецца падрыхтоўчым этапам адзінай непарыўнай літаратурнай адукацыі.

2. Дадзеная вучэбная праграма разлічана на 68 гадзін, з іх 57 гадзін – чытанне раздзелаў вучэбнага дапаможніка і абагульненне ведаў па раздзелах чытання, 9 гадзін – пазакласнае чытанне, 2 гадзіны – абавязковы кантроль навыку чытання.

3. Мэта навучання літаратурнаму чытанню на I ступені агульнай сярэдняй адукацыі – закласці ў вучняў асновы культурнага чытача, які ўсведамляе каштоўнасць літаратуры як мастацтва слова, можа ажыццяўляць самастойную чытацкую дзейнасць па асобасным успрыманні і асэнсаванні адпаведных узросту твораў мастацкай літаратуры.

4. Для рэалізацыі кампетэнтнаснага падыходу ў навучанні літаратурнаму чытанню на I ступені агульнай сярэдняй адукацыі вызначаны і вырашаюцца задачы па фарміраванні і развіцці ключавых кампетэнцый вучняў:

забяспечыць усведамленне гуманістычных агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей на матэрыяле прачытаных ці праслуханых твораў;

прывучаць вучняў да паслядоўнага выканання культурных норм;

актывізаваць пазнавальныя памкненні вучняў у спасціжэнні беларускай нацыянальнай культуры, захаванні нацыянальна-культурных традыцый;

гарманічна фарміраваць навык чытання, комплекс чытацкіх уменняў, якія забяспечаць асэнсаванае ўспрыманне, поўнае, глыбокае разуменне і асобасную ацэнку маральнай праблематыкі і эстэтычнага плану твора;

стымуляваць імкненне да чытання кніг на беларускай мове;

выхоўваць павагу да кнігі як крыніцы самапазнання і развіцця;

развіваць вобразнае ўяўленне, маўленчую актыўнасць, здольнасць да літаратурнай творчасці на падставе ўспрынятых твораў мастацкай літаратуры;

фарміраваць агульнавучэбныя ўменні працы з тэкставай інфармацыяй розных відаў.

Зыходзячы з вызначаных задач, змест вучэбнага прадмета «Літаратурнае чытанне» павінен быць скіраваны на фарміраванне чытацкай кампетэнцыі вучняў на беларускай мове:

навыкаў чытання на беларускай мове (здольнасць правільна «агучваць» графічна зафіксаваны тэкст з разуменнем яго зместу);

уменняў асобасна асэнсаванага чытання мастацкіх і навукова-папулярных твораў, адпаведных узросту і ўзроўню валодання вучнямі маўленнем на беларускай мове;

прадуктыўнай чытацкай дзейнасці з тэкстам, кнігай на аснове комплекса бібліятэчна-бібліяграфічных уменняў.

5. Асноўнай формай правядзення вучэбных заняткаў па вучэбным прадмеце «Літаратурнае чытанне» з’яўляецца ўрок. На вучэбных занятках могуць выкарыстоўвацца франтальная, групова, парная і індывідуальныя формы арганізацыі дзейнасці вучняў.

У працэсе чытання і асэнсавання твораў у залежнасці ад этапаў працы над творам выкарыстоўваюцца рэпрадуктыўныя, часткова-пошукавыя, даследчыя метады: гутарка, эўрыстычная гутарка, дыскусія, дыдактычная гульня, прагназаванне, складанне структурна-лагічных схем, мадэляванне, драматызацыя, іншыя метады.

Развіццё і ўдасканаленне навыку чытання заснавана на прымяненні гукавога аналітыка-сінтэтычнага метаду навучання чытанню шляхам шматразовага перачытвання тэксту з новай вучэбнай задачай і на аснове чытання разнастайных спецыяльна адабраных тэкстаў для развіцця поля зроку, антыцыпацыі, вымаўленчых навыкаў.

На занятках пазакласнага чытання прымяняецца метады чытання-разглядвання дзіцячых кніг з улікам перыяду фарміравання ўменняў працы з кнігай.

Вынікі вучэбнай дзейнасці вучняў па вучэбным прадмеце «Літаратурнае чытанне» вызначаюцца з дапамогай вусных (фронтальнае апытанне, выкананне практычных заданняў з тэкстам) і пісьмовых форм кантролю (тэматычны тэст).

6. Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў заключаюцца ў тым, што вучні будуць:

6.1. Ведаць і разумець прозвішчы аўтараў, назвы і змест 5 твораў, якія вывучаліся; на памяць вершы: В.Жуковіч. «Маладая восень», В.Лукша. «За што люблю я Новы год?», Эдзі Агняцвет. «Маме», Янка Купала. «Хлопчык і лётчык», Якуб Колас. «Песня аб вясне»; правілы карыстання кнігамі.

6.2. Мець першаснае ўяўленне пра малыя жанры вуснай народнай творчасці (загадка, лічылка, заклічка, жарт, скорагаворка); аўтарскія творы (верш, апавяданне, казка); сродкі выразнага чытання (гучнасць, захаванне інтанацыі сказа і паўз).

6.3. Валодаць спосабамі пазнавальнай дзейнасці: арфаэпічна правільна і асэнсавана чытаць уголос па складах і цэлымі словамі з захаваннем інтанацыі сказа і паўз; прагназаваць змест твора па ілюстрацыях і загаловак; вылучаць незразумелыя словы і выразы, устанаўліваць іх значэнне з дапамогай настаўніка; адказваць на пытанні па фактычным змесце твора; вызначаць дзейных асоб; знаходзіць эпізод з апісаннем учынку дзейнай асобы; знаходзіць урыўкі тэксту, якія адпавядаюць ілюстрацыі; даваць уласную ацэнку ўчынкам герояў твора; падрабязна пераказваць частку тэксту ці невялікі апавядальны тэкст (па малюнках, пытаннях, загаловаках сэнсавых частак, апорных словах); правільна называць прачытаны твор (аўтар, заглавак); прыводзіць прыклады казак з ліку вывучаных твораў; ацэньваць правільнасць і выразнасць уласнага і праслуханага чытання; дарэчна ўжываць тэрміны «тэма», «падзея», «дзейная асоба», «учынак», «эпізод», «казка»; арыентавацца ў кнізе: знаходзіць у змесце прозвішча аўтара, назву твора і старонку; выбіраць па рэкамендацыі настаўніка кнігу для чытання ў класным кутку чытання ці сумесна з бібліятэкарам у бібліятэцы ўстанова адукацыі.

6.4. Выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні ў практычнай дзейнасці і паўсядзённым жыцці: ацэньваць уласныя паводзіны і жыццёвыя сітуацыі з пазіцыяй маральных норм і культурных каштоўнасцей; асэнсавана выбіраць і чытаць творы, адпаведныя ўзросту, абменьвацца думкамі па прачытаным ці праслуханым творы; асэнсавана ўспрымаць вусную і пісьмовую інфармацыю для задавальнення пазнавальных інтарэсаў; узбагачаць эмацыянальна-каштоўны вопыт праз успрыманне твораў розных відаў мастацтва.

ГЛАВА 2

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА. АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Кола чытання і слухання

Жанравая разнастайнасць кола чытання і слухання: вершы, апавяданні, казкі, жарты, загадкі, скорагаворкі, гумарыстычныя творы, пазнавальныя артыкулы з выхаваўчым патэнцыялам.

Аўтарская разнастайнасць кола чытання і слухання: дзіцячыя творы класікаў беларускай літаратуры, творы класікаў беларускай дзіцячай літаратуры; высокамастацкія дзіцячыя творы сучасных аўтараў.

Творы вуснай народнай творчасці: малыя жанры (загадкі, жарты, скорогаворкі, прыказкі, прымаўкі, лічылкі, прыкметы), народныя казкі.

Асноўныя раздзелы чытання. Рэкамендаваны пералік твораў

Рэкамендаваны пералік твораў складаецца са спісу твораў для чытання і вывучэння ў класе і спісу твораў для пазакласнага чытання. Спіс твораў для пазакласнага чытання з'яўляецца пашыраным і прыкладным. Ён мае рэкамендацыйны характар. Настаўнік можа выбраць для пазакласнага чытання тыя творы, якія прадстаўлены ў кніжных фондах бібліятэкі ўстановы адукацыі і раённай бібліятэкі.

Вераснёвы школьны ранак

(5 гадзін, з іх 1 гадзіна – на пазакласнае чытанне)

Творы пра адносіны да вучобы, ролю кніг, важнасць стараннай вучнёўскай працы.

Для чытання і вывучэння ў класе

- А. Гурыновіч. «Каток».
- В. Жуковіч. «Мае сябры».
- Г. Лукашэвіч. «Навука чытання».
- М. Пазнякоў. «Першага верасня».
- М. Чарняўскі. «Як Мікітка сукенку з'еў».

Для пазакласнага чытання

- А. Дзеружынскі. «Хто вас у школу сабіраў?».
- К. Камейша. «Задача».
- І. Муравейка. «Пра мышку і кніжку».
- В. Жуковіч. «Жураўліны вырай».
- С. Панізнік. «Верасень».
- М. Пазнякоў. «Сяргей».
- А. Пісьмянкоў. «Саўка ды Грышка».
- П. Прануза. «Піша літару Марына», «Бывай, лета!».
- М. Чарняўскі. «Пайшлі ад нас канікулы».

Восеньскія гісторыі

(6 гадзін, з іх 1 гадзіна – на пазакласнае чытанне)

Творы пра прыгажосць восеньскай прыроды, змены, якія адбываюцца ў прыродзе восенню.

Для чытання і вывучэння ў класе

- В. Жуковіч. «Маладая восень».
- Клаўдзія Каліна. «Верасень».
- Г. Каржанеўская. «Песенька».
- Якуб Колас. «Адлет жураўлёў».
- Якуб Колас. Колас. «Восень».
- Р. Ігнаценка. «Грыбнік».

Для пазакласнага чытання

- Г. Аўласенка. «Клён».
- Р. Бензярук. «Хто каго перакрычыць?».

Вера Вярба. «Восень».
Н. Галіноўская. «На прагулцы».
М. Даніленка. «Восень шыла сарафан», «Па лясках і палях».
Я. Жабко. «Залатая казка», «Восень вераснёвая».
Максім Лужанін. «Восень».
М. Чарняўскі. «Павучковыя арэлі».

У свеце ветлівасці і дабрыні
(8 гадзін, з іх 1 гадзіна – на пазакласнае чытанне)

Творы пра стаўленне людзей адзін да аднаго, добрыя і дрэнныя ўчынкі, неабходнасць ветлівасці і добразычлівасці ў жыцці.

Для чытання і вывучэння ў класе

Я. Бяганская. «Каму сказаць «дзякуй»?».
В. Вітка. «Чатыры пажаданні».
Н. Галіноўская. «Выратаваў».
Алесь Гарун. «Добрыя дзеці».
П. Кавалёў. «Падзяка».
І. Муравейка. «Чаму мяне не хваляць?».
Я. Пархута. «Кропелька».
Максім Танк. «Жук і слімак».
Цётка. «Гутарка асоту з крапіваю».

Для пазакласнага чытання

Л. Арабей. «Зернятка і вецер».
Г. Аўласенка. «Сказ пра тое, як Алесік заблукаў аднойчы ў лесе».
Р. Бензюрук. «Дружбакі», «Зяц, Вожык і Ручай», «Чыя моркаўка?».
Р. Бохан. «Добрага ранку».
Я. Бяганская. «Сябры».
Н. Галіноўская. «Ветлівы свавольнік».
В. Гурыновіч. «Добрыя суседзі».
А. Жук. «Хто вінаваты?».
В. Жуковіч. «Дзе прывітанне?».
У. Карызна. «Радасць».
Л. Качанка. «Яблычак».
М. Лук. «Выпадак з марожаным».
І. Муравейка. «Ціма», «Куплёная груша».
А. Пальчэўскі. «Першая сяброўка».
Я. Пархута. «Птушыны інтэрнат».
П. Прануза. «Добры дзень».
Максім Танк. «Галінка і верабей».
М. Чарняўскі. «Каго баіцца зубр?».
А. М. Якімовіч. «Вось дык суседзі!».

Падарожжа ў свет казкі
(6 гадзін, з іх 1 гадзіна – на пазакласнае чытанне)

Для чытання і вывучэння ў класе

Беларускія народныя казкі:
«Ганарыстая варона».

«Два маразы» (у апрацоўцы Якуба Коласа).
«Коцік, пеўнік і лісіца».
«Пшанічны каласок».
«Як курачка пеўніка ратавала».

Для пазакласнага чытання

«Каза-манюка».
«Дзедава рукавічка».
«Казка пра быка і яго сяброў».
«Камары і мядзведзь».
«Лісіца і гусак».
«Не сілай, а розумам».
«Хітры вол».
«Піліпка-сыноч».

Зімовыя прыгоды
(7 гадзін, з іх 1 гадзіна – на пазакласнае чытанне)

Творы пра зімовыя змены ў прыродзе, працу і адпачынак зімой.

Для чытання і вывучэння ў класе

А. Ставер. «На горцы».
Я. Галубовіч. «Андрэйка-памочнік».
В. Жуковіч. «З гары».
В. Лукша. «За што люблю я Новы год?».
Я. Бяганская. «Пра казачных чалавечкаў».
Ю. Свірка. «З першым снегам!».
П. Ткачоў. «Пад Новы год».

Для пазакласнага чытання

У. Мазго. «Новы год».
Т. Бушко. «Сняжынка».
Н. Галіноўская. «Лясныя жыхары», «Размова сняжынак».
Я. Галубовіч. «Галкі грэюцца».
К. Камейша. «Першы снег».
У. Мазго. «Птушыная сталоўка».
М. Маляўка. «Белы вярблюд».
А. Марціновіч. «Верабейка Чыка».
І. Муравейка. «Для чаго снягір каляровы?».
М. Пазнякоў. «На горку!», «Зімовыя птушкі».
П. Прыходзька. «Сінічка».
П. Ткачоў. «Мікіткаў падарунак».
В. Хомчанка. «Галка», «Снег».

Пяшчотны свет сям'і
(8 гадзін, з іх 1 гадзіна – на пазакласнае чытанне)

Творы пра ўзаемаадносіны, клопат, павагу ў сям'і.

Для чытання і вывучэння ў класе

Эдзі Агняцвет. «Маме».
Н. Галіноўская. «Бабуліна песня».

Г. Гарбук. «Незнарок і знарок».
В. Жуковіч. «Сям'я».
У. Карызна. «Самая лепшая».
І. Муравейка. «Адно яечка на дваіх».
Я. Радкевіч. «Хто самы моцны?».
Д. Слаўковіч. «Разумны аловак».
П. Ткачоў. «Незвычайны дыктант».

Для пазакласнага чытання

А. Бадак. «Шалік».
Р. Бензярук. «Малінавы чай».
В. Вітка. «Дзень нараджэння».
Вера Вярба. «Матуліны рукі».
Н. Галіноўская. «Брат», «Камп'ютаршчык», «Песня для мамы».
А. Грачанікаў. «Цікаўны ўнук».
Я. Жабко. «Самы любы мой дзянёк».
В. Жуковіч. «Свая дапамога».
Клаўдзія Каліна. «Кампот».
Т. Кляшторная. «Дзіцячыя мары».
У. Ліпскі. «Цацкі».
А. Масла. «Зорная казка».
У. Мацвеевка. «Трускалкі».
Н.Мацяш. «Агеньчык».
І.Муравейка. «Бабуля захварэла», «Паўлінчын гарох».
М. Пісьмянкоў. «Бабчыны дранікі».
П. Прануза. «Маміны рукі», «Сам».
П. Сушко. «Зязюля».
В. Хомчанка. «Апельсін», «Мама».
А.М. Якімовіч. «Што любіць бабуля?».

Урокі працавітасці

(7 гадзін, з іх 1 гадзіна – на пазакласнае чытанне)

Творы пра адносіны да працы, павагу да працавітых людзей, усведамленне
неабходнасці стваральнай працы ў штодзённым жыцці людзей.

Для чытання і вывучэння ў класе

Я. Бяганская. «Як Настачка маме дапамагала».
Змітрок Бядуля. «Гаспадарка».
М. Даніленка. «Чароўнае слова».
А. Дзеружынскі. «Хлебная скарынка».
Янка Купала. «Хлопчык і лётчык».
І. Муравейка. «Тры лыжкі».
М. Пазнякоў. «Хлеб».
Н. Парукаў. «Не хапіла работы».

Для пазакласнага чытання

Эдзі Агняцвет. «Хто пачынае новы дзень?».
Г. Аўласенка. «Сказ пра Мураша-лайдака».
Р. Бензярук. «Працавітыя, дружныя».
В. Вітка. «Сарочыны блінцы».

Н. Галіноўская. «На лузе».
М. Даніленка. «Зяец Доўгае Вуха».
А. Дзеружынскі. «Памочніца», «Той, хто працуе...».
В. Жуковіч. «Не ўмею, паспею...».
Г. Каржанеўская. «Памочніца».
У. Карызна. «Чыстая градка».
П. Прануза. «На градцы».
В. Хомчанка. «Гузiк», «Самы лепшы малюнак».

Усмешка вясны

(7 гадзін, з іх 1 гадзіна – на пазакласнае чытанне)

Творы пра веснавыя змены ў прыродзе, працу і адпачынак вясной.

Для чытання і вывучэння ў класе

Я. Бяганская. «Дзе начавалі рукавічкі?».
Н. Галіноўская. «Вясновая бярозка».
Янка Журба. «Пчолка».
Якуб Колас. «Прылёт птушак», «Песня аб вясне».
Н. Маеўская. «Як галінка прачнулася».
У. Мазго. «Сябры вясны».
М. Пазнякоў. «Садзім алею».
Цётка. «Сварба».

Для пазакласнага чытання

Г. Аўласенка. «Аб чым спяваюць птушкі?», «Ганарлівая кветачка».
Я. Галубовіч. «Вожык і Ручаёк», «Бязавыя ледзянцы».
В. Гарбук. «Кветкі».
С. Валодзька. «Пчолы і кветкі».
Вера Вярба. «Пралеска».
А. Дзеружынскі. «Птушыныя напевы».
Клаўдзія Каліна. «Песня вясны».
Якуб Колас. «Раніца вясной».
Т. Кляшторная. «Шпак».
У. Мазго. «Дыктоўка».
М. Маляўка. «Каб вясна хутчэй настала».
І. Муравейка. «Няўжо вясна?».
П. Прануза. «Я вясну малюю».
П. Саковіч. «Коцікі».
Міхась Чарот. «Вясенняя раніца».

З любоўю да роднага краю

(7 гадзін, з іх 1 гадзіна – на пазакласнае чытанне)

Творы пра адносіны да Радзімы, хлеба, пра прыродныя сімвалы Беларусі.

Для чытання і вывучэння ў класе

Р. Бензюрук. «Шпак і Верабей».
Р. Бохан. «Скарынка».
М. Маляўка. «Радзіма».
Н. Галіноўская. «На плошчы Перамогі».

А. Дзeружынскі. «Васілёк».
А. Кoбeц-Філімoнaвa. «Крoпeлькa».
М. Пaзнaкoў. «Рoднaя мoвa».

Длa пaзaклacнaгa чытaння

Р. Бoхaн. «Хлeб і сoнцa».
Н. Гaліноўскaя. «Журкa-журaвeль», «Зямлa мaя».
А. Дзeружынскі. «Бeлaрускaя бoльбa», «Прыляцeў я ў свoй крaй».
В. Жукoвiч. «Нeзaмeннae».
М. Кaлaчынскі. «Рaзмoвa з журaўлeм».
У. Лiпскі. «Сaлдaцкaе пiсьмo».
М. Пaзнaкoў. «Скарб».

Мaлiункi лeтa
(5 гaдзiн)

Твoры прa лeтнiя змeны ў прырoдзe, прaцy і aдпaчынaк лeтaм:

Длa чытaння і вывучeння ў клacе

Эдзi Агнaцвeт. «Я дoбрoю кнiгy як цудa лoблy».
М. Вышынскі. «Кaзaчнaя цaрeўнa».
А. Дзeружынскі. «Лeтнaя рaнiцa».
Н. Пaрукaў. «Ягaды».
Ф. Рaмaшкa. «Слeзы лiлeй».
К. Кaлiнa. «Лiпeнь».

Фaрмiрaвaннe бaзaвых нoрм грaмaдзянскaй, дyxoўнaй і мaрaльнaй кyльтyры вyчнiяў
прaз aсeнсaвaннe твoрaў

Вызнaчeннe ўчынкy пeрсaнaжa прaчытaнaгa цi прaслyхaнaгa твoрa і нaстyпствaў гэтaгa ўчынкy. Нaзiрaннe прaяў чaлaвeчых якacцeй прaз yчынкi пeрсaнaжaў твoрaў і мaрaльнaя aцeнкa ўчынкaў з пyнктy пoглядy гyмaнiстычных кaштoўнacцeй.

Вылyчeннe ў твoрaх жыццeвых сiтyацый, y якіх дeмaнстpyюццa прaвiлы і этычнiя фoрмy пaвoдзiн, зaмaцaвaных y грaмaдствe, кaштoўнacнiя aднociнy дa нaвaкoльнaгa aсярoддзя.

Узбaгaчeннe эмaцыйнaльнaгa вoпытy нa пaдстaвe прaчытaнaгa твoрa (знaхoджaннe ў твoры знeшнiх прaяў чaлaвeчых эмoцый і пaчyццяў, aдпaвeдных ім aпiсaннiяў мaлiюнкaў прырoды). Стымyлявaннe эмпaтыўных пaчyццяў y вyчнiяў (спaчyвaннe, сyпepaжывaннe і iншыя), пepaжывaннe і выкaзвaннe iх з дaпaмoгaй нaстaўнiкa.

Нaзiрaннe зa ўлacнiмi эстэтычнiмi пaчyццямi, пepaжывaннe і выкaзвaннe iх з дaпaмoгaй нaстaўнiкa.

Кaштoўнacнaе aсeнсaвaннe вызнaчaнaй нaстaўнiкaм кyльтyрaлaгiчнaй iнфaрмaцый ў твoры (бeлaрускiя нaрoднiя тpaдыцый, элeмeнтy бытaвoй і дyxoўнaй кyльтyры, нaцыйнaльнiя рысы хaрaктaрy).

Знaёмствa прaз змeст прaчытaных цi прaслyхaных твoрaў тpaдыцыйнiмi зaняткaмi бeлaрyсaў, нaрoднiмi рaмeствaмi (гaнчaрствa, сaлoмaпляцeннe, вышыўкa і iншыя), нaцыйнaльнiмi пpaдмeтaмi пoбытy, бeлaрускiм нaцыйнaльнiм кaсцyoмaм, тpaдыцыйнiмi нaрoднiмi пeснямi, тaнцaмi, гyльнямi.

Знaёмствa нa мaтeрыялe лiтaрaтyрных твoрaў з тpaдыцыйнiмi сiмвaлaмi бeлaрyсaў (вaсiлёк, бoльбa, бyсeл, зyбр, лeн, рyчнiк), aргaнiзaцый пoшyкy дaдaткoвaй тeкстaвaй і iлюстpaцыйнaй iнфaрмaцый прa iх.

Нaвyчaннe пoшyкy тeкстaвaй і iлюстpaцыйнaй iнфaрмaцый прa кнiгy і пiсьмeннacць (бepaсцянiя гpaмaты, пepшaдpyкi, элeктpoннiя кнiгi і iншыя) з рoзных кpынiц.

Фармiраваннe навyкy чытання і агульнaвучэбнyх уменняў

Фармiраваннe прaвiльнaгa і асэнсaвaнaгa чытання ўгoлaс хуткaсцy, якaя нe пeрaшкaджae рaзумeннy. Удaскaнaлeннe вымaўлeнчyх навyкaў, фармiраваннe ўмeння зaхoўвaць aкцэнтaлaгiчныя нoрмy пры чытaннi слoў з вызнaчaным нaцiскaм.

Рaўнaмeрнa ўвaжлiвae, вывучaльнae (пaглыблeнae) чытaннe мaстaцкaгa цi нaвyкoвa-пaпyлярнaгa твoрa.

Пpаглядaвae чытaннe тэкcтy з мэтaй пoшyкy iнфaрмaцыi.

Знaхoджaннe твoрa ў дaпaмoжнiкy пa пaзнaчaнaй cтaрoнцy. Aрyeнтaцыя ў рyбрыкaх дaпaмoжнiкa. Знaхoджaннe нaзвы твoрa, iм'я і пpозвiшчa ягo aўтaрa.

Адкaз і пaстaнoўкa пытaнняў пa змeсцe з выкaрыcтaннeм слoў пaчyтaгa цi пpачытaнaгa твoрa, выбaрaчнae чытaннe.

Acвaeннe cpoдкaў выpaзнaгa чытaння: пeрaдaчa iнтaнaцыi нa пaдcтaвe знaкaў пpыпынкy ў кaнцy cкaзa, зaхaвaннe пaўз y адпaвeднacцi cа знaкaмi пpыпынкy.

Acвaeннe cпoсaбaў зaвyчвaння нa пaмяць пa aпopнyх слoвax, вoбpaзнyх мaлyнкax.

Фармiраваннe ўмeння aцэньвaць пpавiльнacць і выpaзнacць (гyчнacць, зaхaвaннe iнтaнaцыi cкaзa і пaўз) пaчyтaгa чытaння.

Кaнтpольнaя рaбoтa. Пpавepкa навyкy чытання – 2 гaдзiны (II пaўгoдзe).

Фармiраваннe чытaцкiх уменняў

Пpагнaзaвaннe змecтy дa чытaння твoрa пa iлюcтpaцыяx і зaгaлoўкy.

Рaбoтa нaд зaгaлoўкaм твoрa: cуaдн'яceннe зaгaлoўкa з тэмaй і гaлoўнaй дyмкaй твoрa.

Рaбoтa нaд мoвaй твoрa: вылyчэннe нeзpaзyмeлyх слoў і выpaзaў, выcв'ятлeннe iх знaчэння пpаз кaнтэкcт, пeрaклaд з дaпaмoгaй нaстaўнiкa; вылyчэннe слoў, пaдoбнyх пa гyчaннi дa слoў рyскaй мoвы, і выcв'ятлeннe iх знaчэння, з дaпaмoгaй нaстaўнiкa.

Знaхoджaннe і aсэнcaвaннe з дaпaмoгaй нaстaўнiкa вoбpaзнyх слoў і выpaзaў, пpыкaзaк і пpымaвaк, вызнaчэннe iх рoлi ў твoрy.

Рaбoтa нaд вoбpaзaм пepcaнaжa: вызнaчэннe дзeйнyх acoб твoрa, iх рыc хapaктapaў; cуaдн'яceннe дзeйнaй acoбы ўчынкy; знaхoджaннe aпicaння дзeйнaй acoбы, кapцiн пpыpoды.

Рaбoтa нaд змecтaм і iдэяй твoрa: ycтaнaўлeннe пpычыннa-вынiкoвых cувязeй пaмiж пaдзeямi ў твoрy; вызнaчэннe тэмy і гaлoўнaй дyмкi твoрa з дaпaмoгaй нaстaўнiкa; вылyчэннe cэнcaвых чacтaк твoрa з дaпaмoгaй нaстaўнiкa (пa пытaннях, пa вызнaчaнyх зaгaлoўкaх); знaхoджaннe ў тэкcцe ўpыўкaў, якiя пpaiлюcтpaвaны; вызнaчэннe aгульнaгa эмaцыянaльнaгa нaстpoю пaэтычнaгa твoрa; вылyчэннe acoбнyх вoбpaзнyх мaлyнкaў.

Рaбoтa пa aсэнcaвaннi acoбaнaгa cтaўлeння дa твoрa: выкaзвaннe ўлacнyх аднociн дa дзeйнyх acoб, iх yчынкaў, змecтy твoрa.

Фармiраваннe caмacтoйнaй чытaцкaй дзeйнacцi з кнiгaй (пaзaклacнae чытaннe, пaчaткoвы этап, 9 гaдзiн)

Чытaннe-paзглядвaннe адпaвeднyх yзpocтy бaгaтa iлюcтpaвaнyх кнiг aб'ёмaм дa 30 cтaрoнaк: пpагнaзaвaннe змecтy кнiгi пa вoклaдцy і iлюcтpaцыяx; вызнaчэннe нaзвы і aўтaрa кнiгi, пpавiльнae нaзывaннe кнiгi; caмacтoйнae aсэнcaвaнae чытaннe кнiгi пaд кipaўнiцтвaм нaстaўнiкa; выкaзвaннe ўлacнyх ypaжaнняў ад кнiгi; ycтaнaўлeннe cуaднociн твoр – aўтaр – кнiгa з дaпaмoгaй нaстaўнiкa.

Пaшыpэннe чытaцкaгa кpyгaглядy пpаз знaёмcтвa з нoвымi кнiгaмi, пpaпaнaвaнымi нaстaўнiкaм.

Фармiраваннe элeмeнтapнyх бiблiягpafiчнyх уменняў: выбap кнiгi для чытання з кнiжнaй выcтaвы ў клacнyм кyткy чытання цi cумecнa з бiблiятэкaрaм y бiблiятэцy ўcтaнoвы aдyкaцыi.

Aргaнiзaцыя ciстэмaтычнaгa чытання кнiг, чacoпicaў, гaзeт нa бeлaруcкaй мoвe з клacнaй бiблiятэки ўcтaнoвы aдyкaцыi, aбмepкaвaннe пpачытaнaгa.

Выкананне правiлаў паводзiн у бiблiятэцы, паважлiвае стаўленне да прафесii бiблiятэкара.

Фармiраванне ўяўленняў пра лiтаратуру як мастацтва слова.

Усведамленне аўтарскай прыналежнасцi твора (уменне правiльна называць твор i яго аўтара).

Слуханне i чытанне аўтарскiх вершаў, апавяданняў, казак, твораў вуснай народнай творчасцi актуальнай узросту тэматыкi з выхаваўчым патэнцыялам для ўзбагачэння эстэтычнай сферы вучняў, фармiравання эстэтычнага густу, асобасных адносiнаў да лiтаратурнага твора як з'явы мастацтва.

Вызначэнне жанравых асаблiвасцей казкi, знаходжанне гэтых асаблiвасцей у прачытаных ci праслуханых казках.

Практычнае знаёмства з малымi жанрамі вуснай народнай творчасцi (загадка, лiчылка, заклiчка, жарт, скорогаворка).

Практычнае засваенне ў працэсе працы над творами значэння слоў тэма, падзея, герой, учынак, эпізод, казка.

Лiтаратурна-творчая дзейнасць i культура маўлення

Чытанне па ролях, iнсцэнараванне эпізоду твора. Падрабязны пераказ невялiкага апавядальнага твора ci яго часткi з дапамогай настаўнiка (па малюнках, пытаннях, загалоўках сэнсавых частак, апорных словах).

Калектыўная пабудова элементарнага выказвання на вызначаную тэму па малюнках, апорных словах, загалоўках сэнсавых частак, з дапамогай настаўнiка.

Калектыўнае складанне казкi па сюжэце (малюнках) з вызначаным настаўнiкам колам персанажаў.

Пашырэнне ведаў маўленчага этыкету (словы прывiтання, развiтання, прабачэння, падзякi), разыгрыванне сiтуацый i вядзенне дыялогаў з iх выкарыстаннем.

Этыка маўленчых паводзiн у размове з бацькамі, старэйшымi, аднагодкамі. Далiкатнасць маўлення.

УТВЕРЖДЕНО

Постановление
Министерства образования
Республики Беларусь
30.06.2022 № 159

**Учебная программа по учебному предмету
«Человек и мир»
для V класса учреждений образования,
реализующих образовательные программы общего среднего образования
с русским языком обучения и воспитания**

ГЛАВА 1 ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

1. Учебная программа по учебному предмету «Человек и мир» (далее – учебная программа) предназначена для изучения этого учебного предмета в V классе учреждений образования, реализующих образовательные программы общего среднего образования.

2. Настоящая учебная программа рассчитана на 35 часов (1 час в неделю).

3. Цель учебного предмета «Человек и мир» – формировать у учащихся общие представления о Вселенной, систему знаний о природе Земли, взаимодействии человека и природы; научить их применять знания в повседневной жизни; развивать учебно-познавательную, ценностно-смысловую, картографическую и коммуникативную компетенции учащихся.

4. Задачи изучения учебного предмета «Человек и мир»:

формирование у учащихся представлений о Вселенной, знаний о компонентах природы: горных породах, воздухе, воде и живых организмах; об оболочках Земли и их взаимосвязи; об особенностях развития природных процессов и явлений; о путешествиях в древности и Средневековье, эпохе Великих географических открытий, современных исследованиях Земли (учебно-познавательная компетенция);

развитие способностей учащихся видеть и понимать окружающий мир, осознавать свою роль и предназначение в мире, умения выбирать целевые и смысловые установки для своих действий и поступков, принимать решения (ценностно-смысловая компетенция);

формирование умений работы с картографическими источниками информации: овладение практическими приемами работы с картой, осмысление содержания карты, развитие пространственного представления (картографическая компетенция);

развитие способностей учащихся к коммуникативной деятельности: умений вести наблюдения и выражать результаты своих наблюдений различными способами, умений использовать межличностные формы взаимодействия и общения в процессе обучения (коммуникативная компетенция).

5. На учебных занятиях рекомендуется использование разнообразных методов обучения и воспитания: беседа, объяснение, самостоятельная работа, экскурсии, наблюдения, наглядные методы, выполнение практических работ, иные методы. С целью активизации познавательной деятельности учащихся используются методы проблемного изложения, эвристические, исследовательские методы, дискуссии, метод проектов, иные методы.

В процессе обучения целесообразно сочетать формы обучения, которые предполагают организацию активной учебно-познавательной деятельности учащихся по усвоению содержания образования: фронтальные, групповые, парные и индивидуальные.

Выбор форм и методов обучения и воспитания определяется учителем самостоятельно на основе целей и задач изучения конкретной темы.

6. Оптимальными и эффективными подходами, определяющими теоретическую и методическую базу изучения учебного предмета «Человек и мир», являются системный, детерминистский, исследовательский и ценностный подходы.

Ключевыми подходами построения содержания являются следующие.

Базовым для содержания основной части является системный подход к познанию окружающего мира, направленный на формирование у учащихся целостных знаний об основных компонентах природы (оболочках Земли), их взаимодействии и влиянии человека. В основу детерминистского подхода положено однозначное соответствие причины и следствия природных явлений и процессов. Исследовательский подход подразумевает поиск, исследование и творчество на учебных занятиях. В основе ценностного подхода лежит ориентация на комплекс ценностей, которые представлены общечеловеческими ценностями, а также понятиями: Человек (абсолютная ценность), Знание, Отечество, Земля, Мир.

Компетентностный подход интегрирует названные подходы и обеспечивает комплексное овладение учащимися предметными и метапредметными знаниями и умениями. Каждая из компетенций характеризуется своим учебным содержанием (теоретическим и практическим), а также основными видами деятельности:

учебно-познавательная компетенция предусматривает владение знаниями о Вселенной, компонентах природы: горных породах, воздухе, воде и живых организмах; об оболочках Земли и их взаимосвязи; об особенностях развития природных процессов и явлений; о путешествиях в древности и Средневековье, эпохе Великих географических открытий, современных исследованиях Земли и соответствующих умений, навыков и способов деятельности;

ценностно-смысловая компетенция предполагает развитие умения выбирать целевые и смысловые установки для своих действий и поступков, принимать решения,

способностей видеть и понимать окружающий мир, осознавать свою роль и предназначение;

картографическая компетенция обеспечивает овладение практическими приемами работы с картографическими источниками информации – картой: осмысления содержания карты (картосхемы), пространственного представления территории;

коммуникативная компетенция реализуется посредством развития способностей к коммуникативной деятельности: умениям совместно вести наблюдения, выражать результаты проделанной работы различными способами, использовать межличностные формы взаимодействий и общения в процессе обучения.

7. Изучение учебного предмета «Человек и мир» в V классе направлено, прежде всего, на применение полученных знаний, умений и навыков в простейших жизненных ситуациях. Приоритетными направлениями, имеющими принципиальное теоретическое и практическое значение, являются следующие: естественно-научное, прикладное, пространственно-ориентационное, аксиологическое, компонентно-природное.

Учебный материал для изучения учебного предмета «Человек и мир» группируется с учетом основных содержательных линий и представлен следующим образом:

Введение «Мир вокруг нас»;

«Земля и Вселенная»;

«Как люди открывали Землю»;

«Природа Земли».

Содержание учебного материала для обобщающего повторения планирует учитель на основе учета усвоенных в течение учебного года знаний, умений и навыков.

8. Принципами отбора содержания обучения являются:

принцип развития естественно-научного мышления;

принцип минимизации теоретических сведений с учетом их значимости в повседневной жизни;

принцип взаимосвязи чувственного и логического, рационального и иррационального в процессе познания мира.

ГЛАВА 2 СОДЕРЖАНИЕ УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА. ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

ВВЕДЕНИЕ

Мир вокруг нас

(3 часа)

Природа Земли и человек. Тела и вещества. Компоненты природы (горные породы, воздух, вода, живые организмы) и оболочки Земли (твердая, воздушная, водная и оболочка жизни). Явления природы. Значение знаний о природе Земли.

Науки о природе: астрономия, физика, химия, геология, биология, география, экология. Что изучает каждая из естественных наук. Значение естественных наук в жизни людей.

Способы познания природы: наблюдение, описание, измерение, эксперимент. Приборы и инструменты для измерения. Увеличительные приборы и инструменты. Современные приборы.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

уметь:

определять естественные и искусственные тела природы;

выделять компоненты природы и оболочки Земли;
приводить примеры явлений природы своей местности;
характеризовать естественные науки;
приводить несколько примеров о необходимости знаний естественных наук в простейших жизненных ситуациях;
различать приборы и инструменты по назначению;
вести наблюдения за природными объектами и явлениями.

Наблюдения:

1. Наблюдение за явлениями природы.
2. Наблюдение за изменениями погоды.
3. Фенологические наблюдения.

ЗЕМЛЯ И ВСЕЛЕННАЯ (8 часов)

Тема 1. Вселенная. Солнечная система и небесные тела (4 часа)

Вселенная. Галактики. Наша Галактика – Млечный Путь.
Звездное небо. Звезды. Различия звезд. Солнце – ближайшая к Земле звезда.
Созвездия.

Солнечная система и ее строение. Планеты Солнечной системы. Группы планет. Размеры, скорость движения, температура планет.

Малые тела Солнечной системы. Астероиды, их формы и размеры. Комета и ее строение. Метеорные тела и метеориты.

Тема 2. Планета Земля (4 часа)

Образование Солнечной системы. Формирование Земли. Форма и размеры Земли: средний радиус Земли, длина экватора. Внутреннее строение Земли: ядро, мантия, земная кора.

Вращение Земли вокруг оси. Следствия вращения Земли и связанные с ними изменения в природе. Тропики и полярные круги.

Движение Земли вокруг Солнца. Следствия движения Земли и связанные с ними изменения в природе. Дни равноденствия, дни солнцестояния. Пояса освещенности Земли.

Луна – спутник Земли. Физические свойства Луны. Видимое движение Луны, ее основные фазы: новолуние, первая четверть, полнолуние, последняя четверть. Лунные и солнечные затмения. Влияние Луны на земные процессы (приливы и отливы). Изучение Луны.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

- знать основные понятия: Солнце, Солнечная система, Земля, Луна;
уметь:
различать галактики по их фотографиям в атласе;
наблюдать на небосводе звезды и созвездия в ясную вечернюю погоду;
находить на карте звездного неба в атласе Полярную звезду, созвездия Большая Медведица и Малая Медведица;
определять стороны горизонта по Полярной звезде;
перечислять планеты Солнечной системы по мере их удаления от Солнца;
отличать планеты земной группы от планет-гигантов;

выделять особенности малых тел Солнечной системы: астероидов и комет;
отличать смысл понятий «метеор» и «метеорит»;
находить на глобусе и подписывать на контурной карте полюсы Земли, экватор, Северный тропик и Южный тропик, Северный полярный круг и Южный полярный круг;
подписывать на контурной карте пояса освещенности;
различать основные фазы Луны;
отличать «растущую» Луну от «стареющей» Луны.

Наблюдения:

4. Нахождение звезд и созвездий на карте атласа и небосводе.
5. Наблюдение изменения положения Солнца на небе: восход и закат, видимый путь движения Солнца по небосводу.
6. Определение фаз Луны.

КАК ЛЮДИ ОТКРЫВАЛИ ЗЕМЛЮ

(5 часов)

Тема 3. Представления о лике Земли

(2 часа)

Лик Земли. Суша Земли: материки, острова. Архипелаги, полуострова, перешейки. Части света. Водная поверхность Земли: Мировой океан.

Представление людей в древности о форме Земли. Предположения и доказательства шарообразности Земли (Пифагор, Аристотель, Анаксимандр, Эратосфен, Птолемей).

Тема 4. Путешествия и открытия

(3 часа)

Путешествия и научные открытия в древности. Первые географические открытия. Путешествия в Средневековье: Марко Поло, Афанасий Никитин.

Эпоха Великих географических открытий: Христофор Колумб, Васко да Гама, Фернан Магеллан, Виллем Янзон. Открытие и исследования материков: Джеймс Кук, Фаддей Беллинсгаузен и Михаил Лазарев.

Истоки современных географических исследований. Покорение полюсов: Роберт Пири, Руаль Амундсен. Изучение Мирового океана: Тур Хейердал, Жак Пикар, Жак-Ив Кусто. Изучение Земли из космоса (Юрий Гагарин). Исследование Антарктиды.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

уметь:

находить на физической карте полушарий и показывать материки, части света и океаны, крупнейшие острова, архипелаги;

определять по карте положение природных объектов относительно сторон горизонта;

определять различия географических объектов по расположению, размерам и другим признакам;

показывать на карте маршруты путешественников и первооткрывателей;

обозначать на контурной карте маршруты путешественников и первооткрывателей;

делиться впечатлениями о своих путешествиях.

Практические работы:

1. Нанесение на контурную карту географических объектов, формирующих лик Земли, и определение их различий.

Обобщающее повторение

(1 час)

ПРИРОДА ЗЕМЛИ

(16 часов)

Тема 5. Твердая оболочка Земли

(3 часа)

Земная кора и недра Земли. Минералы, горные породы, их свойства, состав и применение.

Полезные ископаемые. Месторождение. Виды полезных ископаемых: горючие, металлические (рудные) и неметаллические (нерудные). Полезные ископаемые Беларуси: калийная и каменная соль, торф, нефть, строительный камень.

Использование твердой оболочки Земли человеком. Изменение земной поверхности человеком и ее восстановление.

Тема 6. Воздушная оболочка Земли

(4 часа)

Воздушная оболочка Земли. Свойства воздуха: бесцветен, прозрачен, не имеет постоянного объема, не имеет собственной формы, имеет вес, сжимается, при нагревании расширяется, а при охлаждении сжимается, плохо проводит тепло, теплый воздух поднимается вверх.

Температура воздуха. Нагревание воздуха. Изменение температуры воздуха в течение суток и в течение года. Измерение температуры воздуха.

Перемещение воздуха. Ветер. Причины образования ветра. Характеристики ветра: направление, сила и скорость. Значение ветра в природе и для живых организмов.

Загрязнение воздуха. Источники загрязнения воздуха: природные и искусственные. Кислотный дождь. Сохранение чистоты воздуха.

Тема 7. Водная оболочка Земли

(5 часов)

Вода на Земле. Свойства воды: не имеет постоянной формы, сохраняет свой объем, тепловое расширение воды. Вода – растворитель.

Мировой океан. Океаны, моря, заливы и проливы. Свойства вод Мирового океана. Круговорот воды в природе.

Воды суши. Река: исток, устье, русло. Озера, водохранилища, пруды и каналы. Болота. Ледники. Подземные воды.

Облака. Типы облаков: перистые, кучевые, слоистые. Облачность. Осадки и их образование. Виды осадков: твердые, жидкие, по продолжительности: обложные, ливневые, морозящие.

Почему на Земле не хватает пресной воды. Расход пресной воды на бытовые нужды. Охрана вод.

Тема 8. Живая оболочка Земли

(4 часа)

Жизнь на Земле. Разнообразие живых организмов. Условия жизни. Основные среды обитания: наземно-воздушная, водная, почвенная.

Почва. Состав и свойства почвы. Образование почвы. Почвообразующая порода. Плодородие почв. Гумус. Разнообразие почв.

Влияние человека на природу Земли. Причины изменения природы. Использование живых организмов человеком. Охрана природы Земли.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

- знать основные понятия: полезное ископаемое, воздух, вода, условия жизни, почва;
- уметь:
  - сравнивать толщину земной коры под материками и под океанами по рисунку в атласе;
  - объяснять различия горных пород;
  - приводить примеры использования человеком горных пород и минералов своей местности; использования полезных ископаемых в повседневной жизни;
  - находить и показывать на карте месторождения каменной и калийной солей, торфа, нефти и строительного камня; крупнейшие моря, заливы, проливы, глубочайшее озеро; крупнейшие реки и озера Беларуси;
  - определять по карте полезные ископаемые, которые добывают на территории своего района, области;
  - определять направление и силу ветра по местным признакам; исток и устье реки по карте и на местности; левый и правый берег реки на местности; экспериментальным путем состава почвы;
  - называть основные свойства почвы;
  - проводить эксперименты, доказывающие свойства воздуха и воды;
  - измерять температуру воздуха;
  - подписывать географические объекты на контурной карте;
  - различать облака по внешнему виду, типы и виды осадков;
  - визуально оценивать облачность.
- Наблюдения:
  - 7. Наблюдение изменения температуры воздуха в течение дня.
  - 8. Наблюдение за ветром в течение дня.
  - 9. Наблюдение за облаками и осадками.
  - 10. Наблюдение за результатами влияния человека на водные объекты (реку, озеро, пруд) своей местности.
  - 11. Наблюдение за изменениями в природе своей местности под воздействием человека.

Практические работы:

- 2. Определение различий горных пород на примере мела, песка, гранита и соли.
- 3. Определение свойств воды.
- 4. Определение по карте крупнейших рек и озер Беларуси и нанесение их на контурную карту.
- 5. Определение состава почвы.

Экскурсия:

Наблюдение за природным (природно-антропогенным) объектом своей местности.

Обобщающее повторение

(1 час)

Резервное время

(1 час)

ЗАЦВЕРДЖАНА

Пастанова
Мiнiстэртства адукацыi
Рэспублiкi Бeларусь
30.06.2022 № 159

**Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце
«Чалавек і свет»
для V класа ўстаноў адукацыi,
якiя рэалiзуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыi
з беларускай мовай навучання і выхавання**

**ГЛАВА 1
АГУЛЬНЫЯ ПАЛАЖЭННІ**

1. Дадзеная вучэбная праграма па вучэбным прадмеце «Чалавек і свет» (далей – вучэбная праграма) прызначана для вывучэння гэтага вучэбнага прадмета ў V класе ўстаноў адукацыi, якiя рэалiзуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыi.

2. Дадзеная вучэбная праграма разлічана на 35 гадзiн (1 гадзiна на тыдзень).

3. Мэта вучэбнага прадмета «Чалавек і свет» – фарміраваць у вучняў агульнае ўяўленне пра Сусвет, сiстэму ведаў аб прыродзе Зямлi, узаемадзеяннi чалавека і прыроды; навучыць iх прымяняць веды ў штодзённым жыццi; развiваць вучэбна-пазнавальную, каштоўнасна-сэнсавую, картаграфiчную і камунікатыўную кампетэнцыi вучняў.

4. Задачы вучэбнага прадмета «Чалавек і свет»:

фарміраванне ў вучняў уяўленняў пра Сусвет, ведаў пра кампаненты прыроды: горныя пароды, паветра, вадy і жывыя арганiзмы; пра абалонкi Зямлi і iх узаемасувязь; пра асаблiвасцi развiцця прыродных працэсаў і з'яў; пра падарожжы ў старажытнасцi і Сярэдневякоўi, пра эпоху Вялiкiх геаграфiчных адкрыццяў, пра сучасныя даследаваннi Зямлi (вучэбна-пазнавальная кампетэнцыя);

развiццё здольнасцi вучняў бачыць і разумець навакольны свет, ўсведамляць сваю ролю і прызначэнне ў свеце, выпрацоўка ўменняў выбiраць мэтавыя і сэнсавыя ўстаноўкi для сваiх дзеянняў і ўчынкаў, прымаць рашэннi (каштоўнасна-сэнсавая кампетэнцыя);

фарміраванне ўменняў працы з картаграфiчнымi крынiцамi iнфармацыi: авалоданне практычнымi прыёмамi работы з картай, асэнсаванне зместу карты, развiццё прасторавых уяўленняў (картаграфiчная кампетэнцыя);

развiццё здольнасцi вучняў да камунікатыўнай дзейнасцi: уменняў весцi назiраннi і паказваць вынiкi сваiх назiранняў рознымi спосабамi, уменняў выкарыстоўваць мiжасобасныя формы ўзаемадзеяння і зносiн у працэсе навучання (камунікатыўная кампетэнцыя).

5. На вучэбных занятках рэкамендуецца выкарыстанне разнастайных метадаў навучання і выхавання: гутарка, тлумачэнне, самастойная работа, экскурсiі, назiраннi, наглядныя метады, выкананне практычных работ, iншыя метады. З мэтай актывiзацыi пазнавальнай дзейнасцi вучняў выкарыстоўваюцца метады праблемнага выкладу, эўрыстычныя, даследчыя метады, дыскусiі, метады праектаў, iншыя метады.

У працэсе навучання мэтазгодна спалучаць формы навучання, якiя прадугледжваюць арганiзацыю актывнай вучэбна-пазнавальнай дзейнасцi вучняў па засваеннi зместу адукацыi: франтальныя, групавыя, парныя і iндывiдуальныя.

Выбар форм і метадаў навучання і выхавання вызначаецца настаўнiкам самастойна на аснове мэт і задач вывучэння канкрэтнай тэмы.

6. Аптымальнымi і эфектыўнымi падыходамi, якiя вызначаюць тэарэтычную і метадычную базу вывучэння вучэбнага прадмета «Чалавек і свет», з'яўляюцца сiстэмны, дэтэрмінісцкi, даследчы і каштоўнасны падыходы.

Ключавымi падыходамi пабудовы зместу з'яўляюцца наступныя.

Базавым для зместу асноўнай часткі з’яўляецца сістэмны падыход да пазнання навакольнага свету, накіраваны на фарміраванне ў вучняў цэласных ведаў аб асноўных кампанентах прыроды (абалонках Зямлі), іх узаемадзеянні і ўплыве чалавека. У аснову дэтэрмінісцкага падыходу пакладзена адназначная адпаведнасць прычыны і следства прыродных з’яў і працэсаў. Даследчы падыход мае на ўвазе пошук, даследаванне і творчасць на вучэбных занятках. У аснове каштоўнага падыходу ляжыць арыентацыя на комплекс каштоўнасцей, якія прадстаўлены агульначалавечымі каштоўнасцямі, а таксама паняццямі: Чалавек (абсалютная каштоўнасць), Веды, Айчына, Зямля, Сусвет.

Кампетэнтнасны падыход інтэгруе названыя падыходы і забяспечвае комплекснае авалоданне вучнямі прадметнымі і метапрадметнымі ведамі і ўменнямі. Кожная з кампетэнцый характарызуецца сваім навучальным зместам (тэарэтычным і практычным), а таксама асноўнымі відамі дзейнасці:

вучэбна-пазнавальная кампетэнцыя прадугледжвае валоданне ведамі пра Сусвет, кампаненты прыроды: горныя пароды, паветра, ваду і жывыя арганізмы; пра абалонкі Зямлі і іх узаемасувязі; пра асаблівасці развіцця прыродных працэсаў і з’яў; пра падарожжы ў старажытнасці і Сярэднявеку, пра эпоху Вялікіх геаграфічных адкрыццяў, сучасныя даследаванні Зямлі і адпаведныя ўменні, навыкі і спосабы дзейнасці;

каштоўна-сэнсавая кампетэнцыя прадугледжвае развіццё ўмення выбіраць мэтавыя і сэнсавыя ўстаноўкі для сваіх дзеянняў і ўчынкаў, прымаць рашэнні, фарміраванне здольнасцей бачыць і разумець навакольны свет, ўсведамляць сваю ролю і прызначэнне;

картаграфічная кампетэнцыя забяспечвае авалоданне практычнымі прыёмамі працы з картаграфічнымі крыніцамі інфармацыі – картай: асэнсаванне зместу карты (картасхемы), прасторавага ўяўлення тэрыторыі;

камунікатыўная кампетэнцыя рэалізуецца пры дапамозе развіцця здольнасцей да камунікатыўнай дзейнасці: умення сумесна весці назіранне, паказваць вынікі праведзенай работы рознымі спосабамі, выкарыстоўваць міжасобасныя формы ўзаемадзеяння і зносін у працэсе навучання.

7. Вывучэнне вучэбнага прадмета «Чалавек і свет» у V класе накіравана, перш за ўсё, на прымяненне атрыманых ведаў, уменняў і навыкаў у звычайных жыццёвых сітуацыях. Прыярытэтнымі напрамкамі, якія маюць прынцыповае тэарэтычнае і практычнае значэнне, з’яўляюцца наступныя: прыродазнаўча-навуковы, прыкладны, прасторава-арыентацыйны, аксіялагічны, кампанентна-прыродны.

Вучэбны матэрыял для засваення вучэбнага прадмета «Чалавек і свет» групуецца з улікам асноўных змястоўных ліній і прадстаўлены наступным чынам:

Уводзіны «Свет вакол нас»;

«Зямля і Сусвет»;

«Як людзі адкрывалі Зямлю»;

«Прырода Зямлі».

Змест вучэбнага матэрыялу для падагульняльнага паўтарэння плануе настаўнік на аснове ўліку засвоеных на працягу навучальнага года ведаў, уменняў і навыкаў.

8. Прынцыпамі адбору зместу навучання з’яўляюцца:

прынцып развіцця прыродазнаўча-навуковага мыслення;

прынцып мінімізацыі тэарэтычных звестак з улікам іх значнасці ў штодзённым жыцці;

прынцып ўзаемасувязі пачуццёвага і лагічнага, рацыянальнага і ірацыянальнага ў працэсе пазнання свету.

ГЛАВА 2 ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА. АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

(35 гадзін, у тым ліку 1 гадзіна – рэзервовы час)

УВОДЗІНЫ Свет вакол нас (3 гадзіны)

Прырода Зямлі і чалавек. Целы і рэчывы. Кампаненты прыроды (горныя пароды, паветра, вада, жывыя арганізмы) і абалонкі Зямлі (цвёрдая, паветраная, водная і абалонка жыцця). З’явы прыроды. Значэнне ведаў аб прыродзе Зямлі.

Навукі аб прыродзе: астраномія, фізіка, хімія, геалогія, біялогія, географія, экалогія. Што вывучае кожная з прыродазнаўчых навук. Значэнне прыродазнаўчых навук у жыцці людзей.

Спосабы пазнання прыроды: назіранне, апісанне, вымярэнне, эксперымент. Прыборы і прылады для вымярэння. Павелічальныя прыборы і інструменты. Сучасныя прыборы.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны ўмець:
вызначаць натуральныя і штучныя целы прыроды;
выдзяляць кампаненты прыроды і абалонкі Зямлі;
прыводзіць прыклады з’яў прыроды сваёй мясцовасці;
характарызаваць прыродазнаўчыя навукі;
прыводзіць некалькі прыкладаў пра неабходнасць ведаў прыродазнаўчых навук у звычайных жыццёвых сітуацыях;
адрозніваць прыборы і прылады па прызначэнні;
весці назіранні за прыроднымі аб’ектамі і з’явамі.
Назіранні:
1. Назіранне за з’явамі прыроды.
2. Назіранне за зменамі надвор’я.
3. Феналагічныя назіранні.

ЗЯМЛЯ І СУСВЕТ (8 гадзін)

Тэма 1. Сусвет. Сонечная сістэма і нябесныя целы
(4 гадзіны)

Сусвет. Галактыкі. Наша Галактыка – Млечны Шлях.
Зорнае неба. Зоркі. Адрозненні зорак. Сонца – самая блізкая да Зямлі зорка. Сузор’і.
Сонечная сістэма і яе будова. Планеты Сонечнай сістэмы. Групы планет. Памеры, хуткасць руху, тэмпература планет.
Малыя целы Сонечнай сістэмы. Астэроіды, іх формы і памеры. Камета і яе будова. Метэорныя целы і метэарыты.

Тэма 2. Планета Зямля
(4 гадзіны)

Утварэнне Сонечнай сістэмы. Фарміраванне Зямлі. Форма і памеры Зямлі: сярэдні радыус Зямлі, даўжыня экватара. Унутраная будова Зямлі: ядро, мантыя, зямная кара.

Вярчэнне Зямлі вакол восі. Следства вярчэння Зямлі і звязаныя з імі змены ў прыродзе. Тропікі і палярныя кругі.

Рух Зямлі вакол Сонца. Следства руху Зямлі і звязаныя з імі змены ў прыродзе. Дні раўнадзенства, дні сонцастаяння. Паясы асветленасці Зямлі.

Месяц – спадарожнік Зямлі. Фізічныя ўласцівасці Месяца. Бачны рух Месяца, яго асноўныя фазы: маладзік, першая чвэрць, поўня, апошняя чвэрць. Месяцовыя і сонечныя зацьменні. Уплыў Месяца на зямныя працэсы (прылівы і адлівы). Вывучэнне Месяца.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:

ведаць асноўныя паняцці: Сонца, Сонечная сістэма, Зямля, Месяц;

умець:

адрозніваць галактыкі па іх фотаздымках у атласе;

назіраць на небасхіле зоркі і сузор'і ў яснае вячэрняе надвор'е;

знаходзіць на карце зорнага неба ў атласе Палярную зорку, сузор'і «Вялікая Мядзведзіца» і «Малая Мядзведзіца»;

вызначаць бакі гарызонту па Палярнай зорцы;

пералічваць планеты Сонечнай сістэмы па меры іх аддалення ад Сонца;

адрозніваць планеты зямной групы ад планет-гігантаў;

выдзяляць асаблівасці малых цел Сонечнай сістэмы: астэроідаў і камет;

адрозніваць сэнс паняццяў «метэор» і «метэарыт»;

знаходзіць на глобусе і падпісваць на контурнай карце полюсы Зямлі, экватар, Паўночны тропік і Паўднёвы тропік, Паўночны палярны круг і Паўднёвы палярны круг;

падпісваць на контурнай карце паясы асветленасці;

адрозніваць асноўныя фазы Месяца;

адрозніваць Месяц, які «расце» ад Месяца, які «старэе».

Назіранні:

4. Знаходжанне зорак і сузор'яў на карце атласа і небасхіле.

5. Назіранне змянення становішча Сонца на небе: узыход і заход, бачны шлях руху Сонца па небасхіле.

6. Вызначэнне фаз Месяца.

ЯК ЛЮДЗІ АДКРЫВАЛІ ЗЯМЛЮ (5 гадзін)

Тэма 3. Уяўленні пра аблічча Зямлі (2 гадзіны)

Аблічча Зямлі. Суша Зямлі: мацерыкі, астравы. Архіпелагі, паўастравы, перашыйкі. Часткі свету. Водная паверхня Зямлі: Сусветны акіян.

Уяўленні людзей у старажытнасці аб форме Зямлі. Здагадкі і доказы шарападобнасці Зямлі (Піфагор, Арыстоцель, Анаксімандр, Эратасфен, Пталемей).

Тэма 4. Падарожжы і адкрыцці (3 гадзіны)

Падарожжы і навуковыя адкрыцці ў старажытнасці. Першыя геаграфічныя адкрыцці. Падарожжы ў Сярэднявеччы: Марка Пола, Афанасій Нікіцін.

Эпоха Вялікіх геаграфічных адкрыццяў: Хрыстафор Калумб, Васка да Гама, Фернан Магелан, Вілем Янсзон. Адкрыццё і даследаванні мацерыкоў: Джэймс Кук, Фадзей Белінсгаўзен і Міхаіл Лазараў.

Вытокі сучасных геаграфічных даследаванняў. Заваяванне палюсоў: Роберт Піры, Руаль Амундсен. Вывучэнне Сусветнага акіяна: Тур Хеердал, Жак Пікар, Жак-Іў Кусто. Вывучэнне Зямлі з космасу (Юрый Гагарын). Даследаванне Антарктыды.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны ўмець:

знаходзіць на фізічнай карце паўшар'яў і паказваць мацерыкі, часткі свету і акіяны, самыя буйныя астравы, архіпелагі;

вызначаць па карце становішча прыродных аб'ектаў адносна бакоў гарызонту;

вызначаць адрозненні геаграфічных аб'ектаў па размяшчэнні, памерах і іншым прыкметах;

паказваць на карце маршруты падарожнікаў і першаадкрывальнікаў;

пазначаць на контурнай карце маршруты падарожнікаў і першаадкрывальнікаў;

дзяліцца ўражаннямі пра свае падарожжы.

Практычная работа № 1 «Нанясенне на контурную карту геаграфічных аб'ектаў, якія фарміруюць аблічча Зямлі, і вызначэнне іх адрозненняў».

Падагульняльнае паўтарэнне
(1 гадзіна)

ПРЫРОДА ЗЯМЛІ
(16 гадзін)

Тэма 5. Цвёрдая абалонка Зямлі
(3 гадзіны)

Зямная кара і нетры Зямлі. Мінералы, горныя пароды, іх уласцівасці, састаў і прымяненне.

Карысныя выкапні. Радовішча. Віды карысных выкапняў: гаручыя, металічныя (рудныя) і неметалічныя (нярудныя). Карысныя выкапні Беларусі: калійная і каменная соль, торф, нафта, будаўнічы камень.

Выкарыстанне цвёрдай абалонкі Зямлі чалавекам. Змена зямной паверхні чалавекам і яе аднаўленне.

Тэма 6. Паветраная абалонка Зямлі
(4 гадзіны)

Паветраная абалонка Зямлі. Уласцівасці паветра: бясколернае, празрыстае, не мае пастаяннага аб'ёму, не мае ўласнай формы, мае вагу, сціскаецца, пры награванні расшыраецца, а пры астуджэнні сціскаецца, дрэнна праводзіць цяпло, цёплае паветра падымаецца ўверх.

Тэмпература паветра. Награванне паветра. Змяненне тэмпературы паветра на працягу сутак і на працягу года. Вымярэнне тэмпературы паветра.

Перамяшчэнне паветра. Вецер. Прычыны ўтварэння ветру. Характарыстыкі ветру: накірунак, сіла і хуткасць. Значэнне ветру ў прыродзе і для жывых арганізмаў.

Забруджванне паветра. Крыніцы забруджвання паветра: прыродныя і штучныя. Кіслотны дождж. Захаванне чысціні паветра.

Тэма 7. Водная абалонка Зямлі
(5 гадзін)

Вада на Зямлі. Уласцівасці вады: не мае пастаяннай формы, захоўвае свой аб'ём. Цеплавое расшырэнне вады. Вада – растваральнік.

Сусветны акiян. Акiяны, моры, залiвы і пралiвы. Уласцiвасцi вод Сусветнага акiяна. Кругазварот вады ў прыродзе.

Воды сушы. Рака: выток, вусце, рэчышча. Азёры, вадасховiшчы, сажалкi і каналы. Балоты. Ледавікi. Падземныя воды.

Воблакi. Тыпы воблакаў: пёрыстыя, кучавыя, слаiстыя. Воблачнасць. Ападкi і iх утварэнне. Віды ападкаў: цвёрдыя, вадкiя, па працягласцi: заложныя, лiўневыя, iмжыстыя.

Чаму на Зямлi не хапае прэснай вады. Расход прэснай вады на бытавыя патрэбы. Ахова вод.

Тэма 8. Жывая абалонка Зямлi (4 гадзiны)

Жыццё на Зямлi. Разнастайнасць жывых арганiзмаў. Умовы жыцця. Асноўныя асяроддзi пражывання: наземна-паветраная, водная, глебавая.

Глеба. Склад і ўласцiвасцi глебы. Утварэнне глебы. Глебаўтваральная парода. Урадлiвасць глебы. Перагной. Разнастайнасць глеб.

Уплыў чалавека на прыроду Зямлi. Прычыны змены прыроды. Выкарыстанне жывых арганiзмаў чалавекам. Ахова прыроды Зямлi.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучнi павiнны:

ведаць асноўныя паняццi: карысны выкапень, паветра, вада, умовы жыцця, глеба;
умець:

параўноўваць таўшчыню зямной кары пад мацерыкамі і пад акiянамі па малюнку ў атласе;

тлумачыць адрозненнi горных парод;

прыводзiць прыклады выкарыстання чалавекам горных парод і мiнералаў сваёй мясцовасцi; выкарыстання карысных выкапняў у штодзённым жыццi;

знаходзiць і паказваць на карце радовiшчы каменнай і калiйнай солей, торфу, нафты і будаўнiчага каменю; самыя вялiкiя моры, залiвы, пралiвы, самае глыбокае возера; самыя вялiкiя рэкi і азёры Беларусi;

вызначаць па карце карысныя выкапнi, якiя здабываюць на тэрыторыi свайго раёна, вобласцi;

вызначаць кiрунак і сiлу ветру па мясцовых прыкметах; выток і вусце ракi па карце і на мясцовасцi; левы і правы бераг ракi на мясцовасцi; эксперыментальным шляхам складу глебы;

назваць асноўныя асаблiвасцей глебы;

праводзiць эксперыменты, якiя даказваюць ўласцiвасцi паветра і вады;

вымяраць тэмпературу паветра;

падпiсваць геаграфiчныя аб'екты на кантурнай карце;

адрознiваць воблакi па вонкавым выглядзе, тыпы і віды ападкаў;

вiзуальна ацэньваць воблачнасць.

Назiраннi:

7. Назiранне змены тэмпературы паветра на працягу дня.

8. Назiранне за ветрам на працягу дня.

9. Назiранне за воблакамі і ападкамі.

10. Назiранне за вынiкамі ўплыву чалавека на водныя аб'екты (раку, возера, сажалку) сваёй мясцовасцi.

11. Назiранне за зменамі ў прыродзе сваёй мясцовасцi пад уздзеяннем чалавека.

Практычныя работы:

№ 2. «Вызначэнне адрозненняў горных парод на прыкладзе мелу, пяску, гранiту і солi».

№ 3. «Вызначэнне ўласцiвасцей вады».

№ 4. «Вызначэнне па карце самых вялiкiх рэк i азёр Беларусi i нанясенне iх на кантурную карту».

№ 5. «Вызначэнне саставу глебы».

Экскурсiя «Назiраннi за прыродным (прыродна-антрапагенным) аб'ектам сваёй мясцовасцi».

Падагульняльнае паўтарэнне
(1 гадзiна)
Рэзервовы час
(1 гадзiна)

УТВЕРЖДЕНО

Постановление
Министерства образования
Республики Беларусь
30.06.2022 № 159

**Учебная программа по учебному предмету
«Искусство (отечественная и мировая художественная культура)»
для V класса учреждений образования,
реализующих образовательные программы общего среднего образования
с русским языком обучения и воспитания**

**ГЛАВА 1
ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ**

1. Настоящая учебная программа по учебному предмету «Искусство (отечественная и мировая художественная культура)» (далее – учебная программа) предназначена для изучения этого учебного предмета в V классе учреждений образования, реализующих образовательные программы общего среднего образования.

2. Настоящая учебная программа рассчитана на 35 часов (1 час в неделю).

3. Цель изучения учебного предмета «Искусство (отечественная и мировая художественная культура)» – формирование художественной культуры личности в процессе творческого освоения мира художественно-эстетических ценностей.

4. Задачи изучения учебного предмета «Искусство (отечественная и мировая художественная культура)»:

развитие ценностных и нравственно-этических качеств личности;
формирование знаний о многообразии явлений в художественной культуре;
формирование умений восприятия, интерпретации и оценки художественных произведений;

развитие эмоционально-образного мышления, творческих способностей;
формирование художественного вкуса и потребности в общении с произведениями искусства;

расширение опыта самостоятельной художественно-творческой деятельности.

5. Выбор рекомендуемых форм и методов обучения и воспитания определяется учителем самостоятельно на основе целей и задач учебного предмета «Искусство (отечественная и мировая художественная культура)».

Учитель имеет право:

корректировать список произведений искусства на основании художественных предпочтений учащихся, технических и методических возможностей учреждения образования;

определять и варьировать последовательность и количество рассматриваемых видов искусства, художественных произведений;

варьировать виды уроков (уроки-экскурсии, уроки-путешествия, уроки-«творческие лаборатории», уроки-турниры, иные уроки);
выбирать методику обучения;
определять художественно-педагогические акценты, глубину и широту постижения художественного образа.

Последние уроки в учебном году посвящены обобщению изученного материала. Обобщающие уроки могут проводиться с применением игровых технологий (викторина, конкурс, экскурсия), в форме презентации и защиты проектов (индивидуальных, групповых), демонстрации и защиты портфолио индивидуальных достижений.

Приоритетными формами аттестации являются самостоятельные работы и проекты учащихся, в которых представляются результаты их деятельности в процессе восприятия, интерпретации и создания художественных произведений.

Важное место занимает процесс эмоционально-образного восприятия художественного произведения. Для этого рекомендуется сочетать урочную деятельность с внеурочной: посещение музеев, художественных галерей, выставок, дворцово-парковых комплексов, заповедников, художественных мастерских; организация экскурсий, встреч с яркими представителями культуры – архитекторами, художниками, скульпторами, музыкантами, писателями, актерами.

6. В основу содержания учебного предмета «Искусство (отечественная и мировая художественная культура)» в V классе положен проблемно-тематический принцип, что способствует предупреждению информационной перегрузки учащихся. Процесс изучения искусства в V классе выполняет пропедевтическую функцию, реализация которой позволит ввести учащихся в мир художественной культуры, сориентировать в системе художественных ценностей, сформировать критерии оценки художественных явлений.

Центральная идея настоящей учебной программы – эмоционально-образное восприятие учащимися произведения искусства с последующим включением их в различные виды самостоятельной художественно-творческой деятельности.

Первые два раздела настоящей учебной программы являются вводными, при ознакомлении с которыми учащиеся на основе знаний и умений, полученных ими в I–IV классах, смогут размышлять о происхождении искусства, роли и месте художника в мире художественной культуры.

Изучение наиболее значимых художественных произведений разных видов искусства, в которых отражены вечные темы красоты, человека, природы, семьи, матери, детства, позволит расширить представление учащихся об окружающем мире, развивать эмоционально-образное мышление, интерес к окружающему миру, формировать умение «в обычном видеть необычное».

В настоящей учебной программе учитывается жизненный опыт учащихся, предусматривается возможность разнообразных форм его выражения в самостоятельной художественно-творческой деятельности.

ГЛАВА 2 СОДЕРЖАНИЕ УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА

ВВЕДЕНИЕ В МИР ИСКУССТВА (1 час)

1. Что такое искусство? (1 час)

Искусство как вид освоения действительности.

Происхождение искусства. Наскальная живопись и рисунки древних людей. Бог-покровитель искусств Аполлон и его спутницы музы.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение произведений искусства.

Беседа о происхождении рассматриваемых на уроке художественных произведений.
Чтение и обсуждение мифов Древней Греции «Аполлон и музы», «Орфей и Эвридика».

Подготовка устного рассказа о посещении музея, выставки; о путешествиях в разные города, страны мира; о полученных впечатлениях.

Примерный художественно-иллюстративный материал

Архитектура: Иктин и Калликрат. Парфенон; Мнесикл. Эрехтейон; амфитеатр Колизей.

Живопись: роспись пещеры Альтамира в Испании; К. Коро. «Орфей и Эвридика»; А. Ф. Зигерт. «Юный знаток искусства»; Ж.-Б. С. Шарден. «Натюрморт с атрибутами искусств».

Скульптура: саркофаг муз; скульптурные изображения муз.

Декоративно-прикладное искусство: Евфроний. Краснофигурная пелика «Прилет первой ласточки»; шлем древнеримского воина; ювелирные украшения скифов (по выбору).

Музыка: К. В. Глюк. Опера «Орфей и Эвридика» («Мелодия» для флейты с оркестром из «Танца блаженных теней», финал II действия); Г. К. Горелова. Пьеса «Гобелен со сценой охоты» из сюиты для гитары и клавесина «Воспоминание о Несвиже».

Литература: мифы Древней Греции: «Аполлон и музы», «Орфей и Эвридика».

Дополнительный материал: А. Г. Снежко-Блоцкая. Анимационный фильм «Легенды и мифы Древней Греции»; легенды и мифы Древней Греции в изложении Н. А. Куна, А. И. Немировского.

РОЛЬ ХУДОЖНИКА В ИСКУССТВЕ

(2 часа)

2. О чем рассказывает художник? (1 час)

Основные темы и сюжеты в искусстве.

Автор художественного произведения.

Основные виды деятельности

Восприятие и сравнение художественных произведений разных видов искусства.

Беседа на тему «О чем рассказывает художник?» с использованием художественных примеров.

Описание произведения искусства своего региона (архитектурного сооружения, скульптурной композиции, музейного экспоната).

Примерный художественно-иллюстративный материал

Архитектура: монастырь францисканцев в Пинске; дом-усадьба Ваньковичей в Минске; дворец Румянцевых и Паскевичей в Гомеле.

Живопись: П. Боррель дель Касо. «Убегая от критики»; В. А. Серов. «Девочка с персиками»; Н. К. Рерих. «Сеча при Керженце»; Я. Дроздович. «Космос».

Скульптура: О. В. Кукушкин. «Художник»; П. П. Соколов. Фонтан «Молочница» в Царском Селе.

Музыка: Н. А. Римский-Корсаков. Симфоническая картина «Сеча при Керженце» из оперы «Сказание о невидимом граде Китеже и девице Февронии»; И. С. Бах. Органная прелюдия f-moll.

Дополнительный материал: произведения изобразительного и музыкального искусства из учебных программ по учебным предметам «Музыка», «Изобразительное искусство» для I–IV классов, отражающие основные темы и сюжеты искусства.

3. Инструменты и материалы художника (1 час)

Виды искусства. Средства художественной выразительности.

Инструменты и материалы художника.

Основные виды деятельности

Восприятие и сравнение художественных произведений разных видов искусства.

Высказывание и обоснование собственных суждений об общем и различном в рассматриваемых на уроке художественных произведениях.

Сравнение инструментов и материалов художников прошлого и настоящего.

Примерный художественно-иллюстративный материал

Архитектура: Дж. М. Бернадони. Костел Божьего тела (Фарный) в Несвиже.

Живопись: В. Ван Гог. «Подсолнухи»; Ф.-Ю. Друэ. «Юный художник»; Ф. Буше. «Художник в мастерской (автопортрет)»; В. Риньяно. «В мастерской скульптора».

Скульптура: Э. М. Фальконе. «Грозный Амур»; В. И. Жбанов. «Зодчий»; А. Я. Бриедэ. «Мотылек».

Музыка: Н. А. Римский-Корсаков. Опера «Сказка о царе Салтане» («Полет шмеля»); А. И. Хачатурян. «Вальс» (музыка к драме «Маскарад»); Танец № 10 из «Остромечевской рукописи» («Полоцкой тетради»).

Дополнительный материал: Г. Р. Державин. Стихотворение «Водопад»; Э. М. Фальконе. Скульптурное изображение «Мальчик, извлекающий занозу»; И. П. Иванов-Вано. Анимационный фильм «Сказка о царе Салтане».

ПРЕКРАСНОЕ В ИСКУССТВЕ

(2 часа)

4. Красота в искусстве и жизни (1 час)

Созидательная сила красоты.

Идеал в искусстве. Гармония в искусстве.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение произведений разных видов искусства с позиции Красоты.

Подготовка устного высказывания «Что такое Красота?».

Игра: «Окончи предложение «Красивый человек – это ...».

Примерный художественно-иллюстративный материал

Архитектура: дворец Пусловских в Коссово; Борисоглебская (Коложская) церковь в Гродно.

Живопись: Леонардо да Винчи. «Мадонна Литта»; П. О. Ренуар. «Портрет мадемуазель Легран»; И. Ф. Хруцкий. «Портрет женщины с цветами и фруктами».

Скульптура: А. А. Аникейчик. Фонтан «Венок»; А. Н. Гвоздилов, В. В. Ягодницкий. Памятник детям Батки Миная в Сураже.

Музыка: В. А. Моцарт. Маленькая ночная серенада, часть 1; Ф. Шопен. Прелюдия № 4 ми минор.

Литература: Н. А. Заболоцкий. Стихотворение «Некрасивая девочка».

Дополнительный материал: О. Роден. Скульптура «Мыслитель»; Г. Эйфель. Эйфелева башня; С. В. Рахманинов. Вокализ до-диез минор; Рождественский кант «Нова радость».

5. Преобразующая сила искусства (1 час)

Прекрасное и безобразное в искусстве.

Художественный образ.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение художественных произведений, воплощающих преобразующее воздействие искусства на человека.

Беседа на тему «В чем заключается преобразующая сила искусства?».
Зарисовка «Красивый человек» (акварель). Обсуждение работ.

Примерный художественно-иллюстративный материал
Живопись: Леонардо да Винчи. «Мона Лиза»; Д. Гирландайо. «Портрет старика с внуком».

Графика: Т. А. Маврина. Иллюстрации к сказке «Царевна-лягушка».

Музыка: Е. А. Глебов. Адажио из балета «Маленький принц».

Литература: О. Уайльд. «День рождения инфанты» (отрывок).

Дополнительный материал: В. М. Васнецов. «Кощей Бессмертный»; Л. Г. Яковлев. Стихотворение «Частушки»; П. Дезмонд. Музыкальная композиция «Пять четвертей»; Л. А. Нечаев. Кинофильм «Сказка о Звёздном мальчике» (фрагмент).

ЧЕЛОВЕК В ИСКУССТВЕ

(3 часа)

6. О чем рассказывает портрет? (1 час)

Образ человека в различных видах искусства.

Портрет, автопортрет.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение портретного образа человека, созданного средствами разных видов искусства.

Сравнение портретных образов одной модели разных авторов.

Иллюстрирование фортепианной пьесы «Весёлый крестьянин, возвращающийся с работы» Р. Шумана (акварель).

Выполнение фотопроекта «Мои одноклассники». Обсуждение работ.

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: О. И. Шупляк. «Автопортрет под сенью лип»; П. П. Рубенс. «Этюд головы девочки»; Рембрандт. «Портрет старика в красном»; Д. Веласкес. Портреты инфанты Маргариты (разных лет); Марк Шагал. «Автопортрет у мольберта».

Графика: Рафаэль. «Автопортрет».

Скульптура: Бюст Нефертити.

Музыка: Р. Шуман. Фортепианная пьеса «Веселый крестьянин, возвращающийся с работы» из цикла «Альбом для юношества».

Дополнительный материал: Ф. Липпи. Автопортрет; В. А. Тропинин. «Мальчик со щеглом»; К. Дебюсси. Прелюдия № 8 «Девушка с волосами цвета льна».

7. Человек на фоне истории (1 час)

Человек и история в искусстве.

Отражение достижений и устремлений человека в художественных произведениях.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение художественных произведений с изображением человека на фоне исторических событий.

Подготовка рассказа на тему «Историческая личность в моем городе (посёлке)».

Выполнение эскиза памятника, посвящённого исторической личности своего региона.

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: В. И. Суриков. «Переход Суворова через Альпы»; Неизвестный художник. «Франциска Уршула Радзивилл»; Неизвестный художник. «Портрет Юрия Радзивилла»; Ян Матейко. «Грюнвальдская битва».

Скульптура: Э. М. Фальконе. «Медный всадник»; С. И. Селиханов. Мону­мент «Непокоренный человек» в мемориальном комплексе «Хатынь»; А. Е. Ар­тимович. Памятник Рогнеде и Изяславу.

Музыка: А. И. Короткина. Музыкальная поэма «Грюнвальд» для органа и ли­тавр.

Дополнительный материал: Мону­мент-обелиск Победы в Минске; Мемориальный комплекс «Брестская крепость-герой»; З. И. Азгур. Портрет Рабиндраната Та­гора; А. М. Заспицкий, А. К. Глебов. Памятник Франциску Скорине в Полоцке; Серия историко-познавательных мультфильмов «Повесть временных лет» (по выбору).

8. Человек и труд (1 час)

Красота человека в труде.

Люди разных профессий – герои произведений искусства.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение художественных произведений на тему труда.

Беседа на тему «Почему художникам интересна тема труда?».

Составление устного рассказа на тему «Члены моей семьи – ... (профессия)».

Подготовка иллюстрированной открытки на тему «Атрибуты профессии ...»

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: Г. Курбе. «Дробильщики камней»; Ж.-Ф. Милле. «Сборщицы колосьев»; М. К. Севрук. «Жатва»; А. И. Курнаков. «Ответственные за жизнь».

Музыка: Музыка А. Л. Рыбникова, слова Ю. С. Энтина. Песня фонарщиков из кинофильма «Приключения Буратино».

Дополнительный материал: Ж. Э. Лиотар. «Шоколадница»; Л. К. Плахов. «Кузница»; Ж.-Б. С. Шарден. «Прачка»; И. Н. Крамской. «Пасечник»; Дж. Родари. «Чем пахнут ремесла?»; П. Броўка. «А ты хоць дрэва пасадзіў?».

9. Творческий урок (1 час)

Повторение и обобщение пройденного материала.

Выполнение творческой работы (материал и техника по выбору).

МИР ПРИРОДЫ В ИСКУССТВЕ

(3 часа)

10. Мир природы в искусстве – смотрим и слушаем (1 час)

Многообразие природного мира в искусстве (земля, поля, леса, реки).

Пейзаж и натюрморт в разных видах искусства.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение художественных произведений на тему природы.

Словесная зарисовка необычных звуков окружающего мира – музыки воды, шелеста деревьев, капель дождя.

Составление натюрморта на тему одного из времён года.

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: В. К. Жолток. «Колокольчики лесные»; И. И. Шишкин. «Корабельная роща»; В. Ван Гог. «Цветущие ветки миндаля»; И. Ф. Хруцкий. «Натюрморт с птичкой», «Цветы и фрукты», «Цветы и плоды» (по выбору); П. Сезанн. «Персики и груши».

Музыка: А. Вивальди. Цикл «Времена года» (часть по выбору).

Дополнительный материал: П. Баратта. «Аллегория осени (Вакх)»; Натюрморты Дж. Арчимбольдо (по выбору).

11. Какое настроение у природы? (1 час)

Настроение и интонации природы (дождь, гром, солнце, ветер) в различных видах искусства. Аллегория.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение художественных произведений на тему природы.

Сравнение настроения осени в пьесах цикла «Времена года» П. И. Чайковского.

Выполнение пейзажа «Осень в моём городе (посёлке)» (материал и техника по выбору).

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: И. И. Левитан. «Золотая осень»; Л. Д. Щемелёв. «Осень под Минском».

Скульптура: Э. М. Фальконе. «Зима».

Литература: Г. С. Гампер. «Осень».

Музыка: П. И. Чайковский. Цикл «Времена года» («Сентябрь. Охота», «Октябрь. Осенняя песнь», «Ноябрь. На тройке»); В. И. Каретников. Сюита «Времена года» (пьесы «Сентябрь. Улетают птицы», «Октябрь. Золотая осень»).

Дополнительный материал: С. Ю. Жуковский. «Лесное озеро. Синяя вода»; И. И. Левитан. «Осенний день. Сокольники»; В. Д. Поленов. «Золотая осень»; В. К. Цвирко. «Заславль»; Ю. Б. Норштейн. Анимационный фильм «Времена года» (фрагмент).

12. Какой у природы характер? (1 час)

Разнообразие звуков, ритмов, цвета в природе и их воплощение в искусстве.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение художественных произведений на тему природы.

Характеристика цветовой гаммы природного мира за окном.

Сравнение образа моря в произведениях разных видов искусства.

Подготовка фотопейзажа «Мир природы вокруг нас».

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: И. К. Айвазовский. «Морской берег. Прощание», «Черное море»; К. Моне. «Кувшинки»; П. В. Масленников. «Озёрный край».

Музыка: Н. А. Римский-Корсаков. Симфоническая сюита «Шехерезада» (1 часть); С. В. Рахманинов. Прелюдия № 12 соль-диез минор.

Дополнительный материал: И. К. Айвазовский. «Девятый вал», «Буря на море ночью»; В. К. Бялыницкий-Бируля. «Час тишины»; К. Хокусай. «Большая волна в Канагаве»; С. В. Рахманинов. Романс «Весенние воды».

В МИРЕ СКАЗОК

(3 часа)

13. Что такое сказка? (1 час)

Место и роль сказки в художественной культуре.

Связь сказки с жизнью человека и природой.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение художественных произведений на тему сказки.

Сравнение образа Бабы-яги в произведениях разных видов искусства.

Подготовка этюда-пантомимы «Гном» под музыку М. П. Мусоргского.

Выполнение фигурки понравившегося сказочного персонажа (лепка, материал по выбору).

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: В. М. Максимов. «Бабушкины сказки».

Графика: иллюстрации к сказкам В. П. Слаука, И. Я. Билибина, А. Д. Рейпольского, Н. М. Кочергина, А. М. Кашкуровича, Т. П. Березинской, Б. А. Дехтерёва (по выбору).

Скульптура: А. Л. Обер. «Баба-яга»; Г. П. Якимова. «Иван с Жар-птицей».

Музыка: М. П. Мусоргский. Цикл «Картинки с выставки» («Избушка на курьих ножках (Баба-яга)»); П. И. Чайковский. Цикл «Детский альбом» («Нянина сказка»).

Литература: П. П. Ершов. «Конёк-горбунок» (отрывок); сказки народов мира (по выбору).

Дополнительный материал: А. А. Роу. Фильм «Морозко»; И. П. Иванов-Вано. Анимационный фильм «Конёк-горбунок»; Г. Я. Бардин. Анимационный фильм «Летучий корабль»; А. К. Лядов. Симфоническая сказка «Баба-яга. Картинка к русской народной сказке»; К. Д. Бальмонт. Стихотворение «У чудищ».

14. Сказочный образ в искусстве (1 час)

Сказочный образ и его воплощение в разных видах искусства.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение художественных произведений на тему сказки.

Беседа на тему «Сказка в произведениях разных видов искусства» (на примере «Сказки о царе Салтане»).

Создание эскиза обложки книги «Сказки» (материал и техника по выбору).

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: М. А. Врубель. «Царевна Лебедь»; В. М. Васнецов. «Царевна-лягушка».

Графика: иллюстрации к «Сказке о царе Салтане...» А. М. Куркина, И. Я. Билибина, В. Н. Курдюмова, Б. А. Дехтерёва (по выбору);

Декоративно-прикладное искусство: палехская миниатюра с изображением Царевны Лебеди.

Музыка: Н. А. Римский-Корсаков. Опера «Сказка о царе Салтане» (действие четвёртое, картина первая).

Литература: А. С. Пушкин. «Сказка о царе Салтане...» (отрывок).

Дополнительный материал: П. И. Чайковский. Балет «Лебединое озеро» (тема Лебеди); А. И. Дудко, К. М. Сергеев. Фильм-балет «Лебединое озеро»; И. П. Иванов-Вано, Л. И. Мильчин. Анимационный фильм «Сказка о царе Салтане».

15. Сказка старая и новая (1 час)

Сюжетное разнообразие сказок.

Сказочные сюжеты в разных интерпретациях.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение художественных произведений на тему сказки.

Беседа на тему «Зачем нужна сказка?»

Подготовка устного сочинения «Сказочный герой вчера-сегодня-завтра».

Выполнение творческой работы (по выбору) на тему «Сказочный герой в современном мире».

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: В. А. Серов. «Русалка».

Графика: иллюстрации к сказке «Русалочка» И. Я. Билибина, Б. А. Диодорова, В. А. Каневского, В. П. Панова (по выбору).

Скульптура: Э. Эриксен. «Русалочка»; Э. Скотт. «Русалка».

Литература: Г. Х. Андерсен. «Русалочка» (сюжет).

Дополнительный материал: В. С. Бычков. Фильм «Русалочка»; Дж. Родари. «Грамматика фантазии» (часть по выбору).

16. Творческий урок (1 час)

Повторение и обобщение пройденного материала.

Выполнение творческой работы (материал и техника по выбору).

СЕМЬЯ В ИСКУССТВЕ

(3 часа)

17. Моя семья (1 час)

Образ семьи в произведениях разных видов искусства.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение художественных произведений на тему семьи.

Подготовка рассказа о своей семье.

Составление коллажа из семейных фотографий.

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: Т. Э. Розенталь. «Иоганн Себастьян Бах с семьей»; Ф. М. Славянский. «Семейный портрет на балконе»; Б. М. Кустодиев. «На террасе»; В. Е. Маковский. «Деспот семьи. В мастерской художника».

Графика: А. Н. Тычина. «В разрушенном городе».

Скульптура: Скульптурная композиция «Моя семья» в Москве; Скульптурная композиция «Семья» в Екатеринбурге.

Музыка: И. С. Бах. «Шутка» (заключительная часть оркестровой сюиты № 2 си минор).

Дополнительный материал: З. Е. Серебрякова. «За завтраком»; Н. Н. Поплавская. «Семья»; Е. Шумилова. Фотография «Братья»; В. К. Копач. Скульптурная композиция «Семья».

18. Традиции и события в кругу семьи (1 час)

Воплощение семейных традиций в произведениях разных видов искусства.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение художественных произведений на тему семьи.

Сравнение образа семьи в работах Ж.-Ф. Милле и В. Ван Гога.

Выполнение семейной фотографии.

Примерный художественно-иллюстративный материал

Архитектура: костёл Святого Симеона и Святой Елены в Минске.

Живопись: В. Ван Гог. «Первые шаги» (по картине Милле); П. О. Ренуар. «Девушки за фортепиано»; Ф. П. Решетников. «Прибыл на каникулы»; Л. Тевдоразде. «Семья».

Графика: Ж.-Ф. Милле. «Первые шаги».

Скульптура: древнеримский рельеф с эпизодами жизни Корнелия Статия.

Музыка: Д. Д. Шостакович. Пьеса «День рождения» из фортепианной сюиты «Детская тетрадь».

Дополнительный материал: В. Ф. Сумарев. «Мой дом»; В. В. Кузнецов. Фортепианная сюита «Три деревенские зарисовки» (фрагмент); Ю. П. Кугач. «Накануне праздника»; Е. Н. Флёрова. «Отец и сын»; музыка С. И. Пожлакова, слова А. С. Ольгина. Песня «Топ, топ, топает малыш» в исполнении Майи Кристалинской.

19. Взрослые и дети (1 час)

Осмысление в произведениях искусства разнообразия взаимоотношений детей и взрослых. Образное воплощение привязанности между взрослыми и детьми.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение художественных произведений на тему взаимоотношений детей и взрослых.

Выполнение эскиза «Кто живет в доме моем».

Подготовка этюда-пантомимы «Кто живет в доме моем».

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: Рембрандт. «Портрет Титуса», «Читающий Титус», «Титус»; Б. М. Кустодиев. Портреты дочери Ирины (по выбору);

Скульптура: Л. Жуклис. «Семья»; Н. В. Крандиевская. «Отец и сын»; В. И. Жбанов. «Девочка с зонтиком».

Литература: С. В. Михалков. Повесть «Праздник непослушания» (сюжет).

Музыка: музыка В. Я. Шаинского, слова М. И. Танича. «Песня про папу».

Дополнительный материал: А. Л. Барто. «Дóма»; Ф. П. Решетников. «Опять двойка»; Л. Э. Кайль. «Урок»; П. Трубецкой. «Отец с дочерью»; Н. Курий-Максымив. «Семья».

МИР ДЕТСТВА В ИСКУССТВЕ
(4 часа)

20. Удивительный мир детства (1 час)

Образы детей в разных видах искусства. Многообразие интонаций детства в искусстве – радость, беззаботность; мечтательность, грусть.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение художественных произведений на тему детства.

Сравнение образа ребенка в разных произведениях искусства.

Выполнение творческой работы (материал и техника по выбору) на тему детства.

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: М. В. Данциг. «Солнечный континент»; З. Е. Серебрякова. «Катя с натюрмортом»; Н. Н. Ге. «Портрет Ольги Павловны Костычёвой»; И. Ф. Хруцкий. «Портрет девочки в голубом платье», «Портрет мальчика в соломенной шляпке»; В. А. Серов. «Портрет Мики Морозова»; В. А. Тропинин. «Портрет сына Арсения»; И. Е. Репин. «Стрекоза»; Б. Э. Мурильо. «Мальчик с собакой».

Графика: А. Дюрер. «Автопортрет».

Скульптура: П. Трубецкой. «Дети»; Б. Хильдре. «Девочка».

Музыка: С. С. Прокофьев. Балет «Ромео и Джульетта» (действие первое, картина вторая).

Дополнительный материал: Пинтуриккио. «Портрет мальчика»; К. С. Петров-Водкин. «Портрет мальчика»; А. Ф. Пахомов. «Портрет мальчика с птицей»; Н. Рушева. «Веснушки»; В. Ю. Драгунский. Рассказы «Что я люблю», «...и чего не люблю».

21. Занятия и увлечения детей (1 час)

Занятия и увлечения детей, отраженные в произведениях разных видов искусства.

Занятия и увлечения детей разными видами искусства (занятия живописью, музыкой).

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение художественных произведений о занятиях и увлечениях детей.

Беседа на тему «Мои любимые игрушки и игры».
Зарисовка «Самое интересное событие в моей жизни».

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: В. А. Тропинин. «Девочка с куклой»; А. Г. Венецианов. «Спящий пастушок»; В. Г. Перов. «Тройка»; Н. П. Богданов-Бельский. «За книжкой», «Новая сказка»; И. М. Прянишников. «Дети на рыбалке»; В. И. Ерёменко. «Алёшка».

Декоративно-прикладное искусство: советский фарфор на тему детства (мелкая пластика, посуда).

Музыка: К. Дебюсси. Сюита для фортепиано «Детский уголок» («Серенада кукле», «Маленький пастух»).

Литература: В. И. Порудоминский. «Перов. Тройка».

Дополнительный материал: А. П. Мозолев. «На каникулах»; Б. М. Кустодиев. «Японская кукла»; П. Пикассо. «Мальчик с мячом»; Н. Чакветадзе. «Снег»; А. Д. Силивончик. «Рождество»; А. Ф. Литвиновский. Цикл пьес для струнного оркестра «Сказки волшебного дерева» (пьеса «Потерянные»).

22. Дети и искусство (1 час)

Детское творчество в произведениях разных видов искусства.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение художественных произведений на тему детства.

Беседа на тему «Мое любимое занятие».

Выполнение иллюстрации к книге «Увлечения современных детей».

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: Л. Кармонтель. Леопольд Моцарт с Вольфгангом и Наннерль в ноябре 1763 г.»; И. И. Фирсов. «Юный художник»; Ф. Хальс. «Поющие мальчики»; П. А. Федотов. «Портрет Н. П. Жданович за фортепьяно»; Н. П. Богданов-Бельский. «Талант»; З. Е. Серебрякова. «Девочки-сильфиды. Балет «Шопениана»».

Музыка: Р. Шуман. Цикл «Карнавал» (фортепианная миниатюра «Шопен», в исполнении Елисея Мысина); П. И. Чайковский. Фортепианный цикл «Детский альбом» (по выбору).

Дополнительный материал: А. Е. Косничев. «Дорвались»; Л. Э. Барриа. Скульптура «Маленький Моцарт»; Э. Дега. «В балетном классе», скульптура «Четырнадцатилетняя танцовщица»; музыка Д. Ф. Тухманова, слова Ю. С. Энтина. Песня «Та-ба-да-ба-дам».

23. Дети мечтают о будущем (1 час)

Воплощение детской мечты в произведениях разных видов искусства.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение художественных произведений на тему детства.

Устное сочинение-фантазия (примерные темы «Страна, в которой я хочу побывать», «Человек, с которым я хочу познакомиться»).

Подготовка проекта «Школа будущего» (групповая работа).

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: В. М. Максимов. «Будущий художник», «Опять на родине»; Н. П. Богданов-Бельский. «Устный счет»; Б. М. Неменский. «Мальчишка»; Ф. П. Решетников. «Мальчики»; Н. Роквелл. «Зеркало».

Музыка: А. Л. Рыбников. Музыка к кинофильму «Через тернии к звёздам»; музыка Е. П. Крылатова, слова Ю. С. Энтина. Песня «Мы маленькие дети» из кинофильма «Приключения Электроника», песня «Прекрасное далёко» из кинофильма «Гостя из будущего».

Дополнительный материал: Р. Гонсалвес. «План полёта»; Г. Олсен. «Счастливого пути»; С. З. Гатин. «Мечтатель»; М. Н. Щрилёв. «Дарёнкины мечты».

ОБРАЗ МАТЕРИ В ИСКУССТВЕ

(3 часа)

24. Величие материнского сердца (1 час)

Тема материнства в искусстве. Образ матери в произведениях разных видов искусства.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение образа матери в произведениях искусства.

Сравнение образа матери в произведениях разных видов искусства.

Подготовка устного сочинения «Моя мама – лучшая на свете».

Выполнение фотопортрета мамы, бабушки.

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: П. П. Рубенс. «Портрет Елены Фоурмен с двумя детьми»; П. Пикассо. «Материнство»; А. Г. Венецианов. «Сенокос»; Б. М. Кустодиев. «Утро»; К. С. Петров-Водкин. «Мать»; М. А. Савицкий. «Партизанская мадонна».

Скульптура: Ф. Ф. Каменский. «Первые шаги»; скульпторы А. М. Заспицкий, И. Я. Миско, Н. А. Рыженков, архитектор О. Г. Трофимчук. МонуMENT в честь матери-патриотки Куприяновой; С. Л. Гумилевский. «Справдечнае».

Музыка: музыка А. Л. Рыбникова, слова Ю. Ч. Кима. Колыбельная Звездочёта из фильма «Про Красную Шапочку».

Дополнительный материал: Ю. П. Кугач. «У колыбели»; А. Д. Силивончик. «Колыбельная»; Ю. Черносос, П. Барков. Скульптурная композиция «Колыбель»; А. А. Милн. Стихотворение «Непослушная мама»; пословицы и поговорки на тему материнства; Е. В. Скворцова. Анимационный фильм «Белорусская колыбельная».

25–26. Священный образ матери (2 часа)

Образ матери с младенцем в произведениях разных видов искусства.

Образ Богоматери в искусстве.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение образа матери в произведениях искусства.

Беседа на тему «Вечный образ Богини-матери в искусстве».

Создание оригинального поздравления маме к празднику.

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: тема материнства в первобытных изображениях; Леонардо да Винчи. «Мадонна Литта»; Рафаэль. «Сикстинская мадонна», «Мадонна в кресле»; Владимирская икона Божией Матери; Казанская икона Божией Матери; Богоматерь «Умиление» (г. Малорита); Белыничская икона Божией Матери.

Скульптура: статуэтка «Богиня Исида с младенцем Гором на руках»; статуэтка «Афродита с Эротом»; Микеланджело. «Пьета»; «Мадонна Брюгге».

Музыка: И. С. Бах – Ш. Гуно. «Ave Maria»; Дж. Б. Перголези. «Stabat mater», № 1; Ф. Шуберт. «Ave Maria».

Дополнительный материал: образы Богини-матери в древних культурах; Рембрандт. «Святое семейство»; Рафаэль. «Мадонна Конестабиле»; М. А. Савицкий. «Партизанская мадонна Минская».

27. Творческий урок (1 час)

Повторение и обобщение пройденного материала.

Выполнение творческой работы (материал и техника по выбору).

ОБРАЗ ЖИВОТНОГО В ИСКУССТВЕ

(3 часа)

28. Человек и животный мир (1 час)

Образ животного в разных видах искусства.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение образа животного в произведениях искусства.

Дискуссия на тему «Роль животного в жизни человека».

Выполнение фигурки домашнего животного (пластилин, лепка).

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: фрагменты росписи в пещерах Ласко, Шове во Франции; Ян Брейгель Младший. «Райский сад».

Скульптура: П. Трубецкой. «Девочка с собакой».

Книжная графика: В. А. Дувидов. Иллюстрации к сказке «Кошка, которая гуляла сама по себе» Р. Киплинга.

Музыка: П. Уинтер. «Колыбельная китихи».

Литература: Р. Киплинг. Сказка «Кошка, которая гуляла сама по себе» (отрывок).

Дополнительный материал: Р. Киплинг. Стихотворение «Кошка чудесно поёт у огня» (отрывок); А. Г. Снежко-Блоцкая. Анимационный фильм «Кот, который гулял сам по себе».

29. Как художники изображают животных (1 час)

Характер и повадки животных в произведениях разных видов искусства.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение образа животного в произведениях искусства.

Виртуальная экскурсия в зоопарк. Обсуждение характера животного.

Подготовка театральной инсценировки на тему «Планета животных».

Примерный художественно-иллюстративный материал

Живопись: Д. Веласкес. «Голова оленя»; П. Поттер. «Цепная собака»; Мельхиор де Хондекутер. «Куры и утки».

Графика: А. Дюрер. «Заяц»; П. Пикассо. «Бык»; Сюй Бэйхун. «Скачущая лошадь».

Скульптура: П. К. Клодт. «Лошадь с жеребенком»; В. А. Ватагин (по выбору);

Музыка: Ж.-Ф. Рамо. «Переключка птиц»; П. И. Чайковский. Цикл «Времена года» («Март. Песня жаворонка»); К. Сен-Санс. Зоологическая фантазия «Карнавал животных» («Птичник»).

Дополнительный материал: Дж. Россини. «Дуэт-буфф двух котов»; В. А. Ватагин, Е.И. Чарушин, К. К. Флёров. Произведения (по выбору); цикл фотографий на тему «Животный мир».

30. Такие разные животные (1 час)

Символика образа животного в произведениях искусства.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение образа животного в произведениях искусства.

Беседа на тему «Гербы городов Беларуси».

Выполнение творческой работы на тему «Мой домашний питомец» (материал и техника по выбору).

Примерный художественно-иллюстративный материал

Скульптура: памятник воробью (г. Барановичи); памятник бобру (г. Бобруйск); памятник волку (г. Волковыск).

Декоративно-прикладное искусство: геральдика; соломоплетение («пауки», фигурки животных); современная белорусская керамика; традиционная славянская вышивка; глиняные свистульки.

Дополнительный материал: Э. А. Асадов. «Стихи о рыжей собаке»; М. Равель. Опера «Дитя и волшебство» («Вальс лягушек»); С. И. Росточкин. Художественный фильм «Белый Бим Чёрное ухо» (фрагмент); Р. Р. Качанов. Анимационный фильм «Варежка»; Р. В. Давыдов. Анимационный фильм «Маугли» (фрагмент).

ИСКУССТВО В НАШЕМ ДОМЕ

(3 часа)

31. Наш дом – наш мир (1 час)

Дом – жилище человека. От пещеры первобытного человека к дворцам и замкам.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение произведений искусства с изображением жилища человека.

Сравнение жилища человека в разных странах.

Выполнение фотографии оригинального жилого дома (посёлке, деревне).

Примерный художественно-иллюстративный материал

Архитектура: вилла Романа Дель-Казиле (о. Сицилия); замок Бодиам в Англии; Мирский замок (Беларусь); Б. Ф. Растрелли. Екатерининский дворец в Царском Селе (Россия); усадьба Хрущёвых-Селезневых в Москве (Россия); Л. Маркони. Усадьба Уместовских в д. Жемыславль (Беларусь).

Живопись: изображения в пещерах первобытной эпохи (по выбору); фрагмент росписи «Заросли с летящими утками» (Древний Египет); коридор Большой охоты в вилле Романа Дель-Казиле (о. Сицилия).

Графика: Н. Орда. Работы по выбору.

Дополнительный материал: изображения жилища человека в разные исторические периоды; фотографии из циклов «Замки мира», «Замки Европы», «Замки Беларуси»; работы белорусских художников с изображением архитектурных сооружений Беларуси.

32. Жилище современного человека (1 час)

Дом современного человека. Особенности современной архитектуры.

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение ярких образцов современной архитектуры.

Дискуссия на тему «Современные дома в моем городе (посёлке, деревне)».

Составление эскиза формы дома (предмета интерьера) будущего (карандаш).

Примерный художественно-иллюстративный материал

Архитектура: В. А. Мазырин. Особняк А. Морозова в Москве (Россия); В. Орта. Особняк профессора Э. Тасселя в Брюсселе (Бельгия); Ле Корбюзье. Вилла Савой в Пуасси (Франция); Ф. Л. Райд. Дом над водопадом (США); К. С. Мельников. Дом архитектора в Москве (Россия); Д. Н. Чечулин, А. К. Ростковский. Жилой дом в Москве (Россия); Х. Сеносиан. Дом «Наутилус» (Мексика); В. П. Глущенко, К. И. Кожич. Жилой дом в Бобруйске (Беларусь).

Фотографии из цикла «Необычные дома мира».

Дополнительный материал: интерьер архитектурных сооружений разного предназначения (по выбору); Архитектурные проекты З. Хадид, Ф. Хундертвассера, С. Боэри, К. Янга, О. Нимейера, Н. Фостера, Д. Янг.

33. Традиционное народное жилище (1 час)

Украшение народного жилища (крыльцо, двери, наличники, стол, печь).

Основные виды деятельности

Восприятие и обсуждение произведений искусства с изображением народного жилища.

Видеоэкскурсия в Музей народной архитектуры и быта, Археологический музей «Берестье» и иные музеи.

Создание изделия для украшения дома (вышивка, бисероплетение, оригами, вытинанка).

Составление эскиза изделия (чашки, тарелки, стола) для украшения дома.

Примерный художественно-иллюстративный материал

Архитектура: традиционная белорусская хата; интерьер белорусской хаты.

Декоративно-прикладное искусство: белорусский ручник; вытинанка; белорусский куфар; керамика.

Литература: А.И. Нафранович. «Рушники».

Дополнительный материал: археологические музеи, этнографические музеи, музеи декоративно-прикладного искусства Беларуси; белорусские народные песни (по выбору).

34. Творческий урок (1 час)

Повторение и обобщение пройденного материала.

Выполнение творческой работы (материал и техника по выбору).

35. Повторение и обобщение. Творческий проект (1 час)

Вечные темы в искусстве. Основные виды искусства.

Средства художественной выразительности.

Выставка работ (проектов) учащихся.

ГЛАВА 3 ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

В результате изучения искусства учащиеся должны:

иметь представление о (об):

происхождении искусства;

тематическом многообразии искусства;

основных средствах художественной выразительности;

знать:

основные темы искусства;

основные виды искусства;

уметь:

определять тему художественного произведения;

дифференцировать художественные произведения по видам искусства;

высказывать и обосновывать свое отношение к произведению искусства;

воплощать художественный образ в различных видах художественно-творческой деятельности;

овладеть:

навыками поиска и критического отбора искусствоведческой информации в источниках различного типа.

ЗАЦВЕРДЖАНА

Пaстaнoвa
Мiнiстэртвa aдукaцiі
Рeспублiкi Бeлaрусь
30.06.2022 № 159

**Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце
«Мастацтва (айчынная і сусветная мастацкая культура)»
для V класа ўстаноў адукацыі,
якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай навучання і выхавання**

**ГЛАВА 1
АГУЛЬНЫЯ ПАЛАЖЭННІ**

1. Дадзеная вучэбная праграма па вучэбным прадмеце «Мастацтва (айчынная і сусветная мастацкая культура)» (далей – вучэбная праграма) прызначана для вывучэння гэтага вучэбнага прадмета ў V класе ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі.

2. Дадзеная вучэбная праграма разлічана на 35 гадзін (1 гадзіна на тыдзень).

3. Мэта вывучэння вучэбнага прадмета «Мастацтва (айчынная і сусветная мастацкая культура)» – фарміраванне мастацкай культуры асобы ў працэсе творчага асваення свету мастацка-эстэтычных каштоўнасцей.

4. Задачы вывучэння вучэбнага прадмета «Мастацтва (айчынная і сусветная мастацкая культура)»:

развіццё каштоўнасчых і маральна-этычных якасцей асобы;
фарміраванне ведаў аб разнастайнасці з’яў у мастацкай культуры;
фарміраванне ўменняў успрымання, інтэрпрэтацыі і ацэнкі мастацкіх твораў;
развіццё эмацыянальна-вобразнага мыслення, творчых здольнасцей;
фарміраванне мастацкага густу і патрэбы ў зносінах з творамі мастацтва;
пашырэнне вопыту самастойнай мастацка-творчай дзейнасці.

5. Выбар рэкамендаваных формаў і метадаў навучання і выхавання вызначаецца настаўнікам самастойна на аснове мэтаў і задач вучэбнага прадмета «Мастацтва (айчынная і сусветная мастацкая культура)».

Настаўнік мае права:

карэкціраваць спіс твораў мастацтва на падставе мастацкіх пераваг вучняў, тэхнічных і метадычных магчымасцей установы адукацыі;

вызначаць і вар’іраваць паслядоўнасць і колькасць разглядаемых відаў мастацтва, мастацкіх твораў;

вар’іраваць віды ўрокаў (урокі-экспедыцыі, урокі-вандруўкі, урокі-«творчыя лабараторыі», урокі-турніры, іншыя ўрокі);

выбіраць метадыку навучання;

вызначаць мастацка-педагагічныя акцэнтны, глыбiню і шырыню спасціжэння мастацкага вобраза.

Апошнія ўрокі ў навучальным годзе прысвечаны падагульненню вывучанага матэрыялу. Падагульняльныя ўрокі могуць праводзіцца з прымяненнем гульнявых тэхналогій (віктарына, конкурс, экспедыцыя), у форме прэзентацыі і абароны праектаў (індывідуальных, групавых), дэманстрацыі і абароны партфоліа індывідуальных дасягненняў.

Прыярытэтнымі формамі атэстацыі з’яўляюцца самастойныя работы і праекты вучняў, у якіх прадстаўляюцца вынікі іх дзейнасці ў працэсе ўспрымання, інтэрпрэтацыі і стварэння мастацкіх твораў.

Істотнае месца займае працэс эмацыянальна-вобразнага ўспрымання мастацкага твора. Для гэтага рэкамендуецца спалучаць урочную дзейнасць з пазаўрочнай: наведванне

музеяў, мастацкіх галерэй, выстаў, палацава-паркавых комплексаў, заваднікаў, мастацкіх майстэрняў; арганізацыя экскурсій, сустрэч з яркімі прадстаўнікамі культуры – архітэктарамі, мастакамі, скульптарамі, музыкамі, пісьменнікамі, акцёрамі.

6. У аснову зместу вучэбнага прадмета «Мастацтва (айчынная і сусветная мастацкая культура)» у V класе пакладзены праблемна-тэматычны прынцып, што спрыяе папярэджванню інфармацыйнай перагружанасці вучняў. Працэс вывучэння мастацтва ў V класе выконвае прапедэўтычную функцыю, рэалізацыя якой дасць магчымасць увесці вучняў у свет мастацкай культуры, сарыентаваць у сістэме мастацкіх каштоўнасцей, сфарміраваць крытэрыі ацэнкі мастацкіх з’яў.

Цэнтральная ідэя дадзенай вучэбнай праграмы – эмацыянальна-вобразнае ўспрыманне вучнямі мастацкага твора з наступным уключэннем яго ў розныя віды самастойнай мастацка-творчай дзейнасці.

Першыя дзве тэмы дадзенай вучэбнай праграмы з’яўляюцца ўводнымі, пры азнамленні з якімі вучні на аснове ведаў і ўменняў, атрыманых імі ў I–IV класах, змогуць разважаць пра паходжанне мастацтва, ролю і месца мастака ў свеце мастацкай культуры.

Вывучэнне найбольш значных мастацкіх твораў розных відаў мастацтва, у якіх адлюстраваны адвечныя тэмы прыгажосці, чалавека, прыроды, сям’і, маці, дзяцінства, дазволіць пашырыць уяўленне вучняў пра навакольны свет, развіваць эмацыянальна-вобразнае мысленне, цікаvasць да навакольнага свету, фарміраваць уменне «ў звычайным бачыць незвычайнае».

У дадзенай вучэбнай праграме ўлічваецца жыццёвы вопыт вучняў, прадугледжваецца магчымасць разнастайных форм яго выражэння ў самастойнай мастацка-творчай дзейнасці.

ГЛАВА 2 ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА (35 гадзін)

УВОДЗІНЫ Ў СВЕТ МАСТАЦТВА (1 гадзіна)

1. Што такое мастацтва? (1 гадзіна)

Мастацтва як від асваення рэчаіснасці.

Паходжанне мастацтва. Наскальны жывапіс і малюнкi старажытных людзей. Бог-заступнік мастацтваў Апалон і яго спадарожніцы музы.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне твораў мастацтва.

Гутарка пра паходжанне мастацкіх твораў, якія разглядаюцца на ўроку.

Чытанне і абмеркаванне міфаў Старажытнай Грэцыі «Апалон і музы», «Арфей і Эўрыдыка».

Паdryхтоўка вуснага апавядання пра наведванне музея, выставы; пра падарожжы ў розныя гарады, краіны свету; пра атрыманыя ўражанні.

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Архітэктурa: Ікцін і Калікрат. Парфенон; Мнесікл. Эрэхтэён; амфітэатр Калізей.

Жывапіс: роспіс пячоры Альтаміра ў Іспаніі; К. Каро. «Арфей і Эўрыдыка». А. Ф. Зігерт. «Юны знаўца мастацтва»; Ж.-Б. С. Шардэн. «Нацюрморт з атрыбутамі мастацтваў».

Скульптура: саркафаг муз; скульптурныя выявы муз.

Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва: Еўфроній. Чырвонафігурная пеліка «Прылёт першай ластаўкі»; шлем старажытнарымскага воіна; ювелірныя ўпрыгожанні скіфаў (на выбар).

Музыка: К. В. Глюк. Опера «Арфей і Эўрыдыка» (мелодыя для флейты з аркестрам з «Танца блажэнных ценяў», фінал II дзеяння). Г. К. Гарэлава. П’еса «Габелен са сцэнай палявання» з сюіты для гітары і клавесіна «Успамін пра Нясвіж».

Літaратура: мiфы Стaрaжытнaй Грэцыі: «Апалон і музы», «Арфeй і Эўрыдыка». Дадатковы матэрыял: А. Г. Сняжкo-Блoцкaя. Анімацыйны фільм «Лeгeнды і мiфы Стaрaжытнaй Грэцыі»; лeгeнды і мiфы Стaрaжытнaй Грэцыі ў выкладаннi М.А. Куна, А.І. Нeмiрoўскага.

РОЛЯ ТВОРЦЫ Ў МАСТАЦТВЕ (2 гадзіны)

2. Пра што расказвае мастак (1 гадзіна).

Асноўныя тэмы і сюжэты ў мастацтве.

Аўтар мастацкага твора.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і параўнанне мастацкіх твораў розных відаў мастацтва.

Гутарка на тэму «Пра што расказвае мастак?» з выкарыстаннем мастацкіх прыкладаў.

Апісанне твора мастацтва свайго рэгіёна (архітэктурнага збудавання, скульптурнай кампазіцыі, музейнага экспаната).

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Архітэктурa: манастыр францысканцаў у Пінску; дом-сядзіба Ваньковічаў у Мінску; палац Румянцавых і Паскевічаў у Гомелі.

Жывапіс: П. Барэль дэль Каса. «Уцякаючы ад крытыкі»; В. А. Сяроў. «Дзяўчынка з персікамі»; М. Рэрых. «Сеча пры Кержанцы»; Я. Драздовіч. «Космас».

Скульптура: А. Кукушкін. «Мастак»; П. П. Сакалоў. Фантан «Малочніца» ў Царскім Сяле.

Музыка: М. А. Рымскі-Корсакаў. Сімфанічная карціна «Сеча пры Кержанцы» з оперы «Паданне аб нябачным градзе Кіцежы і дзеве Фяўронні»; І. С. Бах. Арганная прэлюдыя f-moll.

Дадатковы матэрыял: творы выяўленчага і музычнага мастацтва, якія адлюстроўваюць асноўныя тэмы і сюжэты мастацтва, з вучэбных праграм па вучэбных прадметах «Музыка», «Выяўленчае мастацтва» для I–IV класаў.

3. Інструменты і матэрыялы мастака (1 гадзіна)

Віды мастацтва. Сродкі мастацкай выразнасці.

Інструменты і матэрыялы мастака.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і параўнанне мастацкіх твораў розных відаў мастацтва.

Выказванне і абгрунтаванне ўласных меркаванняў пра агульнае і рознае ў мастацкіх творах, якія разглядаюцца на ўроку.

Параўнанне інструментаў і матэрыялаў мастакоў мінулага і сучаснасці.

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Архітэктурa: Дж. М. Бернардоні. Касцёл Божага цeла (Фарны) у Нясвіжы.

Жывапіс: В. Ван Гог. «Сланечнікі». Ф.-Ю. Друэ. «Юны мастак»; Ф. Бушэ. «Мастак у майстэрні (аўтапартрэт)»; В. Рыньяна. «У майстэрні скульптара».

Скульптура: Э. М. Фальканэ. «Пагрозлівы Амур»; У.І. Жбанаў. «Дойлід»; А. Я. Брыедзе. «Матылёк».

Музыка: М. А. Рымскі-Корсакаў. Опера «Казка пра цара Салтана» («Палёт чмяля»); А. І. Хачатуран. «Вальс» (музыка да драмы М. Ю. Лермантава «Маскарад»); Танец № 10 з Астрaмeчaўскага рукапісу («Полацкага сшытка»).

Дадатковы матэрыял: Г. Р. Дзяржавін. Верш «Вадаспад»; Э. М. Фальканэ. Скульптурная выява «Хлопчык, які дастае стрэмку»; І. П. Іваноў-Вано. Анімацыйны фільм «Казка пра цара Салтана».

ЦУДОЎНАЕ У МАСТАЦТВЕ

(2 гадзіны)

4. Прыгажосць у мастацтве і жыцці (1 гадзіна)

Стваральная сіла прыгажосці.

Ідэал у мастацтве. Гармонія ў мастацтве.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне твораў розных відаў мастацтва з пазіцыі Прыгажосці.

Падрыхтоўка вуснага паведамлення «Што такое Прыгажосць?».

Гульня «Закончы сказ «Прыгожы чалавек – гэта .. «»».

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Архітэктура: палац Пуслоўскіх у Косава; Барысаглебская (Каложская) царква ў Гродна.

Жывапіс: Леанарда да Вінчы. «Мадонна Літа»; П. А. Рэнуар. «Партрэт мадэмуазэль Легран»; І. Ф. Хруцкі. «Партрэт жанчыны з кветкамі і садавіной».

Скульптура: А. А. Анікейчык. Фантан «Вянок»; А. М. Гвоздзікаў, В. В. Ягадніцкі. Помнік дзецям Бацькі Міная ў Суражы.

Музыка: В. А. Моцарт. «Маленькая начная серэнада», частка 1; Ф. Шапэн. Прэлюдыя № 4 мі мінор.

Літаратура: М. А. Забалоцкі. Верш «Непрыгожая дзяўчынка».

Дадатковы матэрыял: А. Радэн. Скульптура «Мысліцель»; Г. Эйфель. Эйфелева вежа; С. В. Рахманінаў. Вакаліз до-дыз мінор; Калядны кант «Нова радасць».

5. Пераўтваральная сіла мастацтва (1 гадзіна)

Прыгожае і брыдкае ў мастацтве.

Мастацкі вобраз.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне мастацкіх твораў, у якіх увасоблена пераўтваральнае ўздзеянне мастацтва на чалавека.

Гутарка на тэму «У чым заключаецца пераўтваральная сіла мастацтва?».

Замалёўка «Прыгожы чалавек» (акварэль). Абмеркаванне работ.

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: Леанарда да Вінчы. «Мона Ліза»; Д. Гірландая. «Партрэт старога з унукам».

Графіка: Т.А. Маўрына. Ілюстрацыя да казкі «Царэўна-жаба».

Музыка: Я. А. Глебаў. Адажыя з балета «Маленькі прынец».

Літаратура: О. Уайльд. «Дзень нараджэння Інфанта» (урывак).

Дадатковы матэрыял: В. М. Васняцоў. «Кашчэй Несмяротны»; Л. Р. Якаўлеў. Верш «Прыпеўкі»; П. Дэзмонд. Музычная кампазіцыя «Пяць чвэрцяў»; Л.А. Нячаеў. Кінафільм «Казка пра Зорнага хлопчыка» (фрагмент).

ЧАЛАВЕК У МАСТАЦТВЕ

(3 гадзіны)

6. Пра што расказвае партрэт? (1 гадзіна)

Вобраз чалавека ў розных відах мастацтва.

Партрэт, аўтапартрэт.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне створанага сродкамі розных відаў мастацтва партрэтнага вобраза чалавека.

Параўнанне партрэтных вобразаў адной мадэлі розных аўтараў.

Ілюстраванне фартэпійнай п'есы Р. Шумана «Вясёлы селянін, які вяртаецца з работы» (акварэль).

Выкананне фотапраекта «Мае аднакласнікі». Абмеркаванне работ.

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: А. І. Шупляк. «Аўтапартрэт пад шатамі ліп»; П. П. Рубенс. «Эцюд галавы дзяўчынкі»; Рэмбрант. «Партрэт старога ў чырвоным»; Д. Веласкес. Партрэты інфанта Маргарыты (розных гадоў); М. Шагал. «Аўтапартрэт ля мальберта».

Графіка: Рафаэль. «Аўтапартрэт».

Скульптура: бюст Неферціці.

Музыка: Р. Шуман. Фартэпійная п'еса «Вясёлы селянін, які вяртаецца з работы» з цыкла «Альбом для юнацтва».

Дадатковы матэрыял: Ф. Ліпі. Аўтапартрэт; В. А. Трапінін. «Хлопчык са шчыглом»; К. Дэбюсі. Прэлюдыя № 8 «Дзяўчына з валасамі колеру лёну».

7. Чалавек на фоне гісторыі (1 гадзіна)

Чалавек і гісторыя ў мастацтве.

Адлюстраванне дасягненняў і памкненняў чалавека ў мастацкіх творах.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне мастацкіх твораў, якія паказваюць чалавека на фоне гістарычных падзей.

Падрыхтоўка вуснага паведамлення на тэму «Гістарычная асоба ў маім горадзе (пасёлку)».

Выкананне эскіза помніка, прысвечанага гістарычнай асобе свайго рэгіёна.

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: В. І. Сурыкаў. «Пераход Суворова праз Альпы»; Невядомы мастак. «Францішка Уршуля Радзівіл»; Невядомы мастак. «Партрэт Юрыя Радзівіла»; Ян Мацейка. «Грунвальдская бітва».

Скульптура: Э. М. Фальканэ. «Медны коннік»; С. І. Селіханаў. Манумент «Нескароны чалавек» у мемарыяльным комплексе «Хатынь»; А. Я. Арцімовіч. Помнік Рагнедзе і Ізяславу.

Музыка: Г. І. Кароткіна. Музычная паэма «Грунвальд» для аргана і літаўраў.

Дадатковы матэрыял: Манумент-абеліск Перамогі ў Мінску; Мемарыяльны комплекс «Брэсцкая крэпасць-герой»; З. І. Азгур. Партрэт Рабіндраната Тагора; А. М. Заспіцкі, А. К. Глебаў. Помнік Францыску Скарыне ў Полацку; Серыя гісторыка-пазнавальных мультфільмаў «Аповесць мінулых часоў» (на выбар).

8. Чалавек і праца (1 гадзіна)

Прыгажосць чалавека ў працы.

Людзі розных прафесій – героі твораў мастацтва.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне мастацкіх твораў на тэму працы.

Гутарка на тэму «Чаму мастакам цікавая тэма працы?».

Складанне вуснага апавядання на тэму «Члены маёй сям'і – ... (прафесія)».

Падрыхтоўка ілюстраванай паштоўкі на тэму «Атрыбуты прафесіі...».

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: Г. Курбэ. «Драбільшчыкі камянёў»; Ж.-Ф. Міле. «Зборшчыцы каласоў»; М. К. Сеўрук. «Жніво»; А.І. Курнакоў. «Адказныя за жыццё».

Музыка: Музыка А. Л. Рыбнікава, словы Ю. С. Энцина. Песня ліхтаршыкаў з кінафільма «Прыгоды Бураціна».

Дадатковы матэрыял: Ж. Э. Ліатар. «Шакаладніца»; Л.К. Плахаў. «Кузня»; Ж.-Б. С. Шардэн. «Прачка»; І. М. Крамской. «Пчалаяр»; Дж. Радары. «Чым пахнуць рамёствы?»; П. Броўка. «А ты хоць дрэва пасадзіў?».

9. Творчы ўрок (1 гадзіна)

Паўтарэнне і абагульненне пройдзенага матэрыялу.

Выкананне творчай работы (матэрыял і тэхніка на выбар).

СВЕТ ПРЫРОДЫ Ў МАСТАЦТВЕ

(3 гадзіны)

10. Свет прыроды ў мастацтве – глядзім і слухаем (1 гадзіна)

Разнастайнасць прыроднага свету ў мастацтве (зямля, палі, лясы, рэкі).

Пейзаж і нацюрморт у розных відах мастацтва.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне мастацкіх твораў на тэму прыроды.

Слоўная замалёўка незвычайных гукаў навакольнага свету – музыкі вады, шолаху дрэў, кропель дажджу.

Складанне нацюрморта на тэму адной з пораў года (на выбар).

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: В. К. Жолтак. «Званочкі лясныя»; І. І. Шышкін. «Карабельны гай»; В. Ван Гог. «Квітнеючыя галінкі міндаля»; І. Ф. Хруцкі. «Нацюрморт з птушачкай», «Кветкі і фрукты», «Кветкі і плады» (на выбар); П. Сезан. «Персікі і грушы».

Музыка: А. Вівальдзі. Цыкл «Поры года» (частка на выбар);

Дадатковы матэрыял: П. Барата. «Алегорыя восені (Вакх)»; Нацюрморты Дж. Арчымбольда (на выбар).

11. Які настрой у прыроды? (1 гадзіна)

Настрой і інтанацыі прыроды (даждж, гром, сонца, вецер) у розных відах мастацтва. Алегорыя.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне мастацкіх твораў на тэму прыроды.

Параўнанне настрою восені ў п'есах цыкла «Поры года» П. І. Чайкоўскага.

Выкананне пейзажу «Восень у маім горадзе (пасёлку)» (матэрыял і тэхніка на выбар).

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: І. І. Левітан. «Залатая восень»; Л. Д. Шчамялёў. «Восень пад Мінскам».

Скульптура: Э. М. Фальканэ. «Зіма».

Літаратура: Г. С. Гампер. «Восень».

Музыка: П. І. Чайкоўскі. Цыкл «Поры года» («Верасень. Паляванне», «Кастрычнік. Восеньская песня», «Лістапад. На тройцы»); В. І. Карэтнікаў. Сюіта «Поры года» (п'есы «Верасень. Адлятаюць птушкі», «Кастрычнік. Залатая восень»).

Дадатковы матэрыял: С. Ю. Жукоўскі. «Лясное возера. Сіняя вада»; І. І. Левітан. «Восеньскі дзень. Сакольнікі»; В. Д. Паленаў. «Залатая восень»; В. К. Цвірко. «Заслаўе»; Ю. Б. Нарштэйн. Анімацыйны фільм «Поры года» (фрагмент).

12. Які ў прыроды характар? (1 гадзіна)

Разнастайнасць гукаў, рытмаў, колеру ў прыродзе і іх увасабленне ў мастацтве.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне мастацкіх твораў на тэму прыроды.

Характарыстыка колеравай гамы прыроднага свету за акном.

Параўнанне вобраза мора ў розных відах мастацтва.

Падрыхтоўка фотапейзажу «Свет прыроды вакол нас».

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: І. К. Айвазоўскі. «Марскі бераг. Развітанне», «Чорнае мора»; К. Манэ. «Гарлачыкі»; П. В. Масленікаў. «Азёрны край».

Музыка: М. А. Рымскі-Корсакаў. Сімфанічная сюіта «Шахеразада» (частка 1); С. В. Рахманінаў. Прэлюдыя № 12 соль-дyez мінор.

Дадатковы матэрыял: І. К. Айвазоўскі. «Дзвяты вал», «Бура на моры ноччу»; В. К. Бялыніцкі-Біруля. «Час цішыні»; К. Хакусай. «Вялікая хваля ў Канагаве»; С. В. Рахманінаў Раманс «Вясновыя воды».

У СВЕЦЕ КАЗАК

(3 гадзіны)

13. Што такое казка? (1 гадзіна)

Месца і роля казкі ў мастацкай культуры.

Сувязь казкі з жыццём чалавека і прыродай.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне мастацкіх твораў на тэму казкі.

Параўнанне вобраза Бабы-ягі ў творах розных відаў мастацтва.

Падрыхтоўка эцюда-пантамімы «Гном» пад музыку М. П. Мусаргскага.

Выкананне фігуркі казачнага персанажа, які найбольш спадабаўся (лепка, матэрыял на выбар).

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: В. М. Максімаў. «Бабуліны казкі».

Графіка: ілюстрацыі да казак В. П. Славука, І. Я. Білібіна, А. Д. Рэйпольскага, М. М. Качаргіна, А. М. Кашкурэвіча, Т. П. Беразенскай, Б. А. Дзехцярова (на выбар).

Скульптура: А. Л. Обер. «Баба-яга»; Г. П. Якімава. «Іван з Жар-птушкай».

Музыка: М. П. Мусаргскі. Цыкл «Карцінкі з выстаўкі» («Хатка на курыных лапках (Баба-яга)»; П. І. Чайкоўскі. Цыкл «Дзіцячы альбом» («Няніна казка»).

Літаратура: П. П. Яршоў. «Канёк-гарбунок» (урывак); казкі народаў свету (на выбар).

Дадатковы матэрыял: А. А. Роў. Фільм «Марозка»; І. П. Іваноў-Вано. Анімацыйны фільм «Канёк-гарбунок»; Г. Я. Бардзін. Анімацыйны фільм «Лятучы карабель»; А. К. Лядаў. Сімфанічная казка «Баба-яга. Карцінка да рускай народнай казкі»; К. Д. Бальмонт. Верш «У пачвараў».

14. Казачны вобраз у мастацтве (1 гадзіна)

Казачны вобраз і яго ўвасабленне ў розных відах мастацтва.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне мастацкіх твораў на тэму казкі.

Гутарка на тэму «Казка ў творах розных відаў мастацтва» (на прыкладзе «Казкі пра цара Салтана...»).

Стварэнне эскіза вокладкі кнігі «Казкі» (матэрыял і тэхніка на выбар).

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: М. А. Урубель. «Царэўна Лебедзь»; В. М. Васняцоў. «Царэўна-жабка».

Графіка: ілюстрацыі да «Казкі пра цара Салтана...» А. М. Куркіна, І. Я. Білібіна, У. М. Курдзюмава, Б. А. Дзехцярова (на выбар).

Дэкаратыўна-прыкладнае мастацтва: палехская мініяцюра з выявай Царэўны Лебедзі.

Музыка: М. А. Рымскі-Корсакаў. Опера «Казка пра цара Салтана» (дзея чацвёртая, карціна першая).

Літаратура: А. С. Пушкін. «Казка пра цара Салтана...» (урывак).

Дадатковы матэрыял: П. І. Чайкоўскі. Балет «Лебядзінае возера» (тэма Лебедзі); А. І. Дудко, К. М. Сяргееў. Фільм-балет «Лебядзінае возера»; І. П. Іваноў-Вано, Л. І. Мільчын. Анімацыйны фільм «Казка пра цара Салтана».

15. Казка старая і новая (1 гадзіна)

Сюжэтная разнастайнасць казак.

Казачныя сюжэты ў розных інтэрпрэтацыях.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне мастацкіх твораў на тэму казкі.

Гутарка на тэму «Навошта патрэбна казка?».

Падрыхтоўка вуснага сачынення «Казачны герой ўчора–сёння–заўтра».

Выкананне творчай работы (на выбар) на тэму «Казачны герой у сучасным свеце».

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: В. А. Сяроў. «Русалка».

Графіка: ілюстрацыі да казкі «Русалачка» І. Я. Білібіна, Б. А. Дзядорава, У. А. Канеўскага, У. П. Панова (на выбар).

Скульптура: Э. Эрыксен. «Русалачка»; Э. Скот. «Русалка».

Літаратура: Х. К. Андэрсен. «Русалачка» (сюжэт).

Дадатковы матэрыял: У. С. Бычкоў. Фільм «Русалачка»; Дж. Радары. «Граматыка фантазіі» (частка на выбар).

16. Творчы ўрок (1 гадзіна)

Паўтарэнне і абагульненне пройдзенага матэрыялу.

Выкананне творчай работы (матэрыял і тэхніка на выбар).

СЯМ'Я У МАСТАЦТВЕ

(3 гадзіны)

17. Мая сям'я (1 гадзіна)

Вобраз сям'і ў творах розных відаў мастацтва.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне мастацкіх твораў на тэму сям'і.

Падрыхтоўка вуснага апавядання пра сваю сям'ю.

Складанне калажу з сямейных фотаздымкаў.

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: Т. Э. Разенталь. «Іаган Себасц'ян Бах з сям'ёй»; Ф. М. Славянскі. «Сямейны партрэт на балконе»; Б. М. Кустодзіеў. «На тэрасе»; У. Я. Макоўскі. «Дэспат сям'і. У майстэрні мастака».

Графіка: А. М. Тычына. «У разбураным горадзе».

Скульптура: Скульптурная кампазіцыя «Мая сям'я» ў Маскве; Скульптурная кампазіцыя «Сям'я» ў Екацярынбургу.

Музыка: І. С. Бах. «Жарт» (заклучная частка аркестравай сюіты № 2 сі мінор).

Дадатковы матэрыял: З. Я. Серабракова. «За сняданкам»; Н. М. Паплаўская. «Сям'я»; А. Шумілава. Фотаздымак «Браты»; В. К. Копач. Скульптурная кампазіцыя «Сям'я».

18. Традыцыі і падзеі ў сям'і (1 гадзіна)

Увасабленне сямейных традыцый у творах розных відаў мастацтва.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне мастацкіх твораў на тэму сям'і.

Параўнанне вобразу сям'і ў работах Ж.-Ф. Міле і В. Ван Гога.

Выкананне сямейнага фотаздымка.

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Архітэктура: касцёл святых Сымона і Алены ў Мінску.

Жывапіс: В. Ван Гог. «Першыя крокі» (паводле карціны Міле); П. А. Рэнуар. «Дзяўчаты за фартэпіяна»; Ф. П. Рашэтнікаў. «Прыбыў на канікулы»; Л. Тэўдарадзэ. «Сям'я».

Графіка: Ж.-Ф. Міле. «Першыя крокі».

Скульптура: старажытнарымскі рэльеф з эпізодамі жыцця Карнэлія Стацыя.

Музыка: Д. Д. Шастаковіч. П'еса «Дзень нараджэння» з фартэпіянай сюіты «Дзіцячы сшытак».

Дадатковы матэрыял: В. Ф. Сумараў. «Мой дом»; В. У. Кузняцоў. Фартэпіянная сюіта «Тры вясковыя замалёўкі» (фрагмент); Ю. П. Кугач. «Перад святам»; А. М. Флёрава. «Бацька і сын»; музыка С. І. Пажлакова, словы А. С. Ольгіна. Песня «Топ, топ, тупае малыш» у выкананні Маі Крысталінскай.

19. Дарослыя і дзеці (1 гадзіна)

Асэнсаванне ў творах мастацтва разнастайнасці ўзаемаадносін дзяцей і дарослых. Вобразнае ўвасабленне прывязанасці паміж дарослымі і дзецьмі.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне мастацкіх твораў на тэму ўзаемаадносін дзяцей і дарослых.

Выкананне эскіза «Хто жыве ў доме маім».

Падрыхтоўка эцюда-пантэмімы «Хто жыве ў доме маім».

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: Рэмбрант. «Партрэт Цітуса», «Цітус, які чытае», «Цітус»; Б. М. Кустодзіёў. Партрэты дачкі Ірыны (на выбар).

Скульптура: Л. Жукліс. «Сям'я»; Н. В. Крандзіёўская. «Бацька і сын»; У. І. Жбанаў. «Дзяўчынка з парасонам».

Літаратура: С. У. Міхалкоў. Аповесць «Свята непаслушэнства» (сюжэт).

Музыка: музыка У. Я. Шаінскага, словы М. І. Таніча. «Песня пра тату».

Дадатковы матэрыял: А. Л. Барто. «Дома»; Ф. П. Рашэтнікаў. «Зноў двойка»; Л. Э. Кайль. «Урок»; П. Трубяцкой. «Бацька з дачкой»; Н. Курый-Максыміў. «Сям'я».

СВЕТ ДЗЯЦІНСТВА Ў МАСТАЦТВЕ

(4 гадзіны)

20. Дзіўны свет дзяцінства (1 гадзіна)

Вобразы дзяцей у розных відах мастацтва. Разнастайнасць інтанацый дзяцінства ў мастацтве – радасць, бесклапотнасць; летуценнасць, сум.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне мастацкіх твораў на тэму дзяцінства.

Параўнанне вобраза дзіцяці ў розных творах мастацтва.

Выкананне творчай работы (матэрыял і тэхніка на выбар) на тэму дзяцінства.

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: М. В. Данцыг. «Сонечны кантынент»; З. Я. Серабракова. «Каця з нацюрмортам»; М. М. Ге. «Партрэт Вольгі Паўлаўны Кастычовай»; І. Ф. Хруцкі. «Партрэт дзяўчынкі ў блакітнай сукенцы», «Партрэт хлопчыка ў саламяным капелюшы»; В. А. Сяроў. «Партрэт Мікі Марозава»; В. А. Трапінін. «Партрэт сына Арсенія»; І. Я. Рэпін. «Страказа»; Б. Э. Мурыльё. «Хлопчык з сабакам».

Графіка: А. Дзюрэр. «Аўтапартрэт».

Скульптура: П. Трубяцкой. «Дзеці»; Б. Хільдрэ. «Дзяўчынка».

Музыка: С. С. Пракоф'еў. Балет «Рамэа і Джульета» (дзея першая, карціна другая).

Дадатковы матэрыял: Пінтурыкія. «Партрэт хлопчыка»; К. С. Пятроў-Водкін. «Партрэт хлопчыка»; А. Ф. Пахомаў. «Партрэт хлопчыка з птушкай»; Н. Рушава. «Вяснушкі»; В. Ю. Драгунскі. Апавяданні «Што я люблю», «...і чаго я не люблю».

21. Заняткі і захапленні дзяцей (1 гадзіна)

Заняткі і захапленні дзяцей, адлюстраваныя ў творах розных відаў мастацтва.

Заняткі і захапленні дзяцей рознымі відамі мастацтва (заняткі жывапісам, музыкай).

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне мастацкіх твораў пра заняткі і захапленні дзяцей.

Гутарка на тэму «Мае любімыя цацкі і гульні».

Замалёўка «Самая цікавая падзея ў маім жыцці».

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: В. А. Трапінін. «Дзяўчынка з лялькай»; А. Г. Венецыянаў. «Пастушок спіць»; В. Р. Пяроў. «Тройка»; М. П. Багданаў-Бельскі. «За кніжкай», «Новая казка»; І. М. Пранішнікаў. «Дзеці на рыбалцы»; У. І. Яроменка. «Алёшка».

Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва: Савецкі фарфор на тэму дзяцінства (дробная пластыка, посуд).

Музыка: К. Дэбюсі. Сюіта для фартэпіяна «Дзіцячы куток» («Серэнада ляльцы», «Маленькі пастух»).

Літаратура: В. І. Парудамінскі. «Пяроў. Тройка».

Дадатковы матэрыял: А. П. Мазалёў. «На канікулах»; Б. М. Кустодзіёў. «Японская лялька»; П. Пікаса. «Хлопчык з мячом»; Н. Чакветадзэ. «Снег»; Г. Д. Сілівончык. «Каляды»; А. Ф. Літвіноўскі. Цыкл п'ес для струннага аркестра «Казкі чароўнага дрэва» (п'еса «Згубленыя»).

22. Дзеці і мастацтва (1 гадзіна)

Дзіцячая творчасць ў творах розных відаў мастацтва.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне мастацкіх твораў на тэму дзяцінства.

Гутарка на тэму «Мой любімы занятак».

Выкананне ілюстрацыі да кнігі «Захапленні сучасных дзяцей».

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: Л. Кармантэль. «Леапольд Моцарт з сынам Вольфгангам і дачкой Нанэрль у лістападзе 1763 г.»; І. І. Фірсаў. «Юны мастак»; Ф. Хальс. «Хлопчыкі спяваюць»; П. А. Фядотаў. «Партрэт Н. П. Ждановіч за фартэпіяна»; М. П. Багданаў-Бельскі. «Талент»; З. Я. Серабракова. «Дзяўчынкі-сільфіды. Балет «Шапэніяна»».

Музыка: Р. Шуман. Цыкл «Карнавал» (фартэпіянная мініяцюра «Шапэн» у выкананні Елісея Мысіна; П. І. Чайкоўскі. Фартэпіянный цыкл «Дзіцячы альбом» (на выбар).

Дадатковы матэрыял: А. Я. Коснічаў. «Дарваліся»; Л. Э. Барыя. Скульптура «Маленькі Моцарт»; Э. Дэга. «У балетным класе», скульптура «Чатырнаццацігадовая танцоўшчыца»; музыка Д. Ф. Тухманава, словы Ю. С. Энцина. Песня «Та-ба-да-ба-дам».

23. Дзеці мараць пра будучыню (1 гадзіна)

Увасабленне дзіцячай мары ў творах розных відаў мастацтва.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне мастацкіх твораў на тэму дзяцінства.

Вуснае сачыненне-фантазія (прыкладныя тэмы: «Краіна, у якой я хачу пабываць», «Чалавек, з якім я хачу пазнаёміцца»).

Падрыхтоўка праекта «Школа будучыні» (групавая работа).

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: В. М. Максімаў. «Будучы мастак»; «Зноў на радзіме»; М. П. Багданаў-Бельскі. «Вуснае лічэнне»; Б. М. Няменскі. «Хлапчук»; Ф. П. Рашэтнікаў. «Хлопчыкі»; Н. Роквел. «Люстэрка».

Музыка: А. Л. Рыбнікаў. Музыка да кінафільма «Праз церні да зорак»; музыка Я. П. Крылатава, словы Ю. С. Энцина. Песня «Мы маленькія дзеці» з кінафільма «Прыгоды Электроніка», песня «Прыгожае далёка» з кінафільма «Госця з будучыні».

Дадатковы матэрыял: Р. Гансалвес. «План палёту»; Г. Олсэн. «Шчаслівай дарогі»; С. З. Гацін. «Летуценнік»; М. М. Шчырэў. «Даронкіны мары».

ВОБРАЗ МАЦІ Ў МАСТАЦТВЕ (2 гадзіны)

24. Веліч матчынага сэрца (1 гадзіна)

Тэма мацярынства ў мастацтве. Вобраз маці ў творах розных відаў мастацтва.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне вобраза маці ў творах мастацтва.

Параўнанне вобраза маці ў творах розных відаў мастацтва.

Падрыхтоўка вуснага сачынення «Мая мама – лепшая на свеце».

Выкананне фотапартрэта мамы, бабулі.

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: П. П. Рубенс. «Партрэт Алены Фоурмен з дзвума дзецьмі»; П. Пікаса. «Мацярынства»; А. Г. Венецыянаў. «Сенакос»; Б. М. Кустодзіеў. «Раніца»; К. С. Пятроў-Водкін. «Маці»; М. А. Савіцкі. «Партызанская мадонна».

Скульптура: Ф. Ф. Каменскі. «Першыя крокі»; скульптары А. М. Заспіцкі, І. Я. Міско, М. А. Рыжанкоў, архітэктар А. Р. Трафімчук. Манумент у гонар маці-патрыёткі Н.Ф. Купрыянавай; С.Л. Гумілеўскі. «Спрадвечнае».

Музыка: музыка А. Л. Рыбнікава, словы Ю.Ч.Кіма. Калыханка Звездара з фільма «Пра Чырвоны Каптурок».

Дадатковы матэрыял: Ю. П. Кугач. «Ля калыскі»; А. Д. Сілівончык. «Калыханка»; Ю. Чарносаў, П. Баркоў. Скульптурная кампазіцыя «Калыска»; А. А. Мілн. Верш «Непаслухмяная мама»; прыказкі і прымаўкі на тэму мацярынства; Л. У. Скварцова. Анімацыйны фільм «Беларуская калыханка».

25–26. Свяшчэнны вобраз маці (2 гадзіны)

Вобраз маці з немаўляткам у творах розных відаў мастацтва. Вобраз Божай Маці ў мастацтве.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне вобраза маці ў творах мастацтва.

Гутарка на тэму «Вечны вобраз Багіні-маці ў мастацтве».

Стварэнне арыгінальнага віншавання маме да свята.

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: тэма мацярынства ў першабытных малюнках; Леанарда да Вінчы. «Мадонна Літа»; Рафаэль. «Сіксцінская Мадонна», «Мадонна ў крэсле»; Уладзімірскі абраз Божай Маці; Казанскі абраз Божай Маці; Багародзіца «Замілаванне» (г. Маларыта); Бялыніцкі абраз Божай Маці.

Скульптура: статуэтка «Багіня Ісіда з немаўляткам Горам на руках»; статуэтка «Афрадыта з Эротам»; Мікеланджэла. «П'ета», «Мадонна Бруге».

Музыка: І. С. Бах – Ш. Гуно. «Ave Maria»; Дж. Б. Пергалезі. «Stabat mater», № 1; Ф. Шуберт. «Ave Maria».

Дадатковы матэрыял: вобраз Багіні-маці ў старажытных культурах; Рэмбрант. «Святое сямейства»; Рафаэль. «Мадонна Канестабіле»; М. А. Савіцкі. «Партызанская мадонна Мінская».

27. Творчы ўрок (1 гадзіна)

Паўтарэнне і абагульненне пройдзенага матэрыялу.

Выкананне творчай работы (матэрыял і тэхніка на выбар).

ВОБРАЗ ЖЫВЁЛЫ Ў МАСТАЦТВЕ

(3 гадзіны)

28. Чалавек і жывёльны свет (1 гадзіна)

Вобраз жывёлы ў розных відах мастацтва.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне вобраза жывёлы ў творах мастацтва.

Дыскусія на тэму «Роля жывёлы ў жыцці чалавека».

Выкананне фігуркі свойскай жывёлы (пластылін, лепка).

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Жывапіс: фрагмент роспісу пячор Ласко, Шавэ ў Францыі; Ян Брэйгель Малодшы. «Райскі сад».

Скульптура: П. Трубяцкой. «Дзяўчынка з сабакам».

Кніжная графіка: В. А. Дувідаў. Ілюстрацыі да казкі «Кошка, якая гуляла сама па сабе» Р. Кіплінга.

Музыка: П. Уінтэр. «Калыханка кіціхі».

Літаратура: Р. Кіплінг. Казка «Кошка, якая гуляла сама па сабе» (урывак).

Дадатковы матэрыял: Р. Кіплінг. Верш «Кошка цудоўна пье ля агню» (урывак); А. Г. Сняжко-Блоцкая. Анімацыйны фільм «Кот, які гуляў сам па сабе».

29. Як мастакi ствараюць вобразы жывёл (1 гадзiна)
Характар і звычкi жывёл у творах розных вiдаў мастацтва.

Асноўныя вiды дзейнасцi
Успрыманне і абмеркаванне вобраза жывёлы ў творах мастацтва.
Вiртуальная экскурсiя ў запарк. Абмеркаванне характару жывёл.
Падрыхтоўка тэатральнай iнсцэніроўкi на тэму «Планета жывёл».

Прыкладны мастацка-iлюстрацыйны матэрыял
Жывапіс: Д. Веласкес. «Галава алень»; П. Потэр. «Сабака на ланцугу»; Мельхіёр дэ Хондэкутэр. «Куры і качкi».
Графіка: А. Дзюрэр. «Зяец»; П. Пікаса. «Бык»; Сюй Бэйхун. «Конь, які скача».
Скульптура: П. К. Клот. «Кабыла з жарабём»; В. А. Ватагiн (на выбар).
Музыка: Ж.-П. Рамо. «Пераклічка птушак»; П. І. Чайкоўскі. Цыкл «Поры года» («Сакавік. Песня жаўранка»); К. Сен-Санс. Заалагiчная фантазiя «Карнавал жывёл» («Птушнiк»).

Дадатковы матэрыял: Дж. Расiнi. «Дуэт-буф двух катоў»; В. А. Ватагiн, Я.І. Чарушын, К. К. Флёраў. Творы (на выбар); цыкл фотаздымкаў на тэму «Свет жывёл».

30. Такія розныя жывёлы (1 гадзiна)
Сiмволіка вобраза жывёлы ў творах мастацтва.

Асноўныя вiды дзейнасцi
Успрыманне і абмеркаванне вобраза жывёлы ў творах мастацтва.
Гутарка на тэму «Гербы гарадоў Беларусi».
Выкананне творчай работы на тэму «Мой хатнi гадаванец» (матэрыял і тэхнiка на выбар).

Прыкладны мастацка-iлюстрацыйны матэрыял
Скульптура: помнiк вераб'ю (г. Баранавiчы); помнiк бабру (г. Бабруйск); помнiк ваўку (г. Ваўкавыск).
Дэкаратыўна-прыкладнае мастацтва: геральдыка; саломалляценне («павукi», фігуркi жывёл); сучасная беларуская керамiка; традыцыйная славянская вышыўка; глiняныя свiстулькi.

Дадатковы матэрыял: Э. А. Асадаў. «Вершы пра рудага сабаку»; М. Равэль. Опера «Дзiця і чараўнiцтва» («Вальс жабак»); С. Растоцкi. Мастацкi фiльм «Белы Бiм Чорнае вуха» (фрагмент); Р. Р. Качанаў. Анімацыйны фiльм «Рукавічка»; Р. У. Давыдаў. Анімацыйны фiльм «Маўглі» (фрагмент).

МАСТАЦТВА Ў НАШЫМ ДОМЕ (3 гадзiны)

31. Наш дом – наш свет (1 гадзiна)
Дом – жыллэ чалавека. Ад пячоры першабытнага чалавека да палацаў і замкаў.

Асноўныя вiды дзейнасцi
Успрыманне і абмеркаванне твораў мастацтва, якiя адлюстроўваюць жыллэ чалавека.
Параўнанне жылля чалавека ў розных краiнах.
Выкананне фотаздымка арыгiнальнага жыллага дома ў горадзе (пасёлку, вёсцы).

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Архітэктура: віла Рамана Дэль-Казіле (востраў Сіцылія); замак Бодыям у Англіі; Мірскі замак (Беларусь); Б. Ф. Растрэлі. Кацярынінскі палац у Царскім Сяле (Расія); сядзіба Хрушчовых-Селязнёвых у Маскве (Расія); Л. Марконі. Сядзіба Умястоўскіх у в. Жамыслаў (Беларусь).

Жывапіс: роспіс пячор першабытнай эпохі (на выбар); фрагмент роспісу «Зараснікі з качкамі ў палёце» (Стражытны Егіпет); калідор Вялікага палявання на віле Рамана Дэль-Казіле (востраў Сіцылія).

Графіка: Н. Орда. Работы на выбар.

Дадатковы матэрыял: выявы жылля чалавека ў розных гістарычных перыяды; фатаграфіі з цыклаў «Замкі свету», «Замкі Еўропы», «Замкі Беларусі»; работы беларускіх мастакоў, якія адлюстроўваюць архітэктурныя збудаванні Беларусі.

32. Жыллё сучаснага чалавека (1 гадзіна)

Дом сучаснага чалавека. Асаблівасці сучаснай архітэктуры.

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне яркіх ўзораў сучаснай архітэктуры.

Дыскусія на тэму «Сучасныя дамы ў маім горадзе (пасёлку, вёсцы)».

Параўнанне жылля чалавека ў розных краінах.

Стварэнне эскіза формы дома (прадмета інтэр'ера) будучыні (аловак).

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Архітэктура: В.А. Мазырын. Асабняк А. Марозава ў Маскве (Расія); В. Орта. Асабняк прафесара Э. Таселя ў Бруселі (Бельгія); Ле Карбюзье. Віла Савой у Пуасі (Францыя); Ф. Л. Райт. Дом над вадаспадам (ЗША); К.С. Мельнікаў. Дом архітэктара ў Маскве (Расія); Д.Н. Чачулін, А.К. Расткоўскі. Жылы дом ў Маскве (Расія); Х. Сенасіян. Дом «Наўцілус» (Мексіка); У.П. Галушчанка, К.І. Кожыч. Жылы дом у Бабруйску (Беларусь).

Фатаграфіі з цыкла «Незвычайныя дамы свету».

Дадатковы матэрыял: інтэр'ер архітэктурных збудаванняў рознага прызначэння (на выбар); архітэктурныя праекты З. Хадзід, Ф. Хундэртвасера, С. Боэры, К. Янга, О. Німеера, Н. Фостэра, Д. Янг.

33. Традыцыйнае народнае жыллё (1 гадзіна)

Упрыгожванне народнага жылля (ганак, дзверы, ліштва, стол, печ).

Асноўныя віды дзейнасці

Успрыманне і абмеркаванне твораў мастацтва, якія адлюстроўваюць народнае жыллё.

Відэаэкскурсія ў Музей народнай архітэктуры і побыту, Археалагічны музей «Бярэсце» і іншыя музеі.

Стварэнне вырабу для ўпрыгожвання дома (вышыўка, бісерапляценне, арыгамі, выцінанка).

Стварэнне эскіза вырабу (кубка, талеркі, стала) для ўпрыгожвання дома.

Прыкладны мастацка-ілюстрацыйны матэрыял

Архітэктура: традыцыйная беларуская хата; інтэр'ер беларускай хаты.

Дэкаратыўна-прыкладнае мастацтва: беларускі ручнік; выцінанка; беларускі куфар; кераміка.

Літаратура: А.І. Нафрановіч. «Ручнікі».

Дадатковы матэрыял: археалагічныя музеі; этнаграфічныя музеі; музеі дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва Беларусі; беларускія народныя песні (на выбар).

34. Твoрчы ўрoк (1 гaдзiнa)
Паўтaрэннe i aбaгульнeннe прoйдзeнaгa мaтэрыялу.
Выкaнaннe твoрчaй рaбoты (мaтэрыял i тэхнiкa нa выбaр).

35. Паўтaрэннe i aбaгульнeннe. Твoрчы прaект (1 гaдзiнa)

Вeчнaя тэмa ў мaстaцтвe. Аснoўнaя вiдa мaстaцтвa.
Срoдкi мaстaцкaй вырaзнacцi.
Выстaвa рaбoт (прaектaў) вучнaў.

ГЛАВА 3

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

У вынiку вивучэння мaстaцтвa вучнi пaвiннa:
мeць уяўлeннe aб:
пaхoджaннi мaстaцтвa;
тэмaтычнaй рaзнacтaйнacцi мaстaцтвa;
аснoўнaх срoдкaх мaстaцкaй вырaзнacцi;
вeдaць:
аснoўнaя тэмa мaстaцтвa;
аснoўнaя вiдa мaстaцтвa;
умeць:
вызнaчaць тэмa мaстaцкaгa твoрa;
дыфэрэнцaвaць мaстaцкiя твoрy пa вiдaх мaстaцтвa;
выкaзвaць i aбгрунтoўвaць свae aднociнy дa твoрa мaстaцтвa;
увaсaблaць мaстaцкi вoбрaз у рoзнaх вiдaх мaстaцкa-твoрчaй дзeйнacцi;
вaлoдaць:
нaвыкaмi пoшукy i крyтычнaгa aдбoрy мaстaцтвaзнaўчaй iнфaрмaцii ў крyнiцaх рoзнaгa тыпу.

УТВЕРЖДЕНО

Постановление
Министерства образования
Республики Беларусь
30.06.2022 № 159

Учебная программа по учебному предмету

«Биология»

для VII класса учреждений образования,

реализующих образовательные программы общего среднего образования

с русским языком обучения и воспитания

ГЛАВА 1

ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

1. Учебная программа по учебному предмету «Биология» (далее – учебная программа) предназначена для изучения учебного предмета «Биология» в VII классе учреждений образования, реализующих образовательные программы общего среднего образования.

2. Настоящая учебная программа рассчитана на 70 часов (2 часа в неделю).

3. Цель изучения учебного предмета «Биология» – формирование у учащихся современного научного мировоззрения, необходимого для понимания явлений и процессов, происходящих в природе, жизнедеятельности собственного организма, в различных областях народного хозяйства, для продолжения образования, будущей

профессиональной деятельности; развитие умений определять, характеризовать, сравнивать и обобщать изучаемые объекты и явления; создание условий для возможности осознанного выбора индивидуальной образовательной траектории, способствующей последующему профессиональному самоопределению, в соответствии с индивидуальными интересами учащегося.

4. Задачи изучения учебного предмета «Биология»:

овладение системой знаний о молекулярных и структурно-функциональных основах жизни, размножении и развитии организмов основных царств, об экосистемах, биоразнообразии, эволюции, что необходимо для осознания места человека в живой природе и ценности всего живого на Земле;

формирование на базе знаний о живой природе научной картины мира;

формирование экологической грамотности учащихся посредством изучения биологических закономерностей, связей между живыми организмами, их эволюции и ценности биоразнообразия;

установление гармонических отношений с природой, самим собой, формирование норм и правил экологической этики, ответственного отношения к живой природе как к основе экологического воспитания;

формирование генетической грамотности как основы репродуктивного здоровья человека, сохранения психического, физического, нравственного здоровья;

ознакомление с фундаментальными законами и принципами существования живой природы, сообществ, организмов;

формирование знаний о строении бактерий, протистов, грибов, лишайников, споровых и покрытосеменных растений, животных, человека;

формирование информационной компетенции, умения работать с различными источниками информации;

становление личности учащегося как гармонично развитого человека, осознающего свое место в природе и обществе;

использование биологических знаний на практике, участие в практической деятельности в области медицины, сельского хозяйства, биотехнологии, рационального использования природных ресурсов и охраны окружающей среды.

5. Используемые формы и методы обучения должны быть направлены на усвоение учащимися знаниевого и деятельностного компонентов, развитие личности учащегося и реализацию воспитательного потенциала биологии.

Важным аспектом обучения является организация и стимулирование учителем активной познавательной деятельности учащихся. В ходе учебных занятий рекомендуется создавать ситуации, в которых учащиеся будут не только усваивать знания, но и пытаться применять их при разрешении различных жизненных проблем. Развитию биологического мышления учащихся содействует также включение на регулярной основе в процесс обучения решения познавательных задач.

Особое внимание следует обратить на использование в образовательном процессе таких видов деятельности, как работа с различными источниками информации (учебными пособиями, таблицами и инструкциями, электронными средствами обучения), совместное выполнение заданий учителя, участие в дискуссии по проблемным ситуациям, выполнение лабораторных и практических работ. Необходимо уделить особое внимание формированию у учащихся умений наблюдать, описывать биологические объекты, планировать и проводить простые опыты и эксперименты, раскрывать и устанавливать причинно-следственные связи.

Большим потенциалом в усвоении понятий, развитии образных представлений учащихся обладает использование всех видов наглядности на уроках: таблиц, рисунков, приложений, схем, моделей, муляжей, аудио- и видеоматериалов, гербария, натуральных объектов.

Интенсификации процесса обучения и повышению его эффективности будет содействовать использование компьютерной и мультимедийной техники, интерактивных досок и электронных средств обучения.

6. При изучении учебного предмета «Биология» у учащихся должны формироваться следующие виды компетенций:

учебно-познавательная – готовность учащегося к самостоятельной познавательной деятельности: целеполаганию, планированию, анализу, рефлексии, самооценке учебно-познавательной деятельности, умению отличать факты от домыслов, владению измерительными навыками, использованию вероятностных, статистических и иных методов познания;

исследовательская – способность учащегося быть в позиции исследователя по отношению к окружающему миру, выражающаяся через научно обоснованное восприятие окружающего мира, умение распознавать и разрешать проблемную ситуацию с любым природным объектом или явлением, используя для этого различные источники информации; готовность личности к определенным действиям и операциям в соответствии с поставленной целью, на основе имеющихся знаний, умений и навыков;

информационная – готовность учащегося самостоятельно работать с биологической информацией из различных источников, искать, анализировать и отбирать необходимую информацию, организовывать, преобразовывать, сохранять и передавать ее. Она обеспечивает навыки деятельности учащихся по отношению к информации, содержащейся в учебном предмете «Биология», а также в окружающем мире;

экологическая – способность учащегося применять экологические знания, умения и навыки, опыт практической экологической деятельности для решения различных ситуаций экологического характера; соблюдение норм и правил поведения в природе;

природоведческая – способность формирования положительных чувств к живым организмам, выражающихся в поступках и действиях, приносящих определенный эффект в целях сохранения природы и окружающей среды;

здоровьесберегающая – ценностное отношение к здоровью как к основе всех сторон жизнедеятельности человека, готовность к усвоению знаний, умений и навыков, направленных на сохранение и укрепление здоровья в повседневной деятельности;

естественно-научная – способность интерпретировать соответствующие биологические знания, умения и навыки, отражающие современные мировоззренческие тенденции в науке.

7. Контроль, или проверка результатов учебной деятельности учащихся, является обязательным компонентом образовательного процесса и определяется дидактикой как педагогическая диагностика.

Контрольные работы:

№ 1. Проводится по темам: «Введение», «Бактерии», «Протисты», «Грибы. Лишайники».

№ 2. Проводится по темам: «Общая характеристика растений», «Споровые растения», «Голосеменные растения», «Вегетативные органы покрытосеменных растений», «Цветок. Плод. Семя», «Многообразие и значение покрытосеменных растений».

ГЛАВА 2

СОДЕРЖАНИЕ УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА. ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Тема 1. Введение (1 час)

Многообразие живых организмов, Деление видов организмов на царства. Понятие о прокариотах и эукариотах. Общие свойства живых организмов. Понятие об автотрофах и гетеротрофах.

Демонстрации: таблицы, схемы, видеоролики, отражающие многообразие организмов на Земле, общие признаки живых организмов.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

- знать на уровне представления о (об):
  - многообразии живых организмов;
  - царствах живых организмов;
  - общих свойствах (признаках) живых организмов;
- уметь:
  - называть царства живых организмов;
  - приводить примеры организмов, относящихся к тому или иному царству;
  - характеризовать общие признаки живых организмов, отличающие их от тел неживой природы;
  - владеть терминами и понятиями: прокариоты, эукариоты, автотрофы, гетеротрофы.

Тема 2. Бактерии (6 часов)

Бактерии – прокариотические организмы. Распространение и условия жизни бактерий. Многообразие форм, особенности строения и процессов жизнедеятельности бактерий. Понятие о бактериях – гетеротрофах, (сапротрофах, паразитах и симбионтах) и бактериях – автотрофах. Размножение бактерий. Спорообразование у бактерий.

Роль бактерий в природе. Участие в круговороте веществ, почвообразовании, санитарная роль бактерий, участие бактерий в создании полезных ископаемых.

Бактерии в жизни человека. Роль бактерий-симбионтов в жизни человека. Использование бактерий в приготовлении пищевых продуктов, производстве молочнокислых продуктов, корма для животных, лекарственных средств, в очистных сооружениях.

Порча продуктов питания, корма животных, поражение домашних животных и культурных растений. Методы борьбы с бактериями.

Бактерии – возбудители болезней человека. Бактериальные заболевания (чума, холера, коклюш, дифтерия, скарлатина, столбняк, туберкулез и другие заболевания). Профилактика бактериальных заболеваний.

Цианобактерии. Особенности строения и жизнедеятельности. Роль в экосистемах.

Демонстрации: таблицы, видеоролики, отражающие строение и жизнедеятельность бактерий, использование бактерий в промышленности, инфекционные болезни человека, животных и растений; препараты корней бобовых растений с клубеньками.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

- знать:
  - распространение и среды жизни бактерий;
  - особенности строения бактериальных клеток;
  - основные процессы жизнедеятельности бактерий;
  - методы профилактики инфекционных болезней;
- уметь:
  - называть отличительные признаки бактерий;
  - объяснять отличия бактерий от других организмов;
  - характеризовать условия жизни бактерий;
  - характеризовать роль бактерий в экосистемах и значение в жизни человека;
  - распознавать на рисунках, таблицах бактерий разной формы;

приводить примеры полезных и болезнетворных бактерий, примеры бактериальных заболеваний человека;

анализировать текст учебного пособия, выделять главное в определенном фрагменте, ставить вопросы к фрагменту текста;

анализировать рисунки в учебном пособии и использовать полученную информацию для объяснения особенностей строения бактерий, процессов их жизнедеятельности;

использовать приобретенные знания о бактериях для профилактики бактериальных заболеваний и предотвращения отравлений, вызываемых бактериями;

владеть терминами и понятиями: бактерии, цианобактерии, прокариоты, гетеротрофы, сапротрофы, автотрофы, паразиты, болезнетворные бактерии, симбиоз.

Тема 3. Протисты (7 часов)

Общая характеристика протистов как эукариотических организмов.

Гетеротрофные протисты. Среда обитания, особенности строения и жизнедеятельности на примере амебы обыкновенной, инфузории туфельки.

Роль гетеротрофных протистов в экосистемах и жизни человека. Паразитические протисты.

Автотрофные и автогетеротрофные протисты. Общая характеристика водорослей как фотосинтезирующих организмов. Одноклеточные (хлорелла, хламидомонада) и многоклеточные (спирогира, ульва, ламинария) водоросли. Приспособления водорослей к среде обитания.

Значение водорослей в экосистемах, использование человеком.

Демонстрации: таблицы, видеоролики, отражающие условия жизни, строение и жизнедеятельность протистов, их использование человеком.

Лабораторные работы

1. Строение инфузории туфельки.
2. Строение водорослей на примере спирогиры.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

знать:

распространение и среды жизни протистов;

особенности строения протистов;

основные процессы жизнедеятельности протистов;

роль протистов в экосистемах, использование человеком;

уметь:

называть отличительные признаки протистов;

объяснять отличия протистов от других организмов;

характеризовать условия жизни разных групп протистов, основные процессы жизнедеятельности разных групп протистов, роль протистов в экосистемах;

описывать основные отличия протистов от других групп организмов;

распознавать на рисунках, таблицах протисты, приведенные в учебном пособии;

приводить примеры гетеротрофных, автотрофных и автогетеротрофных протистов, болезнетворных протистов;

анализировать текст учебного пособия, выделять главное в определенном фрагменте, ставить вопросы к фрагменту текста;

анализировать рисунки в учебном пособии и использовать полученную информацию для объяснения особенностей строения протистов разных групп, процессов их жизнедеятельности;

работать с микроскопом, изучать микропрепараты, анализировать полученные результаты и делать выводы;
выполнять лабораторные работы по инструктивным карточкам;
использовать приобретенные знания и умения о протистах для профилактики заболеваний, вызываемых протистами;
владеть терминами и понятиями: протисты, эукариоты, гетеротрофные протисты, автотрофные протисты, автогетеротрофные протисты, водоросли.

Тема 4. Грибы. Лишайники (8 часов)

Общая характеристика грибов. Распространение, особенности строения и жизнедеятельности грибов.

Шляпочные грибы и их многообразие. Особенности строения и жизнедеятельности шляпочных грибов. Съедобные и ядовитые грибы. Отравление грибами. Меры предосторожности при сборе и использовании грибов. Первая помощь при отравлении грибами.

Плесневые грибы и дрожжи. Особенности строения и жизнедеятельности на примере мукора, пеницилла и пекарских дрожжей.

Роль грибов в экосистемах. Участие в круговороте веществ, почвообразовании, санитарная роль. Симбиоз грибов с растениями. Грибы-паразиты, вызывающие болезни растений и животных.

Значение грибов в жизни человека. Употребление в пищу. Культивирование шляпочных грибов. Получение антибиотиков, витаминов и других лекарственных средств. Использование грибов в хлебопечении и сыроварении, виноделии, приготовлении кефира.

Отрицательная роль грибов. Разрушение изделий из древесины, кожи, бумаги. Повреждение продуктов питания. Поражение сельскохозяйственных растений и домашних животных. Грибковые заболевания человека (микроспория и другие микозы).

Лишайники. Лишайники – симбиотические организмы. Строение таллома, питание, размножение лишайников. Роль в природе, использование человеком. Лишайники – биоиндикаторы чистоты воздушной среды.

Демонстрации: таблицы, видеоролики, отражающие распространение, особенности строения и жизнедеятельности грибов; роль грибов в экосистемах. Муляжи, натуральные плодовые тела шляпочных грибов. Фрагменты субстрата (хлеб, сыр, томатная паста, повидло) с плесневыми грибами; органы растений, пораженных грибами-паразитами. Коллекции лишайников; видеоролики, отражающие грибковые заболевания человека.

Лабораторные работы

3. Строение плесневых грибов на примере микропрепаратов мукора (пеницилла).

Экскурсии

1. Многообразие лишайников (проводить в удобное время).

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

знать:

распространение и среды жизни грибов и лишайников;
особенности строения грибов и лишайников;
основные процессы жизнедеятельности грибов и лишайников;
роль грибов в экосистемах, значение в жизни человека;

основные съедобные и ядовитые грибы Беларуси;
уметь:
называть отличительные признаки грибов и лишайников;
объяснять отличия грибов и лишайников от других организмов;
характеризовать условия жизни грибов, лишайников;
характеризовать роль грибов и лишайников в экосистемах и значение в жизни человека;
распознавать на рисунках, таблицах, в природе плесневые и шляпочные грибы, дрожжи, съедобные и ядовитые грибы, лишайники;
приводить примеры плесневых и шляпочных грибов, грибов, вызывающих болезни растений и животных, грибковых заболеваний человека;
анализировать текст учебного пособия, выделять главное в определенном фрагменте;
ставить вопросы к фрагменту текста;
анализировать рисунки в учебном пособии и использовать полученную информацию для объяснения особенностей строения грибов и лишайников, процессов их жизнедеятельности;
работать с микроскопом, готовить и изучать микропрепараты;
анализировать полученные результаты и делать выводы;
выполнять лабораторные работы по инструктивным карточкам;
использовать приобретенные знания и умения о грибах для профилактики грибковых заболеваний и предотвращения отравлений, вызываемых грибами, профилактики порчи продуктов питания грибами;
проводить опыты и наблюдения за жизнедеятельностью грибов;
оказывать первую помощь при отравлении грибами;
владеть терминами и понятиями: грибы, плесневые грибы, дрожжи, шляпочный гриб, грибы-паразиты, гифа, мицелий, плодовое тело, спора, лишайник.

Тема 5. Общая характеристика растений (4 часа)

Основные признаки растений. Особенности строения клеток растений. Распространение и среда обитания растений. Представление о тканях растений (покровные, проводящие, механические, основные и образовательные). Многообразие растений. Жизненные формы растений (деревья, кустарники, кустарнички, травянистые растения). Роль растений в природе.

Демонстрации: живые (комнатные или оранжерейные) и гербарные экземпляры растений, таблицы и видеоролики, демонстрирующие особенности строения растений, многообразие растений на Земле, жизненные формы растений, споровые и семенные растения.

Лабораторные работы

4. Строение эпидермиса листа комнатного растения (традесканция, герань).

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

знать:
распространение и среды жизни растений;
отличительные признаки растений;
особенности строения клеток растений;
роль растений в природе;

уметь:
называть отличительные признаки растений;
объяснять отличия растений от других организмов;
распознавать на рисунках разные жизненные формы растений;
приводить примеры известных видов растений: деревьев, кустарников, травянистых растений;
использовать приобретенные знания и умения о растениях для обоснования их роли в существовании всех живых организмов на Земле, в том числе человека;
анализировать текст учебного пособия, выделять главное в определенном фрагменте, ставить вопросы к фрагменту текста;
выполнять лабораторную работу по инструктивной карточке;
владеть терминами и понятиями: растение, автотроф, орган, вегетативные органы, ткань, жизненная форма.

Тема 6. Споровые растения (6 часов)

Понятие о споровых растениях.

Мхи. Распространение и среда обитания мхов. Листостебельные мхи (зеленые и сфагновые): особенности строения и процессов жизнедеятельности. Роль мхов в образовании болотных экосистем. Образование и использование торфа. Роль мхов в природе, использование мхов.

Папоротники, хвощи, плауны. Распространение, особенности строения и процессов жизнедеятельности. Разнообразие папоротников, хвощей, плаунов. Роль в экосистемах, использование человеком.

Демонстрации: таблицы, живые и гербарные экземпляры мхов, хвощей, плаунов и папоротников; видеоролики, отражающие распространение, особенности строения и жизнедеятельности споровых растений, торф и продукты его переработки; отпечатки вымерших папоротников.

Лабораторные работы

5. Строение кукушкина льна и сфагнума.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

знать:
распространение и среды жизни мхов, хвощей, плаунов, папоротников;
особенности строения мхов, хвощей, плаунов, папоротников, приспособления их к среде обитания;
основные процессы жизнедеятельности мхов, хвощей, плаунов, папоротников;
роль мхов, хвощей, плаунов, папоротников в экосистемах и использование человеком;
уметь:
называть отличительные признаки мхов, хвощей, плаунов, папоротников;
объяснять различия мхов, хвощей, плаунов, папоротников между собой и их отличие от семенных растений;
характеризовать условия жизни мхов, хвощей, плаунов, папоротников;
характеризовать роль мхов, хвощей, плаунов, папоротников в экосистемах и использование человеком;
использовать приобретенные знания и умения о:
мхах для обоснования их роли в формировании болотных экосистем, в заболачивании почвы и предотвращении этого процесса; папоротниках для использования их в озеленении.

распознавать на рисунках, таблицах, в природе мхи, хвощи, плауны, папоротники;
анализировать текст учебного пособия, выделять главное в определенном фрагменте, ставить вопросы к фрагменту текста;

анализировать рисунки в учебном пособии и использовать полученную информацию для объяснения особенностей строения мхов, хвощей, плаунов, папоротников, процессов их жизнедеятельности;

выполнять лабораторную работу по инструктивной карточке;

владеть терминами и понятиями: мох, хвощ, плаун, папоротник, зеленый мох, сфагновый мох, спора, гаметы.

Тема 7. Голосеменные растения (3 часа)

Понятие о семенных растениях. Общая характеристика голосеменных растений. Распространение, многообразие, особенности строения и жизнедеятельности. Размножение голосеменных. Значение голосеменных в экосистемах. Использование голосеменных в строительстве, пищевой и химической промышленности, медицине. Использование некоторых голосеменных растений (например, сосны) для закрепления почв и предотвращения эрозии почвы. Создание защитных лесополос вдоль дорог. Использование в озеленении. Декоративное значение.

Демонстрации: таблицы, гербарные экземпляры голосеменных; видеоролики, отражающие распространение, особенности строения и жизнедеятельности голосеменных, их приспособления к среде обитания, значении голосеменных в экосистемах, использовании человеком.

Практические работы

1. Сравнительная характеристика различных видов голосеменных растений (внешний вид; побеги: укороченные – сосны, удлиненные – ели и других голосеменных растений; шишки и семена).

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

знать:

распространение и среды жизни голосеменных;
особенности строения голосеменных, приспособление их к среде обитания;

основные процессы жизнедеятельности голосеменных;

роль голосеменных в экосистемах, использование человеком;

уметь:

называть отличительные признаки голосеменных;

объяснять отличия голосеменных от других растений;

характеризовать условия жизни голосеменных;

характеризовать роль голосеменных в лесных экосистемах и значение в жизни человека;

распознавать на рисунках, таблицах, в природе наиболее распространенные виды голосеменных;

приводить примеры использования голосеменных и продуктов переработки древесины в хозяйственной деятельности человека, в ландшафтном дизайне;

использовать приобретенные знания и умения о голосеменных для обоснования их роли в лесных экосистемах, в озеленении.

анализировать текст учебного пособия, выделять главное в определенном фрагменте, ставить вопросы к фрагменту текста;

анализировать рисунки в учебном пособии и использовать полученную информацию для объяснения особенностей строения голосеменных, процессов их жизнедеятельности;
выполнять практическую работу по инструктивным карточкам;
владеть терминами и понятиями: семенные растения, голосеменные растения, семя, зародыш, пыльца, опыление, оплодотворение, шишка.

Тема 8. Вегетативные органы покрытосеменных растений (11 часов)

Общая характеристика покрытосеменных.

Корень. Понятие о корне и его функциях. Виды корней и корневых систем. Особенности внешнего и внутреннего строения корня в связи с выполняемыми функциями. Рост корня. Использование знаний о закономерностях роста корня и образовании корневой системы в сельскохозяйственной практике. Видоизменения корня (корнеплоды, корневые клубни, корни-присоски) и их значение.

Побег. Понятие о побеге. Почка – зачаточный побег. Типы почек по расположению (верхушечные, пазушные, придаточные) и строению (вегетативные, генеративные). Развитие побега. Понятие о спящих почках.

Стебель. Стебель – осевая часть побега. Особенности внешнего и внутреннего строения стебля в связи с выполняемыми функциями (на примере древесного растения). Передвижение по стеблю воды, минеральных и органических веществ. Рост стебля в длину и толщину. Понятие о годичных кольцах. Ветвление стебля. Использование знаний о развитии побега, росте стебля и его ветвлении в хозяйственной деятельности человека.

Лист. Лист – боковая часть побега. Функции листа: фотосинтез, транспирация и газообмен. Внешнее строение листа. Простые и сложные листья. Жилкование листа. Расположение листьев на стебле. Особенности внутреннего строения листа в связи с выполняемыми функциями. Приспособления растений к уменьшению испарения воды. Листопад и его значение.

Видоизменение листа (колючки, усики и ловчие аппараты).

Видоизмененные побеги. Корневище, клубень, луковица, их строение, биологическое и хозяйственное значение. Понятие о суккулентах. Колючки, усы.

Вегетативное размножение растений. Размножение растений видоизмененными побегами, черенками, отводками, делением куста, прививками. Биологическое и хозяйственное значение вегетативного размножения.

Демонстрации: таблицы. Опыт, показывающий влияние на рост корня удаления его кончика. Опыты, доказывающие верхушечный рост корня. Строение корневых систем. Строение кончика корня. Внутреннее строение древесного растения. Опыты, доказывающие передвижение веществ по стеблю. Определение возраста стебля по спилу древесного растения. Опыты, показывающие испарение воды листьями. Видоизмененные листья (колючки, усики, ловчие аппараты).

Лабораторные работы

6. Внешнее строение корня проростка.
7. Строение вегетативных и генеративных почек, расположение их на стебле.
8. Строение клубня картофеля и луковицы репчатого лука как видоизмененных побегов.

Практические работы

2. Строение стержневой и мочковатой корневых систем.
3. Внешнее строение и распознавание простых и сложных листьев.
4. Способы вегетативного размножения растений (опыт в домашних условиях).

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

знать:

распространение и среды жизни покрытосеменных растений;

отличительные признаки покрытосеменных;

особенности строения вегетативных органов покрытосеменных в связи с выполняемыми функциями;

основные видоизменения вегетативных органов и их значение;

роль покрытосеменных растений в природе, сложении экосистем;

основные виды вегетативного размножения растений;

уметь:

называть отличительные признаки покрытосеменных растений;

объяснять отличия покрытосеменных от других групп растений;

характеризовать условия жизни покрытосеменных;

характеризовать роль покрытосеменных в экосистемах и значение в жизни человека;

распознавать на рисунках, таблицах, живых экземплярах вегетативные органы;

приводить примеры использования вегетативных органов в размножении растений в природе и культуре;

анализировать текст учебного пособия, выделять главное в определенном фрагменте, ставить вопросы к фрагменту текста;

анализировать рисунки в учебном пособии и использовать полученную информацию для объяснения особенностей строения покрытосеменных растений, процессов их жизнедеятельности;

работать с микроскопом, готовить и изучать микропрепараты, анализировать полученные результаты и делать выводы;

выполнять лабораторные и практические работы по инструктивным карточкам;

использовать приобретенные знания о вегетативных органах растений, закономерностях их роста и развития для получения высоких урожаев сельскохозяйственных культур, вегетативного размножения комнатных, декоративных и культурных растений;

размножать комнатные и декоративные растения с помощью вегетативных органов, клубней, луковиц;

владеть терминами и понятиями: покрытосеменные растения, вегетативные органы, корень, корневая система, побег, стебель, лист, фотосинтез, транспирация, газообмен, видоизмененный побег, корневище, клубень, луковица, вегетативное размножение, листопад.

Тема 9. Цветок. Плод. Семя

(7 часов)

Цветок. Цветок, его строение и функции. Соцветия: простые и сложные, их биологическое значение. Опыление (самоопыление, перекрестное опыление). Приспособление растений к опылению. Двойное оплодотворение, образование плодов и семян.

Плоды. Строение и классификация плодов. Приспособления растений к распространению плодов. Биологическое и хозяйственное значение плодов.

Семя. Строение семян одно- и двудольных растений. Покой семян. Жизнеспособность семян. Условия прорастания семян. Питание и рост проростка.

Демонстрации: муляжи цветков, схемы различных соцветий, коллекции плодов. Опыты, доказывающие наличие в семенах воды, минеральных и органических веществ, значение воды, воздуха и тепла для прорастания семян, выделение углекислого газа прорастающими семенами, питание проростков запасными веществами семени.

Лабораторные работы

9. Строение цветка в связи с выполняемыми функциями.
10. Строение и разнообразие плодов.
11. Строение семян одно- и двудольных растений.

Практические работы

5. Типы простых и сложных соцветий.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

знать:

особенности строения цветков и плодов в связи с выполняемыми функциями;
биологическую роль соцветий;
биологическое и хозяйственное значение плодов;
способы и значение процесса опыления растений;
особенности строения семян однодольных и двудольных растений;
условия прорастания семян и формирование проростка;

уметь:

называть части цветка;
называть основные типы плодов (сухих и сочных);
объяснять сущность процессов опыления и оплодотворения, прорастания семян;
характеризовать функции цветков и плодов покрытосеменных;
характеризовать строение цветка и функции его частей;
приводить примеры растений, опыляемых ветром, насекомыми, водой;
приводить примеры способов распространения плодов и семян, приспособления к распространению плодов и семян тем или иным способом;
характеризовать значение распространения плодов и семян в жизни растений;
использовать приобретенные знания и умения об опылении растений, закономерностях образования плодов и семян, условиях прорастания семян при выращивании растений на приусадебных и дачных участках;
анализировать текст учебного пособия, выделять главное в определенном фрагменте, ставить вопросы к фрагменту текста;
анализировать рисунки в учебном пособии и использовать полученную информацию для объяснения особенностей строения и функций цветков и плодов;
определять всхожесть семян;
владеть терминами и понятиями: цветок, соцветие, опыление, двойное оплодотворение, плод, семя, проросток.

Тема 10. Многообразие и значение покрытосеменных растений (12 часов)

Основные систематические группы растений: вид, род, семейство, класс, отдел. Отличительные признаки однодольных и двудольных растений.

Дикорастущие и культурные растения. Дикорастущие растения экосистем Беларуси: леса, луга, болота, водоемов. Съедобные и ядовитые дикорастущие растения. Первая помощь при отравлениях ядовитыми растениями.

Культурные растения. Зерновые, овощные, плодово-ягодные, сахароносные, масличные, прядильные, кормовые, декоративные растения.

Выращивание растений. Подготовка семян к посеву. Посев семян. Понятие об удобрениях. Уход за посевами. Уборка и хранение урожая.

Роль покрытосеменных растений в природе. Формирование растительного покрова Земли, создание условий для жизни других организмов, производство органических веществ и кислорода, участие в круговороте веществ.

Значение покрытосеменных растений в жизни человека. Получение продуктов питания. Выращивание растений в открытом и защищенном грунте. Понятие о гидропонике.

Охрана растений и природных сообществ.

Демонстрации: таблицы, живые и гербарные экземпляры покрытосеменных растений. Видеоролики, демонстрирующие многообразие дикорастущих и культурных растений, различных экосистем, использование растений человеком, выращивание растений, основные агротехнические приемы выращивания и ухода за растениями, уборке и хранению урожая, использованию растений в озеленении населенных пунктов.

Демонстрационный опыт

1. Определение всхожести семян.

Экскурсии

2. Многообразие растений леса (парка, луга, водоема; проводить в удобное время).

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

знать:

основные систематические группы растений;
особенности однодольных и двудольных растений;
основные дикорастущие растения леса, луга, болота, водоема;
съедобные и ядовитые дикорастущие растения;
культурные растения Беларуси;
основные направления деятельности человека по охране растений;

уметь:

называть основные растения леса, луга, болота, водоема;
называть признаки однодольных и двудольных растений;
характеризовать условия выращивания культурных растений;
характеризовать роль покрытосеменных в экосистемах и значение в жизни человека;
характеризовать растения как живые организмы, многообразие растений;
характеризовать роль растений в экосистемах и значение в жизни человека;
различать однодольные и двудольные растения;
различать съедобные и ядовитые растения;
распознавать на рисунках, таблицах, в природе основные дикорастущие и культурные растения;

приводить примеры продуктов питания, которые получают из определенных растений;

использовать приобретенные знания и умения о многообразии покрытосеменных растений для обоснования их роли в природе и жизни человека, при выращивании растений на приусадебном и дачном участке, сборе и хранении урожая, использовании растений в озеленении помещений и прилегающих к ним территорий, для профилактики отравлений, вызываемых ядовитыми растениями;

анализировать текст учебного пособия, выделять главное в определенном фрагменте, ставить вопросы к фрагменту текста;

анализировать рисунки в учебном пособии и использовать полученную информацию для объяснения особенностей растений разных экосистем, особенностей строения

однодольных и двудольных растений, проводить биологические опыты и наблюдения за жизнедеятельностью дикорастущих, комнатных и культурных растений;

соблюдать и объяснять правила поведения в природе;

владеть терминами и понятиями: лес, луг, болото, дикорастущие растения, культурные растения, зерновые растения, овощные растения, плодово-ягодные растения, масличные растения, сахароносные растения, прядильные растения, декоративные растения.

Резервное время – 5 часов

ЗАЦВЕРДЖАНА

Пастанова
Мiнiстэрства адукацыi
Рэспублiкi Беларусь
30.06.2022 № 159

**Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце
«Біялогія»
для VII класа ўстаноў адукацыі,
якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай навучання і выхавання**

**ГЛАВА 1
АГУЛЬНЫЯ ПАЛАЗЖЭННІ**

1. Дадзеная вучэбная праграма па вучэбным прадмеце «Біялогія» (далей – вучэбная праграма) прызначана для вывучэння на базавым ўзроўні гэтага вучэбнага прадмета ў VII класе ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі.

2. Дадзеная вучэбная праграма разлічана на 70 гадзін (2 гадзіны на тыдзень).

3. Мэта вывучэння вучэбнага прадмета «Біялогія» – фарміраванне ў вучняў сучаснага навуковага светапогляду, неабходнага для разумення з’яў і працэсаў, якія адбываюцца ў прыродзе, у жыццядзейнасці ўласнага арганізма, у розных галінах народнай гаспадаркі, для працягу адукацыі, будучай прафесійнай дзейнасці; развіццё ўменняў вызначаць, характарызаваць, параўноўваць і абагульняць вывучаемыя аб’екты і з’явы; стварэнне ўмоў для магчымасці ўсвядомленага выбару індывідуальнай адукацыйнай траекторыі, якая спрыяе наступнаму прафесійнаму самавызначэнню, у адпаведнасці з індывідуальнымі інтарэсамі вучня.

4. Задачы вучэбнага прадмета «Біялогія»:

авалоданне сістэмай ведаў пра малекулярныя і структурна-функцыянальныя асновы жыцця, размнажэнне і развіццё арганізмаў асноўных царстваў, экасістэм, біяразнастайнасць, эвалюцыю, што неабходна для ўсведамлення месца чалавека ў жывой прыродзе і каштоўнасці ўсяго жывога на Зямлі;

фарміраванне на базе ведаў пра жывую прыроду навуковай карціны свету;

фарміраванне экалагічнай граматынасці вучняў, якія ведаюць біялагічныя заканамернасці, сувязі паміж жывымі арганізмамі, іх эвалюцыю, прычыны і каштоўнасць біяразнастайнасці;

усталяванне гарманічных адносін з прыродай, самім сабой, фарміраванне норм і правіл экалагічнай этыкі, адказных адносін да жывой прыроды як асновы экалагічнага выхавання;

фарміраванне генетычнай граматынасці як асновы рэпрадуктыўнага здароўя чалавека, захавання псіхічнага, фізічнага, маральнага здароўя;

азнаямленне з фундаментальнымі законамі і прынцыпамі існавання жывой прыроды, супольнасцей, арганізмаў;

фарміраванне ведаў пра будову бактэрыяў, пратыстаў, грыбоў, лішайнікаў, спаравых і пакрытанасенных раслін, жывёл, чалавека;

фарміраванне інфармацыйнай кампетэнцыі, умення працаваць з рознымі крыніцамі інфармацыі;

станаўленне асобы вучня як гарманічна развітага чалавека, які ўсведамляе сваё месца ў прыродзе і грамадстве;

прымяненне біялагічных ведаў на практыцы, удзел у практычнай дзейнасці ў галіне медыцыны, сельскай гаспадаркі, біятэхналогіі, рацыянальнага выкарыстання прыродных рэсурсаў і аховы навакольнага асяроддзя.

5. Выкарыстоўваемыя формы і метады навучання павінны быць накіраваны на засваенне вучнямі ведавага і дзейнаснага кампанентаў, развіццё асобы вучня і рэалізацыю выхаваўчага патэнцыяла біялогіі.

Важным аспектам навучання з'яўляецца арганізацыя і стымуляванне настаўнікам актыўнай пазнавальнай дзейнасці вучняў. У ходзе вучэбных заняткаў рэкамендуецца ствараць сітуацыі, у якіх вучні будуць не толькі засвойваць ведаў, але і спрабаваць прымяняць іх пры вырашэнні розных жыццёвых сітуацый. Развіццю біялагічнага мыслення вучняў садзейнічае таксама ўключэнне на рэгулярнай аснове ў працэс навучання рашэння пазнавальных задач.

Асаблівую ўвагу трэба звярнуць на выкарыстанне ў адукацыйным працэсе розных відаў дзейнасці: работа з рознымі крыніцамі інфармацыі (вучэбнымі дапаможнікамі, табліцамі і інструкцыямі, электроннымі сродкамі навучання), сумеснае выкананне заданняў настаўніка, удзел у дыскусіі па праблемных сітуацыях, выкананне лабараторных і практычных работ. Асаблівую ўвагу трэба звярнуць на фарміраванне ў вучняў уменняў назіраць, апісваць біялагічныя аб'екты, планаваць і праводзіць простыя доследы і эксперыменты, раскрываць і ўстанаўліваць прычынна-выніковыя сувязі.

Вялікім патэнцыялам у засваенні паняццяў, развіцці вобразных уяўленняў вучняў валодае выкарыстанне ўсіх відаў нагляднасці на ўроках: табліц, малюнкаў, аплікацый, схем, мадэляў, муляжоў, аўдыя- і відэамаатэрыялаў, гербарыя, вільготных прэпаратаў, натуральных аб'ектаў.

Інтэнсіфікацыі працэсу навучання і павышэнню яго эфектыўнасці будзе садзейнічаць выкарыстанне камп'ютарнай і мультымедычнай тэхнікі, інтэрактыўных дошак і электронных сродкаў навучання.

6. Пры вывучэнні вучэбнага прадмета «Біялогія» ў вучняў павінны фарміравацца наступныя віды кампетэнцый:

вучэбна-пазнавальная – гатоўнасць вучня да самастойнай пазнавальнай дзейнасці: пастаноўкі мэты, планавання, аналізу, рэфлексіі, самаацэнкі вучэбна-пазнавальнай дзейнасці; уменне адрозніваць факты ад здагадак, валоданне вымяральнымі навыкамі, выкарыстанне верагоднасных, статыстычных і іншых метадаў пазнання;

даследчая – здольнасць вучня быць у пазіцыі даследчыка ў адносінах да навакольнага свету, якая выяўляецца праз навукова абгрунтаванае успрыманне навакольнага свету, уменне распазнаць і вырашыць праблемную сітуацыю з любым прыродным аб'ектам або з'явай, выкарыстоўваючы для гэтага розныя крыніцы інфармацыі; гатоўнасць асобы да пэўных дзеянняў і аперацый у адпаведнасці з пастаўленай мэтай, на аснове наяўных ведаў, уменняў і навыкаў;

інфармацыйная – гатоўнасць вучня самастойна працаваць з біялагічнай інфармацыяй з розных крыніц, шукаць, аналізаваць і адбіраць неабходную інфармацыю, арганізоўваць, пераўтвараць, захоўваць і перадаваць яе. Яна забяспечвае навыкі дзейнасці вучняў у адносінах да інфармацыі, якая змяшчаецца ў вучэбным прадмеце «Біялогія», а таксама ў навакольным свеце;

экалагічная – здольнасць вучня прымяняць экалагічныя ведаў, уменні і навыкі, вопыт практычнай экалагічнай дзейнасці для вырашэння розных сітуацый экалагічнага характару; захаванне норм і правіл паводзін у прыродзе;

прыродазнаўчая – здольнасць фарміравання станоўчых пачуццяў да жывых арганізмаў, якія выражаюцца ва ўчынках і дзеяннях, што прыносяць пэўны эфект у мэтах захавання прыроды і навакольнага асяроддзя;

здараўезберагальная – каштоўнаснае стаўленне да здароўя як да асновы ўсёй жыццядзейнасці чалавека, здольнасць да засваення ведаў, уменняў і навыкаў, якія накіраваны на захаванне і ўмацаванне здароўя ў паўсядзённай дзейнасці;

прыродазнаўчанавуковая – здольнасць пераўтвараць адпаведныя біялагічныя веды, уменні, навыкі, якія адлюстроўваюць сучасныя тэндэнцыі ў навуцы.

7. Кантроль або праверка вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў з'яўляецца абавязковым кампанентам адукацыйнага працэсу і вызначаецца дыдактыкай як педагагічная дыягностыка.

Кантрольныя работы:

№ 1. Праводзіцца па тэмах: «Уводзіны», «Бактэрыі», «Пратысты», «Грыбы. Лішайнікі»;

№ 2. Праводзіцца па тэмах: «Агульная характарыстыка раслін», «Споровыя расліны», «Голанасенныя расліны», «Вегетатыўныя органы пакрытанасенных раслін», «Кветка. Плод. Насенне», «Разнастайнасць і значэнне пакрытанасенных раслін».

ГЛАВА 2

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Тэма 1. Уводзіны

(1 гадзіна)

Разнастайнасць жывых арганізмаў. Дзяленне відаў арганізмаў на царствы. Паняцце пра пракарыёты і эўкарыёты. Агульныя ўласцівасці жывых арганізмаў. Паняцце пра аўтатрофы і гетэратрофы.

Дэманстрацыі: табліцы, схемы, відэаролікі, якія адлюстроўваюць разнастайнасць арганізмаў на Зямлі, агульныя прыметы жывых арганізмаў.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:

ведаць на ўзроўні ўяўлення пра:

разнастайнасць жывых арганізмаў;

царствы жывых арганізмаў;

агульныя ўласцівасці (прыметы) жывых арганізмаў;

умець:

назваць царствы жывых арганізмаў;

прыводзіць прыклады арганізмаў, якія адносяцца да таго ці іншага царства;

характарызаваць агульныя прыметы жывых арганізмаў, якія адрозніваюць іх ад целаў нежывой прыроды;

валодаць тэрмінамі і паняццямі: пракарыёты, эўкарыёты, аўтатрофы, гетэратрофы.

Тэма 2. Бактэрыі

(6 гадзін)

Бактэрыі – пракарыятычныя арганізмы. Распаўсюджанне і ўмовы жыцця бактэрыяў. Разнастайнасць форм, асаблівасці будовы і працэсаў жыццядзейнасці бактэрыяў. Паняцце пра бактэрыі-гетэратрофы (сапратрофы, сімбіёнты) і бактэрыі-аўтатрофы. Размнажэнне бактэрыяў. Спораўтварэнне ў бактэрыяў.

Роля бактэрыяў у прыродзе. Удзел у кругавароце рэчываў, глебаўтварэнні, санітарная роля бактэрыяў, удзел бактэрыяў у стварэнні карысных выкапняў.

Бактэрыі ў жыцці чалавека. Роля бактэрыя-сімбіёнтаў у жыцці чалавека. Выкарыстанне бактэрыяў у прыгатаванні харчовых прадуктаў, вытворчасці малочна-кіслых прадуктаў, корму для жывёл, лекавых сродкаў, у ачышчальных збудаваннях.

Псаванне прадуктаў харчавання, корму жывёл, пашкоджанне свойскіх жывёл і культурных раслін. Метады барацьбы з бактэрыямі.

Бактэрыі – узбуджальнікі хвароб чалавека. Бактэрыяльныя захворванні (чума, халера, коклюш, дыфтэрыя, шкарлятына, сьлупняк, туберкулёз, іншыя захворванні). Прафілактыка бактэрыяльных захворванняў.

Цыянабактэрыі. Асаблівасці будовы і жыццядзейнасці. Роля ў экасістэмах.

Дэманстрацыі: табліцы, відэаролікі, якія паказваюць будову і жыццядзейнасць бактэрыяў, выкарыстанне бактэрыяў у прамысловасці, інфекцыйныя хваробы чалавека, жывёл і раслін; прэпараты каранёў бабовых раслін з клубеньчыкамі.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:

ведаць:

распаўсюджанне і асяроддзе жыцця бактэрыяў;

асаблівасці будовы бактэрыяльных клетак;

асноўныя працэсы жыццядзейнасці бактэрыяў;

метады прафілактыкі інфекцыйных хвароб;

умець:

называць адметныя прыметы бактэрыяў;

тлумачыць адрозненні бактэрыяў ад іншых арганізмаў;

характарызаваць умовы жыцця бактэрыяў;

характарызаваць ролю бактэрыяў у экасістэмах і значэнне ў жыцці чалавека;

распазнаваць на малюнках, у табліцах бактэрыі рознай формы;

прыводзіць прыклады карысных і хваробатворных бактэрыяў, прыклады бактэрыяльных захворванняў чалавека;

аналізаваць тэкст вучэбнага дапаможніка, вылучаць галоўнае ў пэўным фрагменце, ставіць пытанні да фрагмента тэксту;

выкарыстоўваць набытыя веды пра бактэрыі для прафілактыкі бактэрыяльных захворванняў і прадукцыі атручэнняў, выкліканых бактэрыямі;

валодаць тэрмінамі і паняццямі: бактэрыі, цыянабактэрыі, пракарыёты, гетэратрофы, сапротрофы, аўтотрофы, паразіты, хваробатворныя бактэрыі, сімбіёз.

Тэма 3. Пратысты

(7 гадзін)

Агульная характарыстыка пратыстаў як эўкарыятычных арганізмаў.

Гетэратрофныя пратысты. Асяроддзе пражывання, асаблівасці будовы і жыццядзейнасці на прыкладзе амёбы звычайнай, інфузорыі туфелькі.

Роля гетэратрофных пратыстаў у экасістэмах і жыцці чалавека. Паразітычныя пратысты (дызентэрыяная амеба, малярыйны плазмодый).

Аўтотрофныя і аўтагетэратрофныя пратысты. Агульная характарыстыка водарасцей як фотасінтэзуючых арганізмаў. Аднаклетачныя (хларэла, хламідаманада) і мнагаклетачныя (спірагіра, ульва, ламінарыя) водарасці. Прыстасаванні водарасцей да асяроддзя існавання.

Значэнне водарасцей у экасістэмах, выкарыстанне чалавекам.

Дэманстрацыі: табліцы, відэаролікі, якія адлюстроўваюць умовы жыцця, будову і жыццядзейнасць пратыстаў, іх выкарыстанне чалавекам.

Лабараторныя работы

1. Будова інфузорыі туфелькі.
2. Будова водарасцей на прыкладзе спірагіры.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:

ведаць:

распаўсюджанне і асяроддзе жыцця пратыстаў;
асаблівасці будовы пратыстаў;
асноўныя працэсы жыццядзейнасці пратыстаў;
ролю пратыстаў у экасістэмах, выкарыстанне чалавекам;

умець:

назваць адметныя прыметы пратыстаў;
тлумачыць адрозненні пратыстаў ад іншых арганізмаў;
характарызаваць умовы жыцця розных груп пратыстаў, асноўныя працэсы жыццядзейнасці розных груп пратыстаў, ролю пратыстаў у экасістэмах;
апісваць асноўныя адрозненні пратыстаў ад іншых груп арганізмаў;
распазнаваць на малюнках, у табліцах пратысты, прыведзеныя ў вучэбным дапаможніку;
прыводзіць прыклады гетэратрофных, аўтатрофных і аўтагетэратрофных пратыстаў, хваробатворных пратыстаў;
аналізаваць тэкст вучэбнага дапаможніка, вылучаць галоўнае ў пэўным фрагменце, ставіць пытанні да фрагмента тэксту;
аналізаваць малюнку ў вучэбным дапаможніку і выкарыстоўваць атрыманую інфармацыю для тлумачэння асаблівасцей будовы пратыстаў розных груп, працэсаў іх жыццядзейнасці;
працаваць з мікраскопам, вывучаць мікрапрэпараты, аналізаваць атрыманыя вынікі і рабіць высновы;
выконваць лабараторныя работы па інструкцыйных картках;
выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні аб пратыстах для прафілактыкі захворванняў, выкліканых пратыстамі;
валодаць тэрмінамі і паняццямі: пратысты, эўкарыёты, гетэратрофныя пратысты, аўтатрофныя пратысты, аўтагетэратрофныя пратысты, водарасці.

Тэма 4. Грыбы. Лішайнікі
(8 гадзін)

Агульная характарыстыка грыбоў. Распаўсюджанне, асаблівасці будовы і жыццядзейнасці грыбоў.

Шапачкавыя грыбы і іх разнастайнасць. Асаблівасці будовы і жыццядзейнасці шапачкавых грыбоў. Ядомыя і ядавітыя грыбы. Атручэнне грыбамі. Меры засцярогі пры зборы і выкарыстанні грыбоў. Першая дапамога пры атручэнні грыбамі.

Плесневые грыбы і дрожджы. Асаблівасці будовы і жыццядзейнасці на прыкладзе мукора, пеніцылы і пякарскіх дражджэй.

Роля грыбоў у экасістэмах. Удзел у кругавароце рэчываў, глебаўтварэнні, санітарная роля. Сімбіёз грыбоў з раслінамі. Грыбы-паразіты, якія выклікаюць хваробы раслін і жывёл.

Значэнне грыбоў у жыцці чалавека. Ужыванне ў ежу. Культываванне шапачкавых грыбоў. Атрыманне антыбіётыкаў, вітамінаў і іншых лекавых рэчываў і сродкаў. Выкарыстанне грыбоў у хлебапячэнні і сыраварэнні, вінаробстве, прыгатаванні кефіру.

Адмоўная роля грыбоў. Разбурэнне вырабаў з драўніны, скуры, паперы. Пашкоджанне прадуктаў харчавання. Паражэнне сельскагаспадарчых раслін і свойскіх жывёл. Грыбковыя захворванні чалавека (мікраспарыя і іншыя мікозы).

Лішайнікі. Лішайнікі – сімбіятычныя арганізмы. Будова таломы, жыўленне, размнажэнне лішайнікаў. Роля ў прыродзе, выкарыстанне чалавекам. Лішайнікі – біяіндыкатары чысціні паветранага асяроддзя.

Дэманстрацыі: табліцы, відэаролікі, якія адлюстроўваюць распаўсюджанне, асаблівасці будовы і жыццядзейнасці грыбоў; роля грыбоў у экасістэмах. Муляжы, натуральныя пладовыя целы шапачкавых грыбоў. Фрагменты субстрату (хлеб, сыр, таматная паста, павідла ў натуральным выглядзе, на фотаздымках, малюнках, відэароліках) з плесневымі грыбамі; органы раслін, пашкоджаных грыбамі-паразітамі. Калекцыі лішайнікаў; відэаролікі, якія адлюстроўваюць грыбковыя захворванні чалавека.

Лабараторныя работы

3. Будова плесневых грыбоў на прыкладзе мікрапрэпаратаў мукора або пеніцыла.

Экскурсіі

1. Разнастайнасць лішайнікаў (праводзіць у зручны час).

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:

ведаць:

распаўсюджанне і асяроддзе жыцця грыбоў і лішайнікаў;

асаблівасці будовы грыбоў і лішайнікаў;

асноўныя працэсы жыццядзейнасці грыбоў і лішайнікаў;

ролю грыбоў у экасістэмах, значэнне ў жыцці чалавека;

асноўныя ядомыя і ядавітыя грыбы Беларусі;

умець:

называць адметныя прыметы грыбоў і лішайнікаў;

тлумачыць адрозненні грыбоў і лішайнікаў ад іншых арганізмаў;

характарызаваць умовы жыцця грыбоў, лішайнікаў;

характарызаваць ролю грыбоў і лішайнікаў у экасістэмах і значэнне ў жыцці чалавека;

распазнаваць на малюнках, у табліцах, прыродзе плесневыя і шапачкавыя грыбы, дрожджы, ядомыя і ядавітыя грыбы, лішайнікі;

прыводзіць прыклады плесневых і шапачкавых грыбоў, грыбоў, якія выклікаюць хваробы раслін і жывёл, грыбковых захворванняў чалавека;

аналізаваць тэкст вучэбнага дапаможніка, вылучаць галоўнае ў пэўным фрагменце;

ставіць пытанні да фрагмента тэксту;

аналізаваць малюнкi ў вучэбным дапаможніку і выкарыстоўваць атрыманую інфармацыю для тлумачэння асаблівасцей будовы грыбоў і лішайнікаў, працэсаў іх жыццядзейнасці;

працаваць з мікраскопам, рыхтаваць і вывучаць мікрапрэпараты, аналізаваць атрыманыя вынікі і рабіць высновы;

выконваць лабараторную работу па інструкцыйнай картцы;

выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні пра грыбы для прафілактыкі грыбковых захворванняў і прадухілення атручэнняў, выкліканых грыбамі, прафілактыкі псавання прадуктаў харчавання грыбамі;

праводзіць назіранні за жыццядзейнасцю грыбоў;

аказваць першую дапамогу пры атручэнні грыбамі;

валодаць тэрмінамі і паняццямі: грыбы, плесневыя грыбы, дрожджы, шапачкавы грыб, грыбы-паразіты, гіфа, міцэлій, пладовае цела, спора, лішайнік.

Тэма 5. Агульная характарыстыка раслін (4 гадзіны)

Асноўныя прыметы раслін. Асаблівасці будовы клетак раслін. Распаўсюджанне і асяроддзе пражывання раслін. Уяўленне пра тканкі раслін (покрыўныя, праводзячыя, механічныя, асноўныя і ўтваральныя). Разнастайнасць раслін. Жыццёвыя формы раслін (дрэвы, кусты, кусцікі, травяністыя расліны). Роля раслін у прыродзе.

Дэманстрацыі: жывыя (пакаёвыя ці аранжарэйныя) і гербарныя экзэмпляры раслін, табліцы і відэаролікі, якія дэманструюць асаблівасці будовы раслін, разнастайнасць раслін на Зямлі, жыццёвыя формы раслін, спаравыя і насенныя расліны.

Лабараторныя работы

4. Будова эпідэрмісу ліста пакаёвай расліны (традэсканцыя, герань).

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:
ведаць:
распаўсюджанне і асяроддзі жыцця раслін;
адметныя прыметы раслін;
асаблівасці будовы клетак раслін;
ролю раслін у прыродзе;
умець:
назваць адметныя прыметы раслін;
тлумачыць адрозненні раслін ад іншых арганізмаў;
распазнаваць на малюнках розныя жыццёвыя формы раслін;
прыводзіць прыклады вядомых відаў раслін: дрэў, кустоў, травяністых раслін;
выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні пра расліны для абгрунтавання іх ролі ў існаванні ўсіх жывых арганізмаў на Зямлі, у тым ліку чалавека;
аналізаваць тэкст вучэбнага дапаможніка, вылучаць галоўнае ў пэўным фрагменце, ставіць пытанні да фрагмента тэксту;
выконваць лабараторную работу па інструкцыйнай картцы;
валодаць тэрмінамі і паняццямі: расліна, аўтатроф, орган, вегетатыўныя органы, тканка, жыццёвая форма.

Тэма 6. Споравыя расліны (6 гадзін)

Паняцце пра споравыя расліны.

Імхі. Распаўсюджанне і асяроддзе пражывання імхоў. Лістасцябловыя імхі (зялёныя і сфагнавыя): асаблівасці будовы і працэсаў жыццядзейнасці. Роля імхоў ва ўтварэнні балотных экасістэм. Утварэнне і выкарыстанне торфу. Роля імхоў у прыродзе, выкарыстанне імхоў.

Папараці, хвашчы, дзераза. Распаўсюджанне, асаблівасці будовы і працэсаў жыццядзейнасці. Разнастайнасць папарацей, хвашчоў, дзеразы. Роля ў экасістэмах, выкарыстанне чалавекам.

Дэманстрацыі: табліцы, жывыя і гербарныя экзэмпляры імхоў, хвашчоў, дзеразы і папараці ей; відэаролікі, якія адлюстроўваюць распаўсюджанне, асаблівасці будовы і жыццядзейнасці споравых раслін, торф і прадукты яго перапрацоўкі; адбіткі вымерлых папарацей.

Лабараторныя работы

5. Будова зязюлінага лёну і сфагнуму.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:
ведаць:
распаўсюджанне і асяроддзі жыцця імхоў, хвашчоў, дзеразы, папарацей;
асаблівасці будовы імхоў, хвашчоў, дзеразы, папарацей, прыстасавання іх да асяроддзя пражывання;
асноўныя працэсы жыццядзейнасці імхоў, хвашчоў, дзеразы, папарацей;
роля імхоў, хвашчоў, дзеразы, папарацей у экасістэмах і выкарыстанне іх чалавекам;
умець:
назваць адметныя прыметы імхоў, хвашчоў, дзеразы, папарацей;
тлумачыць адрозненні імхоў, хвашчоў, дзеразы, папарацей паміж сабой і іх адрозненне ад насенных раслін;
характарызаваць умовы жыцця імхоў, хвашчоў, дзеразы, папарацей;
характарызаваць ролю імхоў, хвашчоў, дзеразы, папарацей у экасістэмах і выкарыстанне іх чалавекам;
выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні пра:
імхі для абгрунтавання іх ролі ў фарміраванні балотных экасістэм, у забалочванні глебы і папярэджанні гэтага працэсу; папараці для выкарыстання іх у азеляненні;
распазнаваць на малюнках, у табліцах, прыродзе імхі, хвашчы, дзеразу, папараці;
аналізаваць тэкст вучэбнага дапаможніка, вылучаць галоўнае ў пэўным фрагменце, ставіць пытанні да фрагмента тэксту;
аналізаваць малюнкi ў вучэбным дапаможніку і выкарыстоўваць атрыманую інфармацыю для тлумачэння асаблівасцей будовы імхоў, хвашчоў, дзеразы, папарацей, працэсаў іх жыццядзейнасці;
выконваць лабараторную работу па інструкцыйнай картцы;
валодаць тэрмінамі і паняццямі: мох, хвошч, дзераза, папараць, зялёны мох, сфагнавы мох, спора, гаметы.

Тэма 7. Голанасенныя расліны
(3 гадзіны)

Паняцце пра насенныя расліны. Агульная характарыстыка голанасенных раслін. Распаўсюджанне, разнастайнасць, асаблівасці будовы і жыццядзейнасці. Размнажэнне голанасенных. Значэнне голанасенных у экасістэмах. Выкарыстанне голанасенных у будаўніцтве, харчовай і хімічнай прамысловасці, медыцыне. Выкарыстанне некаторых голанасенных раслін (напрыклад, хвоі) для замацавання глеб і прадукілення эрозіі глебы. Стварэнне ахоўных лесапалос уздоўж дарог. Выкарыстанне ў азеляненні. Дэкаратыўнае значэнне.

Дэманстрацыі: табліцы, гербарныя экзэмпляры голанасенных; відэаролікі, якія адлюстроўваюць распаўсюджанне, асаблівасці будовы і жыццядзейнасці голанасенных, іх прыстасаванні да асяроддзя пражывання, значэнне голанасенных у экасістэмах, выкарыстанне чалавекам.

Практычныя работы

1. Параўнальная характарыстыка розных відаў голанасенных раслін (знешні выгляд; парасткі: скарочаныя – хвоі (сасны), падоўжаныя – елкі, іншых голанасенных раслін; шышкі і насенне).

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:

ведаць:

распаўсюджанне і асяроддзі жыцця голанасенных;
асаблівасці будовы голанасенных, прыстасаванне іх да асяроддзя пражывання;

асноўныя працэсы жыццядзейнасці голанасенных;

ролю голанасенных у экасістэмах, выкарыстанне чалавекам;

умець:

назваць адметныя прыметы голанасенных;

тлумачыць адрозненні голанасенных ад іншых раслін;

характарызаваць умовы жыцця голанасенных;

характарызаваць ролю голанасенных у лясных экасістэмах і значэнне ў жыцці чалавека;

распазнаваць на малюнках, у табліцах, прыродзе найбольш распаўсюджаныя віды голанасенных;

прыводзіць прыклады выкарыстання голанасенных і прадуктаў перапрацоўкі драўніны ў гаспадарчай дзейнасці чалавека, у ландшафтным дызайне;

выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні пра голанасенныя для абгрунтавання іх ролі ў лясных экасістэмах, у азеляненні;

аналізаваць тэкст вучэбнага дапаможніка, вылучаць галоўнае ў пэўным фрагменце, ставіць пытанні да фрагмента тэксту;

аналізаваць малюнкi ў вучэбным дапаможніку і выкарыстоўваць атрыманую інфармацыю для тлумачэння асаблівасцей будовы голанасенных, працэсаў іх жыццядзейнасці;

выконваць практычную работу па інструкцыйных картках;

валодаць тэрмінамі і паняццямі: насенныя расліны, голанасенныя расліны, насенне, зародак, пылок, апыленне, апладненне, шышка.

Тэма 8. Вегетатыўныя органы пакрытанасенных раслін (11 гадзін)

Агульная характарыстыка пакрытанасенных.

Корань. Паняцце пра корань і яго функцыі. Віды каранёў і каранёвых сістэм. Асаблівасці знешняй і ўнутранай будовы кораня ў сувязі з выконваемымі функцыямі. Рост кораня. Выкарыстанне ведаў пра заканамернасці росту кораня і ўтварэнне каранёвай сістэмы ў сельскагаспадарчай практыцы. Відазмяненні кораня (караняплоды, каранёвыя клубні, карані-прысоскі) і іх значэнне.

Парастак. Паняцце пра парастак. Пупышка – зачаткавы парастак. Тыпы пупышак па размяшчэнні (верхаўінкавыя, пазушныя, прыдаткавыя) і будове (вегетатыўныя, генератыўныя). Развіццё парасткаў. Паняцце пра спячыя пупышкі.

Сцябло. Сцябло – восевая частка парасткаў. Асаблівасці знешняй і ўнутранай будовы сцябла ў сувязі з выконваемымі функцыямі (на прыкладзе дрэвавай расліны). Перамяшчэнне па сцябле вады, мінеральных і арганічных рэчываў. Рост сцябла ў даўжыню і таўшчыню. Паняцце пра гадавыя кольцы. Галінаванне сцябла. Выкарыстанне ведаў пра развіццё парасткаў, рост сцябла і яго галінаванне ў гаспадарчай дзейнасці чалавека.

Ліст. Ліст – бакавая частка парасткаў. Функцыі ліста: фотасінтэз, транспірацыя і газаабмен. Знешняя будова ліста. Простыя і складаныя лісты. Жылкаванне ліста. Размяшчэнне лісця на сцябле. Асаблівасці ўнутранай будовы ліста ў сувязі з выконваемымі функцыямі. Прыстасаванні раслін да памяншэння выпарэння вады. Лістапад і яго значэнне.

Відазмяненні ліста (калючкі, вусікі і лоўчыя апараты).

Вiдaзмeнeныя пaрaсткi. Карэнішчa, клубeнь, цыбулiнa, iх будoвa, бiялaгiчнaе i гaспaдaрчaе знaчэннe. Пaнiяццe прa сукулeнтy. Кaлiючкi, вусы.

Вeгeтaтывунаe рaзмнaжэннe рaслiн. Рaзмнaжэннe рaслiн вiдaзмeнeнымi пaрaсткaмi, чaрaнкaмi, aдвoдкaмi, дзiялeннeм кустa, прышчэпкaмi. Бiялaгiчнaе i гaспaдaрчaе знaчэннe вeгeтaтывунaгa рaзмнaжэннa.

Дэманстpaцыi: тaблiцы. Дoслeд, якi пaкaзвaе ўплыву нa рoст кoрaнiя вiдaлeннiя ягo кoнчыкa. Дoслeды, якiя дaкaзвaюць вeрхaвiннy рoст кoрaнiя. Будoвa кaрaнeвyх сiстэм. Будoвa кoнчыкa кoрaнiя. Унyтрaнiя будoвa дрэвaвaй рaслiнy. Дoслeды, якiя дaкaзвaюць пeрaмiяшчэннe рэчывaў пa сцiяблe. Вывнaчэннe ўзрoстy сцiяблa пa спiлe дрэвaвaй рaслiнy. Дoслeды, якiя пaкaзвaюць выпaрэннe вaды лiсцeм. Вiдaзмeнeныя лiсты (кaлiючкi, вусiкi, лoўчыя aпaрaты).

Лaбaрaтoрнiя рaбoты

6. Знeшнiя будoвa кoрaнiя прaрoсткa.
7. Будoвa вeгeтaтывуных i гeнeрaтывуных пyпышaк, рaзмiяшчэннe iх нa сцiяблe.
8. Будoвa клубнiя бyльбy i цыбулiнy рэпчaтaй цыбулi як вiдaзмeнeных пaрaсткaў.

Прaктычнiя рaбoты

2. Будoвa стрыжнeвaй i мaчкaвaтaй кaрaнeвyх сiстэм.
3. Знeшнiя будoвa i рaспaзнaвaннe прoстyx i склaдaных лiстoў.
4. Спoсaбы вeгeтaтывунaгa рaзмнaжэннa рaслiн (дoслeд y хaтнiх умoвaх).

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучнi пaвiннy:

вeдaць:

рaспaўсyoджaннe i aсiрoддзi жыццiя пaкpытaнaсeннyх рaслiн;

aдмeтнyя пpымeты пaкpытaнaсeннyх;

aсaблiвaсцi бyдoвы вeгeтaтывуных oргaнaў пaкpытaнaсeннyх y сyв'язi з выкoнвaeмымi фyнкцiямi;

aснoўнyя вiдaзмiнeннi вeгeтaтывуных oргaнaў i iх знaчэннe;

рoлю пaкpытaнaсeннyх рaслiн y пpыpoдзe, склaдaннi экaсiстэм;

aснoўнyя вiдy вeгeтaтывунaгa рaзмнaжэннa рaслiн;

умeць:

нaзывaць aдмeтнyя пpымeты пaкpытaнaсeннyх рaслiн;

тлyмaчыць aдрoзнeннi пaкpытaнaсeннyх aд iншyх гpyп рaслiн;

хaрaктaрызaвaць yмoвы жыццiя пaкpытaнaсeннyх;

хaрaктaрызaвaць рoлю пaкpытaнaсeннyх y экaсiстэмaх i iх знaчэннe ў жыццi чaлaвeкa;

рaспaзнaвaць нa мaлiюнкaх, y тaблiцaх, нa жывых экзэмплiяpax вeгeтaтывуных oргaнy;

пpывoдзiць пpыклaды выкaрыстaннiя вeгeтaтывуных oргaнaў y рaзмнaжэннi рaслiн y пpыpoдзe i кyльтypy;

aнaлiзaвaць тэкст вyчэбнaгa дaпaмoжнiкa, вылyчaць гaлoўнaе ў пэўнyм фpaгмeнтe, стaвiць пытaннi дa фpaгмeнтa тэкстy;

aнaлiзaвaць мaлiюнкi ў вyчэбнyм дaпaмoжнiкy i выкaрыстoўвaць aтpымaнyю iнфaрмaцiю для тлyмaчэннiя aсaблiвaсцeй бyдoвы пaкpытaнaсeннyх рaслiн, пpaцэсaў iх жыццiядзeйнaсцi;

пpaцaвaць з мiкpаскoпaм, рыхтaвaць i вывyчaць мiкpapэпaрaты, aнaлiзaвaць aтpымaнyя вынiкi i рaбiць виснoвы;

выкoнвaць лaбaрaтoрнyя i пpaктычнyя рaбoты пa iнстpукцыйнyх кaрткaх;

выкaрыстoўвaць нaбытyя вeдy пpa вeгeтaтывуных oргaнy рaслiн, зaкaнaмepнaсцi iх рoстy i рaзвiццiя для aтpымaннiя вoскoкiх yрaджaяў сeльскaгaспaдaрчyх кyльтyp, вeгeтaтывунaгa рaзмнaжэннiя пaкaёвyх, дэкaрaтывуных i кyльтypнyх рaслiн;

размнажаць пакаёвыя і дэкаратыўныя расліны з дапамогай вегетатыўных органаў, клубняў, цыбулін;

валодаць тэрмінамі і паняццямі: пакрытанасенныя расліны, вегетатыўныя органы, карань, каранёвая сістэма, парастак, сцябло, ліст, фотасінтэз, транспірацыя, газаабмен, відазмененыя парастак, карэнішча, клубень, цыбуліна, вегетатыўнае размнажэнне, лістапад.

Тэма 9. Кветка. Плод. Насенне (7 гадзін)

Кветка. Кветка, яе будова і функцыі. Суквецці: простыя і складаныя, іх біялагічнае значэнне. Апыленне (самаапыленне, перакрывавае апыленне). Прыстасаванне раслін да апылення. Двойное апладненне, утварэнне пладоў і насення.

Плады. Будова і класіфікацыя пладоў. Прыстасаванні раслін да распаўсюджання пладоў. Біялагічнае і гаспадарчае значэнне пладоў.

Насенне. Будова насення адна- і двухдольных раслін. Спакой насення. Жыццяздольнасць насення. Умовы прарастання насення. Жыўленне і рост праростка.

Дэманстрацыі: муляжы кветак, схемы розных суквеццяў, калекцыі пладоў. Доследы, якія даказваюць наяўнасць у насенні вады, мінеральных і арганічных рэчываў, значэнне вады, паветра і цяпла для прарастання насення, выдзяленне вуглякіслага газу насеннем, якое прарастае, жыўленне праросткаў запаснымі рэчывамі насення.

Лабараторныя работы

9. Будова кветкі ў сувязі з выконваемымі функцыямі.
10. Будова і разнастайнасць пладоў.
11. Будова насення адна- і двухдольных раслін.

Практычныя работы

5. Тыпы простых і складаных суквеццяў.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:

ведаць:

асаблівасці будовы кветак і пладоў у сувязі з выконваемымі функцыямі;

біялагічную ролю суквеццяў;

біялагічнае і гаспадарчае значэнне пладоў;

спосабы і значэнне працэсу апылення раслін;

асаблівасці будовы насення адна- і двухдольных раслін;

умовы прарастання насення і фарміраванне праростка;

умець:

назваць часткі кветкі;

назваць асноўныя тыпы пладоў (сухіх і сакавітых);

тлумачыць сутнасць працэсаў апылення і апладнення, прарастання насення;

характарызаваць функцыі кветак і пладоў пакрытанасенных;

характарызаваць будову кветкі і функцыі яе частак;

прыводзіць прыклады раслін, якія апыляюцца ветрам, насякомымі, вадой;

прыводзіць прыклады спосабаў распаўсюджання пладоў і насення, прыстасаванні да распаўсюджання пладоў і насення тым ці іншым спосабам;

характарызаваць значэнне распаўсюджання пладоў і насення ў жыцці раслін;

выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні пра апыленне раслін, заканамернасці ўтварэння пладоў і насення, умовы прарастання насення пры вырошчванні раслін на прысядзібных і дачных участках;

аналізаваць тэкст вучэбнага дапаможніка, вылучаць галоўнае ў пэўным фрагменце, ставіць пытанні да фрагмента тэксту;

аналізаваць малюнкi ў вучэбным дапаможніку і выкарыстоўваць атрыманую інфармацыю для тлумачэння асаблівасцей будовы і функцый кветак і пладоў;

вызначаць усходжасць насення;

валодаць тэрмінамі і паняццямі: кветка, суквецце, апыленне, дваіное апладненне, плод, насенне, праростак.

Тэма 10. Разнастайнасць і значэнне пакрытанасенных раслін (12 гадзін)

Асноўныя сістэматычныя групы раслін: від, род, сямейства, клас, адзел. Адметныя прыметы аднадольных і двухдольных раслін.

Дзікарослыя і культурныя расліны. Дзікарослыя расліны экасістэм Беларусі: лесу, лугу, балота, вадаёмаў. Ядомыя і ядавітыя дзікарослыя расліны. Першая дапамога пры атручэннях ядавітымі раслінамі.

Культурныя расліны. Збожжавыя, агароднінныя, пладова-ягадныя, цукраносныя, алейныя, прадзільныя, кармавыя, дэкаратыўныя расліны.

Вырошчванне раслін. Падрыхтоўка насення да пасеву. Пасеў насення. Паняцце пра ўгнаенні. Догляд пасеваў. Уборка і захоўванне ўраджаю.

Роля пакрытанасенных раслін у прыродзе. Фарміраванне расліннага покрыва Зямлі, стварэнне ўмоў для жыцця іншых арганізмаў, вытворчасць арганічных рэчываў і кіслароду, удзел у кругавароце рэчываў і інш.

Значэнне пакрытанасенных раслін у жыцці чалавека. Атрыманне прадуктаў харчавання. Вырошчванне раслін у адкрытым і закрытым грунце. Паняцце пра гідрапоніку.

Ахова раслін і прыродных супольнасцей.

Дэманстрацыі: табліцы, жывыя і гербарныя экзэмпляры пакрытанасенных раслін. Відэаролікі, якія дэманструюць разнастайнасць дзікарослых і культурных раслін, розных экасістэм, выкарыстанне раслін чалавекам, вырошчванне раслін, асноўныя аграгэаграфічныя прыёмы вырошчвання і догляду раслін, уборку і захоўванне ўраджаю, выкарыстанне раслін у азеляненні населеных пунктаў.

Дэманстрацыйны дослед

1. Вызначэнне ўсходжасці насення.

Экскурсіі

2. Разнастайнасць раслін лесу (парку, лугу, вадаёма; праводзіць у зручны час).

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:

ведаць:

асноўныя сістэматычныя групы раслін;

асаблівасці аднадольных і двухдольных раслін;

асноўныя дзікарослыя расліны лесу, лугу, балота, вадаёма;

ядомыя і ядавітыя дзікарослыя расліны;

культурныя расліны Беларусі;

асноўныя напрамкі дзейнасці чалавека па ахове раслін;

умець:
назваць асноўныя расліны лесу, лугу, балота, вадаёма;
назваць прыметы аднадольных і двухдольных раслін;
характарызаваць умовы вырошчвання культурных раслін;
характарызаваць ролю пакрытанасенных у экасістэмах і значэнне ў жыцці чалавека;
характарызаваць расліны як жывыя арганізмы, разнастайнасць раслін;
характарызаваць ролю раслін у экасістэмах і значэнне ў жыцці чалавека;
адрозніваць аднадольныя і двухдольныя расліны;
адрозніваць ядомыя і ядавітыя расліны;
распазнаваць на малюнках, у табліцах, прыродзе асноўныя дзікарослыя і культурныя расліны;
прыводзіць прыклады прадуктаў харчавання, якія атрымліваюць з пэўных раслін;
выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні пра разнастайнасць пакрытанасенных раслін для абгрунтавання іх ролі ў прыродзе і жыцці чалавека, пры вырошчванні раслін на прысядзібным і дачным участках, зборы і захоўванні ўраджаю, выкарыстанні раслін у азеляненні памяшканняў і прылеглых да іх тэрыторый, для прафілактыкі атручэнняў, выкліканых ядавітымі раслінамі;
аналізаваць тэкст вучэбнага дапаможніка, вылучаць галоўнае ў пэўным фрагменце, ставіць пытанні да фрагмента тэксту;
аналізаваць малюнкi ў вучэбным дапаможніку і выкарыстоўваць атрыманую інфармацыю для тлумачэння асаблівасцей раслін розных экасістэм, асаблівасцей будовы аднадольных і двухдольных раслін, праводзіць біялагічныя доследы і назіранні за жыццядзейнасцю дзікарослых, пакаёвых і культурных раслін;
захоўваць і тлумачыць правілы паводзін у прыродзе;
валодаць тэрмінамі і паняццямі: лес, луг, балота, дзікарослыя расліны, культурныя расліны, збожжавыя расліны, агароднінныя расліны, пладова-ягадныя расліны, алейныя расліны, цукраносныя расліны, прадзільныя расліны, дэкаратыўныя расліны.

Рэзервовы час – 5 гадзін

УТВЕРЖДЕНО

Постановление
Министерства образования
Республики Беларусь
30.06.2022 № 159

**Учебная программа по учебному предмету
«Физика»
для VII–IX классов учреждений образования,
реализующих образовательные программы общего среднего образования
с русским языком обучения и воспитания**

**ГЛАВА 1
ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ**

1. Учебная программа по учебному предмету «Физика» (далее – учебная программа) предназначена для изучения содержания этого учебного предмета в VII–IX классах учреждений образования при реализации образовательной программы базового образования.

В настоящей учебной программе содержание учебного предмета «Физика» предъявлено в содержательном и процессуальном компонентах. Источником наполнения содержательного компонента являются: физические знания (научные факты, понятия, законы, теории, физическая картина мира); методологические знания (знания о процессах и методах познания). Источником наполнения процессуального компонента являются:

приемы изучения, соответствующие методам науки (использование наблюдения или теории для получения нового знания); познавательная деятельность учащихся, соответствующая переходу от явления к его сущности и от сущности к явлению; экспериментально-поисковая (исследовательская) деятельность учащихся, соответствующая этапам и логике научной деятельности (наблюдение, выдвижение гипотезы, экспериментальная проверка гипотезы, формулировка закона, создание теории).

Содержание учебного предмета «Физика», учебная деятельность учащихся, основные требования к ее результатам концентрируются по следующим содержательным линиям:

- физические методы исследования явлений природы;
- физические объекты и закономерности взаимодействия между ними;
- физические аспекты жизнедеятельности человека.

2. Настоящая учебная программа рассчитана на 227 часов (2 часа в неделю в VII и VIII классах, 3 часа в неделю в первом полугодии, 2 часа в неделю во втором полугодии учебного года в IX классе).

Предъявляемые в настоящей учебной программе учебный материал содержательного компонента, перечень демонстрационных опытов, компьютерных моделей, фронтальных лабораторных работ процессуального компонента, основные требования к результатам учебной деятельности учащихся структурируются по темам отдельно для каждого класса и с учетом последовательности изучения учебного материала, выполнения фронтальных лабораторных работ на основе рассмотрения различных форм движения материи (механические явления, тепловые явления, электромагнитные явления, световые явления) в VII и VIII классах. В IX классе на основе классического принципа относительности предусмотрено изучение основ кинематики, динамики, статики, а также законов сохранения в механике.

Количество учебных часов, отведенное в главах 2, 3 и 4 настоящей учебной программы на изучение содержания соответствующей темы в VII, VIII и IX классах, является примерным. Оно зависит от предпочтений выбора учителя педагогически целесообразных методов обучения и воспитания, форм проведения учебных занятий, видов учебной деятельности и познавательных возможностей учащихся. Учитель имеет право перераспределить количество часов на изучение тем в пределах общего количества, установленного на изучение содержания учебного предмета в соответствующем классе.

3. Цели:

формирование представлений о физической картине мира при освоении знаний, методов научного познания природы о механических, тепловых, электромагнитных и световых явлениях; величинах, характеризующих эти явления; законах, которым они подчиняются;

понимание роли физики в жизни общества, взаимосвязи развития физики и других наук, техники, технологий;

формирование умений и навыков в решении практических задач, связанных с использованием физических знаний, в целях рационального использования природных ресурсов и охраны окружающей среды;

формирование познавательного интереса к физике и технике;

обеспечение подготовки к продолжению получения образования на III ступени общего среднего образования или на уровнях профессионально-технического, среднего специального образования;

развитие аналитического мышления, творческих способностей, осознанных мотивов учения;

воспитание эстетического восприятия окружающего мира, убежденности в возможности познания природы, в разумном использовании достижений науки и технологий для дальнейшего развития общества, сохранения окружающей среды, уважения к творцам науки и техники; отношения к физике как к элементу общечеловеческой культуры.

4. Задачи:

в контексте учебного предмета «Физика»:

усвоение знаний об основных физических понятиях, законах и методах исследования; идей единства строения материи и неисчерпаемости процесса ее познания, понимание роли практики в познании физических явлений и законов;

формирование умений:

проводить наблюдения природных явлений, описывать и обобщать результаты наблюдений, использовать простые измерительные приборы для изучения физических явлений, иметь представление о погрешности измерения данным прибором, представлять результаты наблюдений или измерений с помощью таблиц, графиков и выявлять на этой основе эмпирические закономерности;

применять полученные знания для объяснения разнообразных природных явлений и процессов, принципов действия важнейших технических устройств, решения физических задач;

самостоятельно приобретать новые знания, решать физические задачи и выполнять экспериментальные исследования, в том числе с использованием информационных технологий;

развитие познавательных интересов, интеллектуальных и творческих способностей;

в контексте с учебными предметами естественнонаучной составляющей образовательной программы базового образования («География. Физическая география», «Биология», «Химия»), иными учебными предметами:

формирование представлений о целостной научной картине мира, понимание возрастающей роли естественных наук и научных исследований в современном мире;

овладение умениями формулировать гипотезы, конструировать, проводить эксперименты, оценивать полученные результаты;

формирование умений безопасного и эффективного использования лабораторного оборудования, проведения измерений, наблюдений и оценки полученных результатов с учетом погрешности измерения, обосновывать свои действия, основанные на анализе учебных и практико-ориентированных задач;

формирование бережного отношения к окружающей среде;

усвоение способов интеллектуальной деятельности, характерных для естественных наук, логики научного познания: от явлений и фактов к моделям и гипотезам, далее к выводам, законам, теориям, их проверке и применению; методов и алгоритмов решения задач;

овладение совокупностью способов учебных действий, обеспечивающих способность к самостоятельному усвоению новых знаний и умений (включая и организацию этого процесса), к эффективному решению различного рода жизненных задач, на основе которых продолжается формирование и развитие образовательных компетенций учащихся, в том числе специфичной для физики экспериментально-исследовательской компетенции;

формирование у учащихся понимания значимости физических знаний независимо от их профессиональной деятельности в будущем, ценности научных открытий и методов познания, творческой созидательной деятельности, образования на протяжении всей жизни.

5. Актуальными подходами к организации образовательного процесса являются системно-деятельностный, компетентностный и личностно ориентированный. При реализации каждого из указанных подходов учащийся является главным объектом образовательного процесса. При этом основное внимание уделяется активной, разносторонней, в максимальной степени самостоятельной познавательной деятельности учащегося.

Механизмом реализации данных подходов при изучении физики являются современные технологии обучения и воспитания, обеспечивающие овладение учащимися методологическими, теоретическими знаниями, экспериментально-проектными умениями, приобретение опыта познавательной деятельности, развитие творческих способностей учащихся.

На учебных занятиях рекомендуется использовать разнообразные методы обучения и воспитания, направленные на активизацию самостоятельной познавательной деятельности учащихся (игровые методы, метод проблемного обучения, метод проектов, иные методы обучения и воспитания).

Целесообразно сочетать фронтальные, групповые, парные и индивидуальные формы обучения, использовать такие виды учебного занятия, как урок-исследование, урок-практикум, урок защиты проектов, интегрированный урок, иные виды учебного занятия.

Выбор форм и методов обучения и воспитания осуществляется учителем самостоятельно на основе целей и задач изучения конкретной темы, определенных в настоящей учебной программе требований к результатам учебной деятельности учащихся с учетом их возрастных и индивидуальных особенностей.

Фронтальные лабораторные работы организуются для понимания учащимися сущности исследуемых физических явлений и законов, приобретения навыков самостоятельной работы с физическими приборами и оборудованием, самостоятельного проведения измерений физических величин, осмысления полученных результатов, оценивания погрешности измерения. В процессе изучения содержания учебного предмета «Физика» особое место отводится решению задач, организации проектно-исследовательской деятельности.

6. Ожидаемые результаты изучения содержания учебного предмета «Физика» по завершении обучения и воспитания на II ступени общего среднего образования:

6.1. личностные:

убежденность в возможностях познания природы;
осознание гуманистической сущности и нравственной ценности научных знаний; значимости бережного отношения к окружающей среде и природопользованию; необходимости разумного использования достижений науки и технологий в инновационном развитии общества;
уважение к творцам науки и техники, виденье науки как элемента общечеловеческой культуры;

6.2. метапредметные:

освоение новых форм учебной деятельности (лабораторно-исследовательской, проектно-исследовательской, семинарской, иных форм);
развитие учебных действий (регулятивных, учебно-познавательных, коммуникативных);
развитие умений: работать с информацией, выделять в ней главное; критически оценивать информацию, полученную из различных источников, грамотно интерпретировать и использовать ее; отличать существенные признаки явлений и величин от несущественных; видеть несколько вариантов решения проблемы, выбирать наиболее оптимальный вариант; интегрировать знания из различных предметных областей для решения практических задач;

6.3. предметные:

сформированность представлений об объективности научного физического знания; о системообразующей роли физики для развития других естественных наук, техники и технологий; научного мировоззрения как результата изучения основ строения материи и закономерностей физических явлений;
приобретение опыта применения научных методов познания, наблюдения физических явлений, проведения опытов, простых экспериментальных исследований, прямых измерений с использованием современных измерительных приборов; понимание неизбежности погрешностей любых измерений;
осознание эффективности применения достижений физики и технологий в целях рационального использования природных ресурсов и охраны окружающей среды;
сформированность представлений о рациональном использовании природных ресурсов и энергии, загрязнении окружающей среды как следствии работы машин и механизмов;

сформированность умений прогнозировать, анализировать и оценивать последствия бытовой и производственной деятельности человека с позиции экологической безопасности.

7. Контроль и оценка результатов учебной деятельности учащихся являются обязательными компонентами образовательного процесса при изучении содержания учебного предмета «Физика».

Назначение контроля во всем многообразии его форм, видов и методов проведения – проверка соответствия результатов учебной деятельности каждого учащегося основным требованиям к результатам учебной деятельности учащихся, установленными в главах 2, 3 и 4 настоящей учебной программы, и на этой основе корректировка учебно-познавательной деятельности учащихся.

Контрольные работы проводятся:

в VII классе по темам: «Физические методы познания природы»; «Равномерное и неравномерное движения»; «Силы в механике. Давление»; «Механическая работа, мощность, энергия»;

в VIII классе по темам: «Тепловые явления»; «Электрические явления»; «Постоянный электрический ток»; «Световые явления»;

в IX классе по темам: «Равномерное и равнопеременное движения. Сложение скоростей»; «Основы динамики»; «Основы статики»; «Законы сохранения».

Количество самостоятельных работ с учетом многообразия их функций (ориентирующая, обучающая, диагностирующая, контролирующая, развивающая, воспитательная), в том числе тематических самостоятельных работ, определяет учитель.

ГЛАВА 2

СОДЕРЖАНИЕ УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА В VII КЛАССЕ. ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

(2 часа в неделю, всего 70 часов)

Тема 1. Физические методы познания природы (10 часов)

Физика – наука о природе. Связь физики с другими науками. Физика и техника.

Основные понятия: физическое тело, физическое явление, физическая величина.

Методы исследования в физике.

Прямые и косвенные измерения физических величин. Единицы измерения физических величин. Международная система единиц.

Действия над физическими величинами.

Измерительные приборы. Цена деления шкалы измерительного прибора. Понятие о погрешности измерения.

Фронтальные лабораторные работы:

1. Определение цены деления шкалы измерительного прибора.
2. Измерение длины.
3. Измерение объема.

Демонстрации, опыты, компьютерные модели:

- 1) Прямолинейное распространение света. Получение тени и полутени.
- 2) Плавление стеариновой свечи.
- 3) Электризация тел.
- 4) Притяжение тела к магниту.
- 5) Измерительные приборы: цифровые и шкальные.
- 6) Приборы с различной ценой деления шкалы.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

иметь представление о:

научном пути познания окружающего мира;
роли физики в развитии других наук и техники;
владеть:

экспериментальными умениями: использовать на практике измерительные инструменты и физические приборы (линейка, мерная лента, мензурка (измерительный цилиндр) и другие); определять цену деления шкалы, погрешность измерения; измерять расстояния и размеры тел; измерять площади; измерять объемы жидкостей и твердых тел различной формы и вместимость сосудов;

практическими умениями: выполнять действия над физическими величинами, переводить кратные и дольные единицы СИ в основные единицы.

Тема 2. Строение вещества (6 часов)

Дискретное строение вещества. Экспериментальные подтверждения дискретного строения вещества. Молекулы, атомы. Тепловое движение частиц вещества. Взаимодействие частиц вещества. Газообразное, жидкое, твердое состояния вещества.

Тепловое расширение. Температура. Термометры.

Демонстрации, опыты, компьютерные модели:

- 1) Диффузия в различных средах.
- 2) Взаимодействие молекул.
- 3) Основные свойства газов, жидкостей, твердых тел.
- 4) Модели кристаллических решеток.
- 5) Тепловое расширение.
- 6) Термометры.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

иметь представление о:

физических моделях: атом, молекула, газ, жидкость, твердое тело;

знать и понимать о:

дискретном строении вещества;
взаимодействии частиц вещества;
непрерывном хаотическом движении частиц вещества;

уметь:

описывать и объяснять физические явления (свойства): диффузия, тепловое движение частиц, тепловое расширение, свойства вещества в различных агрегатных состояниях;

проводить проектные исследования по теме;

владеть:

экспериментальными умениями измерять и оценивать погрешность измерения температуры;

практическими умениями: решать качественные задачи на явления теплового движения частиц, теплового расширения, на свойства вещества в различных агрегатных состояниях.

Тема 3. Механическое движение и взаимодействие тел
(40 часов)

Механическое движение. Относительность покоя и движения. Траектория. Путь. Равномерное прямолинейное движение. Скорость. Графики скорости и пути при равномерном прямолинейном движении.

Неравномерное движение. Средняя скорость.

Взаимодействие тел и изменение скорости.

Инерция. Масса тела. Плотность вещества. Сила. Единицы силы.

Явление тяготения. Сила тяжести. Деформации. Сила упругости. Вес тела. Измерение силы. Динамометр. Сложение сил. Равнодействующая сил, приложенных к телу. Трение. Сила трения. Трение в природе и технике.

Давление твердых тел. Единицы давления. Давление газов. Гидростатическое давление. Закон Паскаля. Сообщающиеся сосуды.

Атмосферное давление. Опыт Торричелли. Измерение атмосферного давления. Барометры. Манометры.

Фронтальные лабораторные работы:

4. Изучение неравномерного движения.

5. Измерение плотности вещества.

6. Изучение силы трения.

Демонстрации, опыты, компьютерные модели:

1) Относительность движения.

2) Приборы для измерения времени: секундомер, метроном, песочные часы и иные.

3) Равномерное прямолинейное движение.

4) Неравномерное движение.

5) Тела одинакового объема и разной массы и одинаковой массы и разного объема.

6) Деформация различных тел.

7) Измерение силы различными динамометрами.

8) Трение при скольжении тела по различным поверхностям.

9) Измерение силы трения скольжения.

10) Трение качения.

11) Опыты по изменению силы трения.

12) Шариковые и роликовые подшипники.

13) Зависимость давления твердого тела от силы давления и площади опоры.

14) Давление воздуха в резиновом шаре.

15) Зависимость давления газа от его объема и температуры.

16) Передача внешнего давления жидкостями и газами.

17) Зависимость давления жидкости на дно и стенки сосуда от глубины.

18) Сообщающиеся сосуды. Водопровод. Шлюзы.

19) Опыты, подтверждающие существование атмосферного давления.

20) Устройство и действие поршневого насоса.

21) Барометры и манометры.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ
К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

иметь представление о (об):

относительности покоя и движения, траектории движения;

принципах работы технических устройств и приборов, в которых используется закон Паскаля: шлюзов, водопровода, насоса;

артериальном давлении;

влиянии изменения атмосферного давления на состояние здоровья человека;

знать и понимать:

смысл физических понятий: путь, скорость, средняя скорость, сила (тяжести, упругости, вес тела, трения, давления), давление, гидростатическое и атмосферное давление;

смысл закона Паскаля;

уметь:

описывать и объяснять физические явления: равномерное прямолинейное движение; передача давления жидкостями и газами; принцип действия сообщающихся сосудов, барометров и манометров; проводить проектные исследования по теме;

владеть:

экспериментальными умениями: измерять среднюю скорость неравномерного движения, плотность вещества, силу трения, давление с использованием барометра и манометра;

практическими умениями:

представлять в выбранном масштабе силу, ее направление и точку приложения; находить равнодействующую сил, направленных по одной прямой;

решать качественные, расчетные и графические задачи на определение физических величин с использованием формул: скорости, средней скорости, связи силы тяжести и массы, давления, гидростатического давления; высоты подъема жидкости в сообщающихся сосудах, на применение закона Паскаля.

Тема 4. Работа и мощность. Энергия (14 часов)

Механическая работа. Единицы работы. Полезная и совершенная (полная) работа. Коэффициент полезного действия (КПД). Мощность. Единицы мощности. Кинетическая энергия. Потенциальная энергия. Закон сохранения механической энергии.

Демонстрации, опыты, компьютерные модели:

- 1) Работа силы при перемещении тела.
- 2) Зависимость кинетической энергии от массы и скорости тела.
- 3) Потенциальная энергия тела.
- 4) Изменение кинетической и потенциальной энергии тела при совершении работы.
- 5) Закон сохранения механической энергии.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

иметь представление об:

использовании энергии ветра, воды рек, водопадов, приливов и других источников энергии;

знать и понимать:

смысл физических понятий: механическая работа и мощность, кинетическая энергия, потенциальная энергия;

смысл физических законов (правил): сохранение механической энергии;

уметь проводить проектные исследования по теме;

владеть практическими умениями: решать качественные, расчетные и графические задачи с использованием формул: работы, мощности, кинетической энергии, потенциальной энергии, на применение закона сохранения энергии.

ГЛАВА 3
СОДЕРЖАНИЕ УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА В VIII КЛАССЕ. ОСНОВНЫЕ
ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ
(2 часа в неделю, всего 70 часов)

Тема 1. Тепловые явления
(19 часов)

Внутренняя энергия и способы ее изменения. Виды теплопередачи: теплопроводность, конвекция, излучение. Расчет количества теплоты при нагревании и охлаждении. Удельная теплоемкость вещества. Горение. Удельная теплота сгорания топлива. Охрана окружающей среды. Экономия тепловой энергии в быту.

Плавление и кристаллизация. Удельная теплота плавления (кристаллизации).

Испарение и конденсация. Кипение. Удельная теплота парообразования (конденсации).

Фронтальные лабораторные работы:

1. Сравнение количества теплоты при теплообмене.

2. Измерение удельной теплоемкости вещества.

Демонстрации, опыты, компьютерные модели:

1) Изменение внутренней энергии тел при совершении работы и при теплопередаче.

2) Теплопроводность твердых тел, жидкостей и газов.

3) Конвекция в жидкостях и газах.

4) Излучение и поглощение энергии телами с различной окраской поверхности.

5) Калориметр.

6) Плавление и кристаллизация.

7) Охлаждение жидкости при испарении.

8) Зависимость скорости испарения от рода жидкости, температуры, площади свободной поверхности и наличия воздушных потоков.

9) Постоянство температуры кипения жидкости при постоянном внешнем давлении.

10) Зависимость температуры кипения от внешнего давления.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ
К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

иметь представление о:

значении явлений теплопередачи в повседневной жизни;

постоянстве температуры в процессах плавления, кристаллизации, парообразования, конденсации;

знать и понимать: смысл физических понятий: внутренняя энергия, теплопроводность, конвекция, излучение, количество теплоты, удельная теплоемкость, удельная теплота сгорания топлива, удельная теплота плавления, температура плавления (кристаллизации), удельная теплота парообразования, температура кипения (конденсации);

уметь описывать и объяснять физические явления (свойства): изменение внутренней энергии вещества, различные виды теплопередачи, переход вещества из одного агрегатного состояния в другое;

проводить проектные исследования по теме;

владеть:

экспериментальными умениями: использовать физические приборы (термометр, калориметр) для измерения физических величин: температуры, количества теплоты, удельной теплоемкости;

практическими умениями: находить по таблицам значения удельной теплоемкости вещества, удельной теплоты сгорания топлива, удельной теплоты плавления, удельной

теплоты парообразования; решать качественные, графические и расчетные задачи на определение количества теплоты в различных тепловых процессах, на применение уравнения теплового баланса.

Тема 2. Электромагнитные явления (36 часов)

Электризация тел. Электрические заряды. Взаимодействие электрических зарядов. Электроскоп.

Проводники и диэлектрики. Электризация через влияние.

Строение атома. Электрон. Протон. Элементарный заряд. Ионы.

Электрическое поле. Электрическое напряжение.

Электрический ток. Источники электрического тока. Электрическая цепь. Сила и направление электрического тока.

Закон Ома для участка электрической цепи. Электрическое сопротивление. Удельное сопротивление. Последовательное и параллельное соединение проводников. Реостат.

Работа и мощность электрического тока. Закон Джоуля – Ленца. Использование и экономия электроэнергии.

Постоянные магниты. Взаимодействие магнитов. Магнитное поле. Магнитное поле Земли. Магнитное поле тока. Электромагнит.

Фронтальные лабораторные работы:

3. Сборка электрической цепи и измерение силы тока в ней.

4. Измерение электрического напряжения и сопротивления проводника.

5. Изучение последовательного соединения проводников.

6. Изучение параллельного соединения проводников.

Демонстрации, опыты, компьютерные модели:

1) Электризация различных тел.

2) Два рода зарядов.

3) Устройство и действие электроскопа.

4) Взаимодействие заряженных тел.

5) Проводимость проводников и диэлектриков.

6) Источники тока.

7) Амперметр.

8) Вольтметр.

9) Зависимость силы тока от напряжения на участке цепи и сопротивления этого участка.

10) Зависимость сопротивления проводников от их длины, площади поперечного сечения и рода вещества.

11) Устройство и действие реостата.

12) Последовательное и параллельное соединение проводников.

13) Устройство и действие электронагревательных приборов.

14) Предохранители.

15) Постоянные магниты. Взаимодействие постоянных магнитов.

16) Действие магнитного поля Земли на магнитную стрелку.

17) Компас.

18) Магнитное поле проводника с током (прямого провода и катушки).

19) Электромагнит. Применение электромагнитов.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

иметь представление о (об):

электрическом заряде, заряженном теле, проводнике, диэлектрике, электрическом поле, магнитном поле;

свойствах электрического заряда;
источниках электрического тока;
устройстве и принципах действия магнитного компаса, электромагнита;
экологических аспектах производства и потребления электроэнергии;
знать и понимать:
смысл физических понятий: электрический ток, сила тока, электрическое напряжение, электрическое сопротивление, удельное сопротивление, короткое замыкание;
смысл физических законов: Ома для участка электрической цепи, Джоуля – Ленца;
уметь описывать и объяснять физические явления: электризация тел, взаимодействие заряженных тел; тепловое действие электрического тока, взаимодействие постоянных магнитов;
проводить проектные исследования по теме;
владеть:
экспериментальными умениями: использовать физические приборы (амперметр, вольтметр) для измерения физических величин – силы тока, напряжения, сопротивления; представлять результаты измерений с помощью графиков и выявлять на этой основе эмпирические зависимости силы тока от напряжения и сопротивления участка цепи; определять электрическое сопротивление, изменять силу тока с помощью реостата; собирать электрические цепи с последовательным и параллельным соединениями проводников, определять закономерности таких цепей; определять работу и мощность электрического тока, определять полюса магнита, направление магнитного поля проводника с током;
практическими умениями: находить по таблицам удельное сопротивление проводников; изображать схемы электрических цепей; решать качественные, графические и расчетные задачи на определение силы электрического тока, электрического напряжения, электрического сопротивления проводника, сопротивления при последовательном и параллельном соединениях проводников, работы и мощности электрического тока с использованием формул: силы электрического тока, закона Ома для участка электрической цепи, электрического сопротивления проводника и системы проводников, соединенных последовательно и параллельно, работы и мощности электрического тока, закона Джоуля – Ленца; решать простейшие бытовые задачи: рассчитывать стоимость электроэнергии, потребляемой бытовыми электроприборами, находить пути экономии электрической энергии, оценивать силу тока в соединительных проводах при включении нагревательных приборов и соблюдать технику безопасности при пользовании электроприборами.

Тема 3. Световые явления (15 часов)

Источники света. Прямолинейность распространения света. Скорость света.
Отражение света. Закон отражения света. Зеркала. Построение изображения предмета в плоском зеркале.
Преломление света. Линзы. Фокусное расстояние и оптическая сила тонкой линзы. Построение изображений в тонких линзах.
Глаз как оптическая система. Близорукость, дальнозоркость. Коррекция зрения.
Фронтальные лабораторные работы:
7. Измерение фокусного расстояния и оптической силы тонкой линзы.
Демонстрации, опыты, компьютерные модели:
1) Источники света.
2) Прямолинейное распространение света.
3) Зеркальное и диффузное отражение света.
4) Изображение в плоском зеркале.
5) Преломление света.
6) Линзы.

- 7) Ход лучей в линзах.
- 8) Получение изображений с помощью линз.
- 9) Модель глаза.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:
иметь представление о:
физических моделях: световой луч, точечный источник света, тонкая линза;
преломлении света;
знать и понимать:
смысл физических понятий: фокусное расстояние, оптическая сила линзы, мнимое и действительное изображения;
смысл физических законов: прямолинейного распространения света, отражения света;
физические основы зрения, коррекция зрения;
уметь описывать и объяснять физические явления, основанные на прямолинейности распространения света, законе отражения света: образование тени, полутени, зеркальное и диффузное отражение света; преломление света;
владеть:
экспериментальными умениями: получать изображение в плоском зеркале, линзах, определять фокусное расстояние и оптическую силу тонкой собирающей линзы;
практическими умениями: решать качественные и расчетные задачи на применение свойства прямолинейности распространения света и закона отражения света; строить изображения в плоском зеркале и тонких линзах; вычислять оптическую силу тонкой линзы.

ГЛАВА 4 СОДЕРЖАНИЕ УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА В IX КЛАССЕ. ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ (3 часа в неделю в I полугодии, 2 часа в неделю во II полугодии учебного года, всего 87 часов)

Тема 1. Основы кинематики (30 часов)

Механическое движение. Относительность движения. Система отсчета. Поступательное движение.

Скалярные и векторные величины. Действия над векторами. Проекция вектора на ось.

Путь, перемещение и координата при равномерном прямолинейном движении. Графическое представление равномерного движения. Неравномерное движение. Средняя и мгновенная скорости. Сложение скоростей.

Равнопеременное движение. Ускорение. Скорость, перемещение, координата и путь при равнопеременном движении.

Криволинейное движение. Линейная и угловая скорости. Период и частота. Ускорение при движении по окружности.

Фронтальные лабораторные работы:

1. Определение абсолютной и относительной погрешностей прямых измерений.
2. Измерение ускорения при равноускоренном движении тела.
3. Изучение движения тела по окружности.

Демонстрации, опыты, компьютерные модели:

- 1) Модель системы отсчета.
- 2) Относительность движения.

- 3) Поступательное и вращательное движения.
- 4) Равномерное и неравномерное движения.
- 5) Направление мгновенной скорости.
- 6) Движение тела по окружности.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

иметь представление о:

физических понятиях: система отсчета, материальная точка;
векторных величинах и действиях над ними;
знать и понимать смысл физических понятий:
механическое движение, перемещение, скорость, ускорение, угловая скорость, период и частота обращения;

уметь:

описывать и объяснять физические явления: движение с постоянной скоростью, движение с постоянным ускорением, вращение с постоянным модулем ускорения;
проводить проектные исследования по теме;
владеть:

экспериментальными умениями: измерять физические величины – модули перемещения, ускорения; период и частоту обращения; оценивать погрешности результатов прямых измерений;

практическими умениями: анализировать графики зависимости кинематических характеристик равномерного и равнопеременного прямолинейного движения от времени; решать качественные, графические и расчетные задачи на применение кинематических законов движения, правила сложения скоростей; определять скорость, ускорение, перемещение, путь и координаты материальной точки при поступательном движении с постоянным ускорением; определять угловую и линейную скорости, центростремительное ускорение, период и частоту при движении материальной точки по окружности с постоянным модулем скорости с применением формул: ускорения, скорости, перемещения при равномерном прямолинейном и равнопеременном движении, угловой скорости, периода обращения, центростремительного ускорения.

Тема 2. Основы динамики (24 часа)

Взаимодействие тел. Сила. Движение по инерции. Инерциальные системы отсчета. Первый закон Ньютона.
Масса. Второй закон Ньютона.
Третий закон Ньютона. Принцип относительности Галилея.
Деформация тел. Сила упругости. Закон Гука.
Силы трения. Силы сопротивления среды.
Закон всемирного тяготения. Вес. Невесомость и перегрузки.
Движение тела под действием силы тяжести.
Фронтальные лабораторные работы:

4. Проверка закона Гука.
5. Измерение коэффициента трения скольжения.
6. Изучение движения тела, брошенного горизонтально.

Демонстрации, опыты, компьютерные модели:

- 1) Сравнение масс тел.
- 2) Второй закон Ньютона.
- 3) Третий закон Ньютона.
- 4) Зависимость силы упругости от деформации тела.

- 5) Силы трения.
- 6) Падение тел в трубке Ньютона.
- 7) Движение тела, брошенного горизонтально.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

- иметь представление о (об):
  - физических моделях: инерциальные системы отсчета, абсолютно твердое тело;
  - упругих и пластических деформациях;
  - границах применимости законов классической механики;
  - практическом применении законов динамики;
- знать и понимать:
  - смысл физических понятий: инерция, масса, плотность, сила, вес тела, невесомость, перегрузка;
  - смысл физических законов (принципов): Ньютона, всемирного тяготения, Гука, принципа относительности Галилея;
- уметь:
  - применять законы динамики Ньютона для описания и объяснения механических явлений;
  - проводить проектные исследования по теме;
  - владеть:
    - экспериментальными умениями: определять физические величины – силу (тяжести, трения, упругости, вес), жесткость пружины, коэффициент трения; строить графики зависимости силы упругости от удлинения пружины, силы трения от силы давления;
    - практическими умениями: оценивать зависимость тормозного пути транспортного средства от скорости его движения; решать качественные, графические и расчетные задачи на применение законов Ньютона, на движение тел (системы тел) под действием сил (тяготения, упругости, трения) с применением формул, выражающих законы Ньютона, всемирного тяготения, Гука, формул сил тяжести, трения.

Тема 3. Основы статики (17 часов)

Условия равновесия тел. Момент силы.
Простые механизмы. Рычаги. Блоки. Наклонная плоскость.
«Золотое правило механики». Коэффициент полезного действия (КПД) механизма.
Центр тяжести тела. Виды равновесия.
Действие жидкости и газа на погруженные в них тела. Выталкивающая сила. Закон Архимеда. Плавание судов. Воздухоплавание.
Фронтальные лабораторные работы:
7. Проверка условия равновесия рычага.
8. Изучение неподвижного и подвижного блоков.
9. Изучение наклонной плоскости и измерение ее коэффициента полезного действия (КПД).
10. Изучение выталкивающей силы.
Демонстрации, опыты, компьютерные модели:
1) Устройство и действие рычагов I и II рода.
2) Правило моментов.
3) Устройство и действие неподвижного и подвижного блоков.
4) Действие жидкости на погруженные в нее тела.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

- иметь представление о (об):
  - видах равновесия;
  - условиях плавания судов и воздухоплавании;
- знать и понимать:
  - смысл физических понятий: равновесие тел, плечо силы, момент силы, центр тяжести тела, простой механизм, коэффициент полезного действия (КПД) механизма;
  - смысл физических законов (правил): Архимеда, «золотое правило механики»;
- уметь:
  - применять условия равновесия простых механизмов для описания и объяснения физических явлений;
  - проводить проектные исследования по теме;
  - владеть:
    - экспериментальными умениями: проверять условия равновесия простых механизмов, измерять их коэффициент полезного действия (КПД); измерять силу Архимеда;
    - практическими умениями: использовать простые механизмы в повседневной жизни; решать качественные, расчетные и графические задачи с использованием формул: момента силы, условий равновесия, коэффициента полезного действия (КПД) простых механизмов, силы Архимеда.

Тема 4. Законы сохранения в механике (16 часов)

Импульс тела и системы тел. Закон сохранения импульса. Реактивное движение.
Механическая работа и мощность.
Механическая потенциальная и кинетическая энергии. Полная энергия системы.
Закон сохранения энергии.
Фронтальные лабораторные работы:
11. Проверка закона сохранения импульса.
12. Проверка закон сохранения механической энергии.
Демонстрации, опыты, компьютерные модели:
1) Закон сохранения импульса.
2) Реактивное движение.
3) Изменение энергии тела при совершении работы.
4) Взаимные превращения механической энергии.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

- иметь представление о:
  - замкнутой системе тел;
  - реактивном движении;
- знать и понимать:
  - смысл физических понятий: импульс тела, импульс силы;
  - смысл теоремы об изменении кинетической энергии;
  - смысл и условия применимости законов сохранения импульса и энергии;
- уметь:
  - применять законы сохранения импульса и механической энергии, теорему об изменении кинетической энергии для описания и объяснения физических явлений;

проводить проектные исследования по теме;
владеть практическими умениями: решать качественные, расчетные и графические задачи на применение законов сохранения импульса и механической энергии, теоремы об изменении кинетической энергии с применением формул: импульса, механической работы и мощности, кинетической энергии тела, потенциальной энергии тела в поле силы тяжести и упруго деформированного тела.

ЗАЦВЕРДЖАНА

Пастанова
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь
30.06.2022 № 159

**Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце
«Фізіка»
для VII–IX класаў устаноў адукацыі,
якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай навучання і выхавання**

**ГЛАВА 1
АГУЛЬНЫЯ ПАЛАЖЭННІ**

1. Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце «Фізіка» (далей – вучэбная праграма) прызначана для вывучэння зместу гэтага вучэбнага прадмета ў VII–IX класах устаноў адукацыі пры рэалізацыі адукацыйнай праграмы базавай адукацыі.

У дадзенай вучэбнай праграме змест вучэбнага прадмета «Фізіка» прад'яўлены ў зместавым і працэсуальным кампанентах. Крыніцай нападўнення зместавага кампанента з'яўляюцца: фізічныя веды (навуковыя факты, паняцці, законы, тэорыі, фізічная карціна свету); метадалагічныя веды (веды аб працэсах і метадах пазнання). Крыніцай нападўнення працэсуальнага кампанента з'яўляюцца: прыёмы вывучэння, якія адпавядаюць метадам навукі (выкарыстанне назірання або тэорыі для атрымання новых ведаў); пазнавальная дзейнасць вучняў, якая адпавядае пераходу ад з'явы да яе сутнасці і ад сутнасці да з'явы; эксперыментальна-пошукавая (даследчая) дзейнасць вучняў, якая адпавядае этапам і логіцы навуковай дзейнасці (назіранне, вылучэнне гіпотэзы, эксперыментальная праверка гіпотэзы, фармулёўка закону, стварэнне тэорыі).

Змест вучэбнага прадмета «Фізіка», вучэбная дзейнасць вучняў, асноўныя патрабаванні да яе вынікаў канцэнтруюцца па наступных зместавых лініях:

- фізічныя метады даследавання з'яў прыроды;
- фізічныя аб'екты і заканамернасці ўзаемадзеяння паміж імі;
- фізічныя аспекты жыццядзейнасці чалавека.

2. Дадазена вучэбная праграма разлічана на 227 гадзін (2 гадзіны на тыдзень у VII і VIII класах, 3 гадзіны на тыдзень у першым паўгоддзі, 2 гадзіны на тыдзень у другім паўгоддзі навучальнага года ў IX класе).

Прад'яўляемыя ў дадзенай вучэбнай праграме вучэбны матэрыял зместавага кампанента, пералік дэманстрацыйных доследаў, камп'ютарных мадэлей, фронтальных лабараторных работ працэсуальнага кампанента, асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў размеркаваны па тэмах асобна для кожнага класа і з улікам паслядоўнасці вывучэння вучэбнага матэрыялу, выканання лабараторных работ на аснове разгляду розных формаў руху матэрыі (механічныя з'явы, цеплавыя з'явы, электрамагнітныя з'явы, светлавыя з'явы) у VII і VIII класах. У IX класе на аснове класічнага прынцыпу адноснасці прадугледжана вывучэнне асноў кінематыкі, дынамікі, статыкі, а таксама законаў захавання ў механіцы.

Колькасць вучэбных гадзін, адведзеная ў главах 2, 3 і 4 дадзенай вучэбнай праграмы на вывучэнне зместу адпаведнай тэмы ў VII, VIII і IX класах, з'яўляецца прыкладнай. Яна

залежыць ад пераваг настаўніка ў выбары педагагічна абгрунтаваных метадаў навучання і выхавання, форм правядзення вучэбных заняткаў, відаў вучэбнай дзейнасці і пазнавальных магчымасцей вучняў. Настаўнік мае права пераразмеркаваць колькасць гадзін на вывучэнне тэм у межах агульнай колькасці, устаноўленай на вывучэнне зместу вучэбнага прадмета «Фізіка» у адпаведным класе.

3. Мэты:

фарміраванне ўяўленняў пра фізічную карціну свету пры засваенні ведаў, метадаў навуковага пазнання прыроды пра механічныя, цеплавыя, электрамагнітныя і светлавыя з'явы; велічыні, якія характарызуюць гэтыя з'явы; законы, якім яны падпарадкоўваюцца;

разуменне ролі фізікі ў жыцці грамадства, узаемасувязі развіцця фізікі, іншых навук, тэхнікі, тэхналогій;

фарміраванне ўменняў і навыкаў у рашэнні практычных задач, звязаных з выкарыстаннем фізічных ведаў, з мэтай рацыянальнага выкарыстання прыродных рэсурсаў і аховы навакольнага асяроддзя;

фарміраванне пазнавальнай цікавасці да фізікі і тэхнікі;

забеспячэнне падрыхтоўкі да працягу атрымання адукацыі на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі або на ўзроўнях прафесійна-тэхнічнай, сярэдняй спецыяльнай адукацыі;

развіццё аналітычнага мыслення, творчых здольнасцей, усвядомленых матываў вучэння;

выхаванне эстэтычнага ўспрымання свету, перакананасці ў магчымасці пазнання прыроды, у неабходнасці разумнага выкарыстання дасягненняў навукі і тэхналогій для далейшага развіцця грамадства, захавання навакольнага асяроддзя, павагі да творцаў навукі і тэхнікі; адносін да фізікі як да элемента агульначалавечай культуры.

4. Задачы:

у кантэксце вучэбнага прадмета «Фізіка»:

засваенне ведаў пра асноўныя фізічныя паняцці, законы і метады даследавання; ідэй адзінства будовы матэрыі і невычарпальнасці працэсу яе пазнання; разуменне ролі практыкі ў пазнанні фізічных з'яў і законаў;

фарміраванне ўменняў:

праводзіць назіранні за прыроднымі з'явамі, апісваць і падагульняць вынікі назіранняў, выкарыстоўваць простыя вымяральныя прыборы для вывучэння фізічных з'яў, мець уяўленне аб хібнасці вымярэння дадзеным прыборам, прадстаўляць вынікі назіранняў або вымярэнняў з дапамогай табліц, графікаў і выяўляць на гэтай аснове эмпірычныя заканамернасці;

прымяняць атрыманыя веды для тлумачэння разнастайных прыродных з'яў і працэсаў, прыцыпаў дзеяння найважнейшых тэхнічных устройстваў, рашэння фізічных задач;

самастойна набываць новыя веды, рашаць фізічныя задачы і выконваць эксперыментальныя даследаванні, у тым ліку з выкарыстаннем інфармацыйных тэхналогій;

развіццё пазнавальных інтарэсаў, інтэлектуальных і творчых здольнасцей;

у кантэксце з вучэбнымі прадметамі прыродазнаўчанавуковага складніка адукацыйнай праграмы базавай адукацыі («Геаграфія. Фізічная геаграфія», «Біялогія», «Хімія»), іншымі вучэбнымі прадметамі:

фарміраванне ўяўленняў пра цэласную навуковую карціну свету, разуменне нарастаючай ролі прыродазнаўчых навук і навуковых даследаванняў у сучасным свеце;

авалоданне ўменнямі фармуляваць гіпотэзы, канструяваць, праводзіць эксперыменты, праектаваць, ацэньваць атрыманыя вынікі;

фарміраванне ўменняў бяспечнага і эфектыўнага выкарыстання лабараторнага абсталявання, правядзення вымярэнняў, назіранняў і ацэнкі атрыманых вынікаў з улікам хібнасці вымярэння, абгрунтавання сваіх дзеянняў, заснаваных на аналізе вучэбных і практыка-арыентаваных задач;

фарміраванне беражлівых адносін да навакольнага асяроддзя;

засваенне спaсaбaў інтэлектуальнaй дзeйнacцi, хaрaктэрнaх для прырoдaзнaўчaх нaвук, лoгiкi нaвукoвaгa пaзнaннa: ад з'яў і фaктaў дa мaдэляў і гiпoтэз, далeй дa вывaдaў, зaкoнaў, тэoрыяў, іх прaвeркi і прымянeннa; мeтaдaў і алгaрытмaў рaшэннa зaдaч;

aвaлoдaннe сукупнacцo спaсaбaў вучэбнaх дзeяннaў, якiя зaбязпeчaюць здoльнacць дa сaмacтoйнaгa зaсвaeннa нoвaх вeдaў і ўмeннaў (уклoчaючы і aргaнiзaцыю гэтaгa прaцэсу), дa эфeктывнaгa рaшэннa рoзнaгa рoду жыццёвaх зaдaч, нa aснoвe якiх прaцягвaеццa фaрмiрaвaннe і рaзвiццэ aдукaцыйнaх кампeтэнтцый вучнaў, у тым лiку спeцыфiчнaй для фiзiкi экcпeрымeнтaльнa-дaслeдчaй кампeтэнтцi;

уcвeдaмлeннe вучнaмi знaчнacцi фiзiчнaх вeдaў нeзaлeжнa ад іх прaфeсiйнaй дзeйнacцi ў будучынi, кaштoўнacцi нaвукoвaх aдкрывццяў і мeтaдaў пaзнaннa, твoрчaй ствaрaльнaй дзeйнacцi, aдукaцiі нa прaцягу ўcягo жыццa.

5. Aктуaльнaмi пaдxoдaмi дa aргaнiзaцiі aдукaцыйнaгa прaцэсу з'яўляюццa cіcтэмнa-дзeйнacны, кампeтэнтнacны і aсoбacнa aрыeнтaвaны. Пры рeалiзaцiі кoжнaгa з нaзвaнaх пaдxoдaў вучaнь з'яўляеццa гaлoўнaм аб'eктaм aдукaцыйнaгa прaцэсу. Пры гэтым aснoўнaя ўвaгa нaдaеццa aктыўнaй, рoзнaбaкoвaй, у мaкcімaльнaй cтупeнi сaмacтoйнaй пaзнaвaльнaй дзeйнacцi вучнa.

Мeхaнiзмaм рeалiзaцiі гэтых пaдxoдaў пры вывучэннi фiзiкi з'яўляюццa cучacныя тэхнaлoгiі нaвучaннa і выхaвaннa, якiя зaбязпeчaюць aвaлoдaннe вучнaмi мeтaдaлaгiчнaмi, тэaрэтычнaмi вeдaмi, экcпeрымeнтaльнa-пpaктнaмi ўмeннaмi, нaбыццэ вoпытy пaзнaвaльнaй дзeйнacцi, рaзвiццэ твoрчaх здoльнacцeй вучнaў.

Нa вучэбнaх зaняткaх рэкaмeндyеццa выкaрыcтoўвaць рaзнacтaйнaя мeтaды нaвучaннa і выхaвaннa, нaкiрaвaныя нa aктывiзaцыю сaмacтoйнaй пaзнaвaльнaй дзeйнacцi вучнaў (гульнaвыя мeтaды, мeтaд пpaблeмнaгa нaвучaннa, мeтaд пpaктaў, iншыя мeтaды нaвучaннa і выхaвaннa).

Мэтaзгoднa cпaлучaць фpaнтaльнaя, гpaпaвыя, пaрныя і iндывiдуaльнaя фoрмы нaвучaннa, выкaрыcтoўвaць тaкiя вiды вучэбнaх зaняткaў, як урoк-дaслeдaвaннe, урoк-пpaктыкyм, урoк aбaрoны пpaктaў, iнтэгрaвaны ўрoк, iншыя вiды вучэбнaх зaняткaў.

Выбap фoрм і мeтaдaў нaвучaннa і выхaвaннa вызнaчaeццa нacтaўнiкaм сaмacтoйнa нa aснoвe мэт і зaдaч вывучэннa пэўнaй тэмы, cфaрмyлявaнaх у дaдзeнaй вучэбнaй пpaгpaмe пaтpaбaвaннaў дa вынiкaў вучэбнaй дзeйнacцi вучнaў з улiкaм іх узрoстaвaх і iндывiдуaльнaх aсaблiвacцeй.

Фpaнтaльнaя лaбapaтopнaя рaбoтa aргaнiзyюццa для рaзyмeннa вучнaмi cутнacцi фiзiчнaх з'яў і зaкoнaў, якiя дaслeдyюццa, нaбыццa нaвыкaў сaмacтoйнaй пpaцы з фiзiчнaмi прыбoрaмi і aбcтaлявaннeм, сaмacтoйнaгa пpaвядзeннa вымярэннaў фiзiчнaх вeлiчынь, aсэncaвaннa aтpымaнaх вынiкaў, aцэньвaннa іх дaклaднacцi. У пpaцэce вывучэннa змecтy вучэбнaгa пpaдмeтa «Фiзiкa» aсaблiвae мecцa aдвoдзiццa рaшэннy зaдaч, aргaнiзaцiі пpaктнa-дaслeдчaй дзeйнacцi.

6. Чaкaныя вынiкi вывучэннa змecтy вучэбнaгa пpaдмeтa «Фiзiкa» пa зaвяршэннi нaвучaннa і выхaвaннa нa II cтупeнi aгульнaй cярэдняй aдукaцiі:

6.1. aсoбacныя:

пepaкaнaнacць у мaгчымacцaх пaзнaннa прырoды;

уcвeдaмлeннe гyмaнicтычнaй cутнacцi і мaрaльнaй кaштoўнacцi нaвукoвaх вeдaў; знaчнacцi бepaжлiвaх aднociн дa нaвaкoльнaгa aсяpoддзa і прырoдaкaрыcтaннa; нeaбxoднacцi рaзyмнaгa выкaрыcтaннa дaсягнeннaў нaвyкi і тэхнaлoгiй у iнaвaцыйнaм рaзвiццi гpaмaдcтвa;

пaвaгa дa твoрцaў нaвyкi і тэхнiкi, бaчaннe нaвyкi як элeмeнтa aгульнaчaлaвeчaй кyльтyры;

6.2. мeтaпpaдмeтныя:

зacвaeннe нoвaх фoрм вучэбнaй дзeйнacцi (лaбapaтopнa-дaслeдчaй; пpaктнa-дaслeдчaй; cэминарcкaй, iншых фoрм);

рaзвiццэ ўнiвepcaльнaх вучэбнaх дзeяннaў (рeгyлятыўнaх, вучэбнa-пaзнaвaльнaх, кaмyнiкaтыўнaх);

рaзвiццэ ўмeннaў: пpaцaвaць з iнфaрмaцыйнaй, вылyчaць y ёй гaлoўнaе; кpытычнa aцэньвaць iнфaрмaцыю, aтpымaнyю з рoзных кpынiц, гpaмaтнa iнтэpпpэтaвaць і

выкарыстоўваць яе; адрозніваць істотныя прыметы з'яў і велічынь ад неістотных; бачыць некалькі варыянтаў рашэння праблемы, выбіраць найбольш аптымальны варыянт; інтэграваць веды з розных прадметных абласцей для вырашэння практычных задач;

6.3. прадметныя:

сфарміраванаць уяўленняў пра аб'ектыўнасць навуковых фізічных ведаў; сістэмаўтваральную ролю фізікі для развіцця іншых прыродазнаўчых навук, тэхнікі і тэхналогій; навуковага светапогляду як выніку вывучэння асноў будовы матэрыі і заканамернасцей фізічных з'яў;

набыццё вопыту прымянення навуковых метадаў пазнання: назірання фізічных з'яў, правядзення доследаў, простых эксперыментальных даследаванняў, прамых вымярэнняў з выкарыстаннем сучасных вымяральных прыбораў; разуменне непазбежнасці хібнасцей любых вымярэнняў;

усведамленне эфектыўнасці прымянення дасягненняў фізікі і тэхналогій з мэтай рацыянальнага выкарыстання прыродных рэсурсаў і аховы навакольнага асяроддзя;

сфарміраванаць уяўленняў пра рацыянальнае выкарыстанне прыродных рэсурсаў і энергіі, забруджванне навакольнага асяроддзя як вынік работы машын і механізмаў;

сфарміраванаць уменняў прагназаваць, аналізаваць і ацэньваць наступствы бытавой і вытворчай дзейнасці чалавека з пазіцыі экалагічнай бяспекі.

7. Кантроль і ацэнка вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў з'яўляюцца абавязковымі кампанентамі адукацыйнага працэсу пры вывучэнні зместу вучэбнага прадмета «Фізіка».

Прызначэнне кантролю ва ўсёй разнастайнасці яго форм, відаў і метадаў правядзення – праверка адпаведнасці вынікаў вучэбнай дзейнасці кожнага вучня асноўным патрабаванням да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў, устаноўленых у главах 2, 3 і 4 дадзенай вучэбнай праграмы, і на гэтай аснове карэкціроўка вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучняў.

Кантрольныя работы праводзяцца:

у VII класе па тэмах: «Фізічныя метады пазнання прыроды»; «Раўнамерны і нераўнамерны рухі»; «Сілы ў механіцы. Ціск»; «Механічная работа, магутнасць, энергія»;

у VIII класе па тэмах: «Цеплавая з'ява»; «Электрычныя з'явы»; «Пастаянны электрычны ток»; «Светлавая з'ява»;

у IX класе па тэмах: «Раўнамерны і роўнапераменны рух. Складанне скарасцей»; «Асновы дынамікі»; «Асновы статыкі»; «Законы захавання».

Колькасць самастойных работ з улікам разнастайнасці іх функцый (арыентуючая, навучальная, дыягнастуючая, кантралюючая, развіццёвая, выхаваўчая), у тым ліку тэматычных самастойных работ, вызначае настаўнік.

ГЛАВА 2

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА Ў VII КЛАСЕ. АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

(2 гадзіны на тыдзень, усяго 70 гадзін)

Тэма 1. Фізічныя метады пазнання прыроды

(10 гадзін)

Фізіка – навука аб прыродзе. Сувязь фізікі з іншымі навукамі. Фізіка і тэхніка.

Асноўныя паняцці: фізічнае цела, фізічная з'ява, фізічная велічыня.

Метады даследавання ў фізіцы.

Прамыя і ўскосныя вымярэнні фізічных велічынь. Адзінкі вымярэння фізічных велічынь. Міжнародная сістэма адзінак.

Дзеянні над фізічнымі велічынямі.

Вымяральныя прыборы. Цана дзялення шкалы вымяральнага прыбора. Паняцце аб хібнасці вымярэння.

Фронтальныя лабараторныя работы:

1. Вызначэнне цаны дзялення шкалы вымяральнага прыбора.

2. Вымярэнне даўжыні.

3. Вымярэнне аб'ёму.

Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі:

1) Прамалінейнае распаўсюджванне святла. Атрыманне ценю і паўценю.

2) Плаўленне стэарынавай свечкі.

3) Электрызацыя цел.

4) Прыцягненне цела да магніта.

5) Вымяральныя прыборы: лічбавыя і шкальныя.

6) Прыборы з рознай цаной дзялення шкалы.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:

мець уяўленне пра:

навуковы шлях пазнання навакольнага свету;

ролю фізікі ў развіцці іншых навук і тэхнікі;

валодаць:

эксперыментальнымі ўменнямі: выкарыстоўваць на практыцы вымяральныя прылады і фізічныя прыборы (лінейка, мерная стужка, мензурка (вымяральны цыліндр) і іншыя); вызначаць цану дзялення шкалы, хібнасць вымярэння; вымяраць адлегласці і памеры цел; вымяраць плошчы; вымяраць аб'ёмы вадкасцей і цвёрдых цел рознай формы і ўмяшчальнасць сасудаў;

практычнымі ўменнямі: выконваць дзеянні над фізічнымі велічынямі, пераводзіць кратныя і дзельныя адзінкі СІ ў асноўныя адзінкі.

Тэма 2. Будова рэчыва (6 гадзін)

Дыскрэтная будова рэчыва. Эксперыментальныя пацвярджэнні дыскрэтнай будовы рэчыва. Малекулы, атамы. Цеплавы рух часціц рэчыва. Узаемадзеянне часціц рэчыва. Газападобны, вадкі, цвёрды станы рэчыва.

Цеплавое расшырэнне. Тэмпература. Тэрмометры.

Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі:

1) Дыфузія ў розных асяроддзях.

2) Узаемадзеянне малекул.

3) Асноўныя ўласцівасці газаў, вадкасцей, цвёрдых цел.

4) Мадэлі крышталічных рашотак.

5) Цеплавое расшырэнне.

6) Тэрмометры.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:

мець уяўленне пра:

фізічныя мадэлі: атам, малекула, газ, вадкасць, цвёрдае цела;

ведаць і разумець:

дыскрэтную будову рэчыва;

узаемадзеянне часціц рэчыва;

бесперапынны і хаатычны рух часціц рэчыва;

умець:

апісваць і тлумачыць фізічныя з'явы (уласцівасці): дыфузія, цеплавы рух часціц, цеплавое расшырэнне, уласцівасці рэчыва ў розных аграгатных станах; праводзіць праектныя даследаванні па тэме;

валодаць:

эксперыментальнымі ўменнямі вымяраць і ацэньваць хібнасць вымярэння тэмпературы;

практычнымі ўменнямі: рашаць якасныя задачы на з'явы цеплавога руху часціц, цеплавога расшырэння, на ўласцівасці рэчыва ў розных аграгатных станах.

Тэма 3. Механічны рух і ўзаемадзеянне цел (40 гадзін)

Механічны рух. Адноснасць спакою і руху. Траекторыя. Шлях. Раўнамерны прамалінейны рух. Скорасць. Графікі скорасці і шляху пры раўнамерным прамалінейным руху.

Нераўнамерны рух. Сярэдняя скорасць.

Узаемадзеянне цел і змена скорасці.

Інерцыя. Маса цела. Шчыльнасць рэчыва. Сіла. Адзінкі сілы.

З'ява прыцягнення. Сіла цяжару. Дэфармацыі. Сіла пругкасці. Вага цела. Вымярэнне сілы. Дынамометр. Складанне сіл. Раўнадзейная сіла, прыкладзеных да цела. Трэненне. Сіла трэння. Трэненне ў прыродзе і тэхніцы.

Ціск цвёрдых цел. Адзінкі ціску. Ціск газаў. Гідрастатычны ціск. Закон Паскаля. Сазлучаныя сасуды.

Атмасферны ціск. Дослед Тарычэлі. Вымярэнне атмасфернага ціску. Барометры. Манометры.

Франтальныя лабараторныя работы:

4. Вывучэнне нераўнамернага руху.

5. Вымярэнне шчыльнасці рэчыва.

6. Вывучэнне сілы трэння.

Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі:

1) Адноснасць руху.

2) Прыборы для вымярэння часу: секундамер, метраном, пясочны гадзіннік і іншыя.

3) Раўнамерны прамалінейны рух.

4) Нераўнамерны рух.

5) Цела аднолькавага аб'ёму і рознай масы, аднолькавай масы і рознага аб'ёму.

6) Дэфармацыя розных цел.

7) Вымярэнне сілы рознымі дынамометрамі.

8) Трэненне пры слізганні цела па розных паверхнях.

9) Вымярэнне сілы трэння слізгання.

10) Трэненне качэння.

11) Доследы па змяненні сілы трэння.

12) Шарыкавыя і ролікавыя падшыпнікі.

13) Залежнасць ціску цвёрдага цела ад сілы ціску і плошчы апоры.

14) Ціск паветра ў гумавым шары.

15) Залежнасць ціску газу ад яго аб'ёму і тэмпературы.

16) Перадача знешняга ціску вадкасцямі і газамі.

17) Залежнасць ціску вадкасці на дно і сценкі сасуда ад глыбіні.

18) Сазлучаныя сасуды. Водаправод. Шлюзы.

19) Доследы, якія пацвярджаюць існаванне атмасфернага ціску.

20) Канструкцыя і дзеянне помпы.

21) Барометры і манометры.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:

мець уяўленне пра:

адноснасць спакою і руху, траекторыі руху;

прынцыпы работы тэхнічных устравяў і прыбораў, у якіх выкарыстоўваецца закон Паскаля: шлюзаў, водаправода, помпы;
артэрыяльны ціск;
уплыў змены атмасфернага ціску на стан здароўя чалавека;
ведаць і разумець:
сэнс фізічных паняццяў: шлях, скорасць, сярэдняя скорасць, сіла (цяжару, пругкасці, вага цела, трэння, ціску), ціск, гідрастатычны і атмасферны ціск;
сэнс закона Паскаля;
умець:
апiсваць і тлумачыць фізічныя з'явы: раўнамерны прамалінейны рух; перадача ціску вадкасцямі і газамі; прынцып дзеяння сазлучаных сасудаў, барометраў і манометраў;
праводзіць практычныя даследаванні па тэме;
валодаць:
эксперыментальнымі ўменнямі: вымяраць сярэдняю скорасць нераўнамернага руху, шчыльнасць рэчыва, сілу трэння, ціск з выкарыстаннем барометра і манометра;
практычнымі ўменнямі:
прадстаўляць у выбраным маштабе сілу, яе напрамак і пункт прыкладання;
знаходзіць раўнадзейную сілу, якія дзейнічаюць па адной прамой;
рашаць якасныя, разліковыя і графічныя задачы на вызначэнне фізічных велічынь з выкарыстаннем формул: скорасці, сярэдняй скорасці, сувязі сілы цяжару і масы, ціску, гідрастатычнага ціску; вышыні ўздыму вадкасці ў сазлучаных сасудах, на прымяненне закона Паскаля.

Тэма 4. Работа і магутнасць. Энергія (14 гадзін)

Механічная работа. Адзінкі работы. Карысная і выкананая (поўная) работа. Каэфіцыент карыснага дзеяння (ККДз). Магутнасць. Адзінкі магутнасці. Кінетычная энергія. Патэнцыяльная энергія. Закон захавання механічнай энергіі.

Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі:

- 1) Работа сілы пры перамяшчэнні цела.
- 2) Залежнасць кінетычнай энергіі ад масы і скорасці цела.
- 3) Патэнцыяльная энергія цела.
- 4) Змяненне кінетычнай і патэнцыяльнай энергіі пры выкананні работы.
- 5) Закон захавання механічнай энергіі.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:

мець уяўленне пра:

выкарыстанне энергіі ветру, вады рэк, вадаспадаў, прыліваў і іншых крыніц энергіі;
ведаць і разумець:

сэнс фізічных паняццяў: механічная работа і магутнасць, кінетычная энергія, патэнцыяльная энергія;

сэнс фізічных законаў (правіл): захаванне механічнай энергіі;

умець праводзіць практычныя даследаванні па тэме;

валодаць практычнымі ўменнямі: рашаць якасныя, разліковыя і графічныя задачы з выкарыстаннем формул: работы, магутнасці, кінетычнай энергіі, патэнцыяльнай энергіі, на прымяненне закона захавання энергіі.

ГЛАВА 3
ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА Ё VIII КЛАСЕ. АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ
(2 гадзіны на тыдзень, усяго 70 гадзін)

Тэма 1. Цеплавая з'ява
(19 гадзін)

Унутраная энергія і спосабы яе змянення. Віды цеплаперадачы: цеплаправоднасць, канвекцыя, выпраменьванне. Разлік колькасці цеплыні пры награванні і ахаладжэнні. Удзельная цеплаёмістасць рэчыва. Гарэнне. Удзельная цеплыня згарання паліва. Ахова навакольнага асяроддзя. Эканомія цеплавой энергіі ў быцце.

Плаўленне і крышталізацыя. Удзельная цеплыня плаўлення (крышталізацыі).

Выпарэнне і кандэнсацыя. Кіпенне. Удзельная цеплыня параўтварэння (кандэнсацыі).

Франтальныя лабараторныя работы:

1. Параўнанне колькасці цеплыні пры цеплаабмене.

2. Вымярэнне ўдзельнай цеплаёмістасці рэчыва.

Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі:

1) Змяненне ўнутранай энергіі цел пры выкананні работы і пры цеплаперадачы.

2) Цеплаправоднасць цвёрдых цел, вадкасцей і газаў.

3) Канвекцыя ў вадкасцях і газах.

4) Выпраменьванне і паглыннанне энергіі целамі з рознай афарбоўкай паверхні.

5) Каларыметр.

6) Плаўленне і крышталізацыя.

7) Ахаладжэнне вадкасці пры выпарэнні.

8) Залежнасць скорасці выпарэння ад роду вадкасці, тэмпературы, плошчы свабоднай паверхні і наяўнасці паветраных патокаў.

9) Пастаянства тэмпературы кіпення вадкасці пры пастаянным знешнім ціску.

10) Залежнасць тэмпературы кіпення ад знешняга ціску.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:

мець уяўленне пра:

значэнне з'яў цеплаперадачы ў паўсядзённым жыцці;

пастаянства тэмпературы ў працэсах плаўлення, крышталізацыі, параўтварэння, кандэнсацыі;

ведаць і разумець:

сэнс фізічных паняццяў: унутраная энергія, цеплаправоднасць, канвекцыя, выпраменьванне, колькасць цеплыні, удзельная цеплаёмістасць, удзельная цеплыня згарання паліва, удзельная цеплыня плаўлення, тэмпература плаўлення (крышталізацыі), удзельная цеплыня параўтварэння, тэмпература кіпення (кандэнсацыі);

умець:

апісваць і тлумачыць фізічныя з'явы (уласцівасці): змяненне ўнутранай энергіі рэчыва, розныя віды цеплаперадачы, пераход рэчыва з аднаго агрэгатнага стану ў іншы; праводзіць праектныя даследаванні па тэме;

валодаць:

эксперыментальнымі ўменнямі: выкарыстоўваць фізічныя прыборы (тэрмометр, каларыметр) для вымярэння фізічных велічынь: тэмпературы, колькасці цеплыні, удзельнай цеплаёмістасці;

практычнымі ўменнямі: знаходзіць па табліцах значэнні ўдзельнай цеплаёмістасці рэчыва, удзельнай цеплыні згарання паліва, удзельнай цеплыні плаўлення, удзельнай

цеплыні параўтварэння; рашаць якасныя, графічныя і разліковыя задачы на вызначэнне колькасці цеплыні ў розных цеплавых працэсах, на прымяненне ўраўнення цеплага балансу.

Тэма 2. Электрамагнітныя з'явы (36 гадзін)

Электрызацыя цел. Электрычныя зарады. Узаемадзеянне электрычных зарадаў. Электраскоп.

Праваднікі і дыэлектрыкі. Электрызацыя праз уплыў.

Будова атама. Электрон. Пратон. Элементарны зарад. Іоны.

Электрычнае поле. Электрычнае напружанне.

Электрычны ток. Крыніцы электрычнага току. Электрычны ланцуг. Сіла і напрамак электрычнага току.

Закон Ома для ўчастка электрычнага ланцуга. Электрычнае супраціўленне. Удзельнае супраціўленне. Паслядоўнае і паралельнае злучэнне праваднікоў. Рэастат.

Работа і магутнасць электрычнага току. Закон Джоўля – Ленца. Выкарыстанне і эканомія электраэнергіі.

Пастаянныя магніты. Узаемадзеянне магнітаў. Магнітнае поле. Магнітнае поле Зямлі. Магнітнае поле току. Электрамагніт.

Франтальныя лабараторныя работы:

3. Зборка электрычнага ланцуга і вымярэнне сілы току ў ім.

4. Вымярэнне электрычнага напружання і супраціўлення правадніка.

5. Вывучэнне паслядоўнага злучэння праваднікоў.

6. Вывучэнне паралельнага злучэння праваднікоў.

Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі:

1) Электрызацыя розных цел.

2) Два роды зарадаў.

3) Будова і дзеянне электраскопа.

4) Узаемадзеянне зараджаных цел.

5) Праваднасць праваднікоў і дыэлектрыкаў.

6) Крыніцы току.

7) Амперметр.

8) Вальтметр.

9) Залежнасць сілы току ад напружання на ўчастку ланцуга і супраціўлення гэтага ўчастка.

10) Залежнасць супраціўлення праваднікоў ад іх даўжыні, плошчы папяркоўнага сячэння і роду рэчыва.

11) Будова і дзеянне рэастата.

12) Паслядоўнае і паралельнае злучэнне праваднікоў.

13) Будова і дзеянне электранагравальных прыбораў.

14) Плаўкія засцерагальнікі.

15) Пастаянныя магніты. Узаемадзеянне пастаянных магнітаў.

16) Дзеянне магнітнага поля Зямлі на магнітную стрэлку.

17) Компас.

18) Магнітнае поле правадніка з токамі (прамога провада і шпулі).

19) Электрамагніт. Прымяненне электрамагнітаў.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:

мець уяўленне пра:

электрычны зарад, зараджанае цела, праваднік, дыэлектрык, электрычнае поле, магнітнае поле;

уласцiвасцi электрычнага зараду;
крынiцы электрычнага току;
будову i прынцыпы дзеяннa магнiтнага компаса, электрамагнiта;
экалагiчныя аспекты вытворчасцi i спажываннa электраэнергii;
ведаць i разумець:
сэнс фiзiчных паняццiяў: электрычны ток, сiла току, электрычнае напружанне, электрычнае супрацiўленне, удзельнае супрацiўленне, кароткае замыканне;
сэнс фiзiчных законаў: Ома для ўчастка электрычнага ланцуга, Джоўля – Ленца;
умець:
апiсваць i тлумачыць фiзiчныя з’явы: электрызацыя цел, узаемадзеянне зараджаных цел; цеплавое дзеянне электрычнага току, узаемадзеянне пастаянных магнiтаў;
праводзiць праектныя даследаваннi па тэме;
валодаць:
эксперыментальнымi ўменнямi: выкарыстоўваць фiзiчныя прыборы (амперметр, вальтметр) для вымярэннa фiзiчных велiчынь – сiлы току, напружаннa, супрацiўленнa; прадстаўляць вынiкi вымярэннiяў з дапамогай графiкаў i выяўляць на гэтай аснове эмпырычныя залежнасцi сiлы току ад напружаннa i супрацiўленнa ўчастка ланцуга; вызначаць электрычнае супрацiўленне, змяняць сiлу току з дапамогай рэастата; збiраць электрычныя ланцугi з паслядоўным i паралельным злучэннямi праваднiкаў, вызначаць заканамернасцi такiх ланцугоў; вызначаць работу i магутнасць электрычнага току, вызначаць полюсы магнiта, напрамак магнiтнага поля праваднiка з токам;
практычнымi ўменнямi: знаходзiць па таблiцах удзельнае супрацiўленне праваднiкаў; чарцiць схемы электрычных ланцугоў; рашаць якасныя, графiчныя i разлiковыя задачы на вызначэнне сiлы электрычнага току, электрычнага напружаннa, электрычнага супрацiўленнa праваднiка, супрацiўленнa пры паслядоўным i паралельным злучэнням праваднiкаў, работы i магутнасцi электрычнага току з выкарыстаннем формул: сiлы электрычнага току, закона Ома для ўчастка электрычнага ланцуга, электрычнага супрацiўленнa праваднiка i сiстэмы праваднiкаў, злучаных паслядоўна i паралельна, работы i магутнасцi электрычнага току, закона Джоўля – Ленца; рашаць найпрасцейшыя бытавыя задачы: разлiчваць кошт электраэнергii, якая спажываецца бытавымi электрапрыборамi, знаходзiць шляхi эканомii электрычнай энергii, ацэньваць сiлу току ў злучальных правадах пры ўключэннi награвальных прыбораў i выконваць тэхнiку бяспекi пры карыстаннi электрапрыборамi.

Тэма 3. Светлавая з’ява (15 гадзiн)

Крынiцы святла. Прамалiнейнасць распаўсюджваннa святла. Скорасць святла.
Адбiццё святла. Закон адбiццiя святла. Люстры. Пабудова вiдарыса прадмета ў плоскiм люстры.
Праламленне святла. Лiнзы. Фокусная адлегласць i аптычная сiла тонкай лiнзы. Пабудова вiдарысаў у тонкiх лiнзах.
Вока як аптычная сiстэма. Блiзарукасць, дальназоркасць. Карэкцыя зроку.
Франтальныя лабараторныя работы:
7. Вымярэнне фокуснай адлегласцi i аптычнай сiлы тонкай лiнзы.
Дэманстрацыi, доследы, камп’ютарныя мадэлі:
1) Крынiцы святла.
2) Прамалiнейнае распаўсюджванне святла.
3) Люстраное i дыфузнае адбiццё святла.
4) Вiдарыс у плоскiм люстры.
5) Праламленне святла.
6) Лiнзы.
7) Ход праменяў у лiнзах.
8) Атрыманне вiдарысаў з дапамогай лiнз.
9) Мадэль вока.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:
мець уяўленне пра:
фізічныя мадэлі: светлавы прамень, кропкавая крыніца святла, тонкая лінза;
праламленне святла;
ведаць і разумець:
сэнс фізічных паняццяў: фокусная адлегласць, аптычная сіла лінзы, уяўны і сапраўдны відарысы;
сэнс фізічных законаў: прамалінейнага распаўсюджвання святла, адбіцця святла;
фізічныя асновы зроку, карэкцыя зроку;
умець:
апісваць і тлумачыць фізічныя з'явы, якія заснаваны на прамалінейнасці распаўсюджвання святла, законе адбіцця святла: утварэнне ценю, паўценю, люстраное і дыфузнае адбіццё святла; праламленне святла;
валодаць:
эксперыментальнымі ўменнямі: атрымліваць відарысы ў плоскім люстры, лінзах;
вызначаць фокусную адлегласць і аптычную сілу тонкай збіральнай лінзы;
практычнымі ўменнямі: рашаць якасныя і разліковыя задачы на прымяненне ўласцівасці прамалінейнасці распаўсюджвання святла і закона адбіцця святла; будаваць відарысы ў плоскім люстры і тонкіх лінзах; вылічаць аптычную сілу тонкай лінзы.

ГЛАВА 4 ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА Ў ІХ КЛАСЕ. АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ (3 гадзіны на тыдзень у I паўгоддзі, 2 гадзіны на тыдзень у II паўгоддзі навучальнага года, усяго 87 гадзін)

Тэма 1. Асновы кінематыкі (30 гадзін)

Механічны рух. Адноснасць руху. Сістэма адліку. Паступальны рух.
Скалярныя і вектарныя велічыні. Дзеянні над вектарамі. Праекцыя вектара на вось.
Шлях, перамяшчэнне і каардынаты пры раўнамерным прамалінейным руху.
Графічны паказ раўнамернага руху. Нераўнамерны рух. Сярэдняя і імгненная скорасці.
Складанне скарасцей.
Роўнапераменны рух. Паскарэнне. Скорасць, перамяшчэнне, каардынаты і шлях пры роўнапераменным руху.
Крывалінейны рух. Лінейная і вуглавая скорасці. Пeryяд і частата. Паскарэнне пры руху па акружнасці.
Франтальныя лабараторныя работы:
1. Вызначэнне абсалютнай і адноснай хібнасцей прамых вымярэнняў.
2. Вымярэнне паскарэння пры роўнапаскораным руху цела.
3. Вывучэнне руху цела па акружнасці.
Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі:
1) Мадэль сістэмы адліку.
2) Адноснасць руху.
3) Паступальны і вярчальны рух.
4) Раўнамерны і нераўнамерны рух.
5) Напрамак імгненнай скорасці.
6) Рух цела па акружнасці.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:
мець уяўленне пра:
фізічныя паняцці: сістэма адліку, матэрыяльны пункт;
вектарныя велічыні і дзеянні над імі;
ведаць і разумець:
сэнс фізічных паняццяў: механічны рух, перамяшчэнне, скорасць, паскарэнне, вуглавая скорасць, перыяд абарачэння і частата вярчэння;
умець:
апісваць і тлумачыць фізічныя з’явы: рух з пастаяннай скорасцю, рух з пастаянным паскарэннем, вярчэнне з пастаянным модулем паскарэння; праводзіць практычныя даследаванні па тэме;
валодаць:
эксперыментальнымі ўменнямі: вымяраць фізічныя велічыні – модулі перамяшчэння, паскарэння; перыяд абарачэння і частату вярчэння; ацэньваць хібнасці вынікаў прамых вымярэнняў;
практычнымі ўменнямі: аналізаваць графікі залежнасці кінематычных характарыстык раўнамернага і роўнапераменнага прамалінейнага руху ад часу; рашаць якасныя, графічныя і разліковыя задачы на ўжыванне кінематычных законаў руху, правіла складання скорасцей; вызначаць скорасць, паскарэнне, перамяшчэнне, шлях і каардынаты матэрыяльнага пункта пры паступальным руху з пастаянным паскарэннем; вызначаць вуглавую і лінейную скорасці, цэнтраімклівае паскарэнне, перыяд і частату пры руху матэрыяльнага пункта па акружнасці з пастаянным модулем скорасці з прымяненнем формул: паскарэння, скорасці, перамяшчэння пры раўнамерным прамалінейным і роўнапераменным рухах, вуглавой скорасці, перыяду абарачэння, цэнтраімклівага паскарэння.

Тэма 2. Асновы дынамікі (24 гадзіны)

Узаемадзеянне цел. Сіла. Рух па інерцыі. Інерцыяльныя сістэмы адліку. Першы закон Ньютана.

Маса. Другі закон Ньютана.

Трэці закон Ньютана. Прынцып адноснасці Галілея.

Дэфармацыя цел. Сіла пругкасці. Закон Гука.

Сілы трэння. Сіла супраціўлення асяроддзя.

Закон сусветнага прыцягнення. Вага. Бязважкасць і перагрузкі.

Рух цела пад дзеяннем сілы цяжару.

Франтальныя лабараторныя работы:

4. Праверка закона Гука.

5. Вымярэнне каэфіцыента трэння слізгання.

6. Вывучэнне руху цела, кінутага гарызантальна.

Дэманстрацыі, доследы, камп’ютарныя мадэлі:

1) Параўнанне мас цел.

2) Другі закон Ньютана.

3) Трэці закон Ньютана.

4) Залежнасць сілы пругкасці ад дэфармацыі цела.

5) Сілы трэння.

6) Падзенне цел у трубку Ньютана.

7) Рух цела, кінутага гарызантальна.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павiнны:
мець уяўленне пра:
фізічныя мадэлі: iнерцыяльныя сістэмы адліку, абсалютна цвёрдае цела;
пругкія і пластычныя дэфармацыі;
межы прымянімасці законаў класічнай механікі;
практычнае прымяненне законаў дынамікі;
ведаць і разумець:
сэнс фізічных паняццяў: iнерцыя, маса, шчыльнасць, сіла, вага цела, бязважкасць, перагрузка;
сэнс фізічных законаў (прынцыпаў): Ньютана, сусветнага прыцягнення, Гука, прынцыпу адноснасці Галілея;
умець:
прымяняць законы дынамікі Ньютана для апісання і тлумачэння механічных з’яў;
праводзіць праектныя даследаванні па тэме;
валодаць:
эксперыментальнымі ўменнямі: вызначаць фізічныя велічыні – сілу (цяжару, трэння, пругкасці, вагу), жорсткасць спружыны, каэфіцыент трэння; будаваць графікі залежнасці сілы пругкасці ад падаўжэння спружыны, сілы трэння ад сілы ціску;
практычнымі ўменнямі: ацэньваць залежнасць тармазнага шляху транспартнага сродку ад скорасці яго руху; рашаць якасныя, графічныя і разліковыя задачы на прымяненне законаў Ньютана; на рух цел (сістэмы цел) пад дзеяннем сіл (цяжару, пругкасці, трэння) з прымяненнем формул, якія выражаюць законы Ньютана, сусветнага прыцягнення, Гука, формул сіл цяжару, трэння.

Тэма 3. Асновы статыкі (17 гадзін)

Умовы раўнавагі цел. Момент сілы.
Простыя механізмы. Рычагі. Блокi. Нахіленая плоскасць.
«Залатое правіла механікі». Каэфіцыент карыснага дзеяння (ККДз) механізма.
Цэнтр цяжару цела. Віды раўнавагі.
Дзеянне вадкасці і газу на пагружаныя ў іх целы. Выштурхвальная сіла. Закон Архімеда. Плаванне судоў. Паветраплаванне.
Франтальныя лабараторныя работы:
7. Праверка ўмовы раўнавагі рычага.
8. Вывучэнне нерухомага і рухомага блокаў.
9. Вывучэнне нахіленай плоскасці і вымярэнне яе каэфіцыента карыснага дзеяння (ККДз).
10. Вывучэнне выштурхвальнай сілы.
Дэманстрацыі, доследы, камп’ютарныя мадэлі:
1) Будова і дзеянне рычагоў I і II роду.
2) Правіла момантаў.
3) Будова і дзеянне нерухомага і рухомага блокаў.
4) Дзеянне вадкасці на пагружаныя ў яе целы.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павiнны:
мець уяўленне пра:
віды раўнавагі;

умовы плавання судоў і паветраплаванне;
ведаць і разумець:
сэнс фізічных паняццяў: раўнавага цел, плячо сілы, момант сілы, цэнтр цяжару цела, просты механізм, каэфіцыент карыснага дзеяння (ККДз) механізма;
сэнс фізічных законаў (правіл): Архімеда, «залатое правіла механікі»;
умець:
ужываць умовы раўнавагі простых механізмаў для апісання і тлумачэння фізічных з'яў;
праводзіць праектныя даследаванні па тэме;
валодаць:
эксперыментальнымі ўменнямі: правяраць умовы раўнавагі простых механізмаў, вымяраць іх каэфіцыент карыснага дзеяння (ККДз); вымяраць сілу Архімеда;
практычнымі ўменнямі: выкарыстоўваць простыя механізмы ў паўсядзённым жыцці; рашаць якасныя, разліковыя і графічныя задачы з выкарыстаннем формул: моманту сілы, умоў раўнавагі, каэфіцыента карыснага дзеяння (ККДз) простых механізмаў, сілы Архімеда.

Тэма 4. Законы захавання ў механіцы (16 гадзін)

Імпульс цела і сістэмы цел. Закон захавання імпульсу. Рэактыўны рух.
Механічная работа і магутнасць.
Механічная патэнцыяльная і кінетычная энергіі. Поўная энергія сістэмы. Закон захавання энергіі.
Фронтальныя лабараторныя работы:
11. Праверка закона захавання імпульсу.
12. Праверка закона захавання механічнай энергіі.
Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі:
1) Закон захавання імпульсу.
2) Рэактыўны рух.
3) Змяненне энергіі цела пры выкананні работы.
4) Узаемныя ператварэнні механічнай энергіі.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні павінны:
мець уяўленне пра:
замкнутую сістэму цел;
рэактыўны рух;
ведаць і разумець:
сэнс фізічных паняццяў: імпульс цела, імпульс сілы;
сэнс тэрэмы аб змяненні кінетычнай энергіі;
сэнс і ўмовы прымянення законаў захавання імпульсу і энергіі;
умець:
прымяняць законы захавання імпульсу і механічнай энергіі, тэрэму аб змяненне кінетычнай энергіі для апісання і тлумачэння фізічных з'яў;
праводзіць праектныя даследаванні па тэме;
валодаць:
практычнымі ўменнямі: рашаць якасныя, графічныя і разліковыя задачы на прымяненне законаў захавання імпульсу і механічнай энергіі, тэрэмы аб змяненні кінетычнай энергіі з прымяненнем формул: імпульсу, механічнай работы і магутнасці, кінетычнай энергіі цела, патэнцыяльнай энергіі цела ў полі сілы цяжару і пругка дэфармаванага цела.

ЗАЦВЕРДЖАНА

Пастанова
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь
30.06.2022 № 159

**Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце
«Беларуская мова»
для X класа ўстаноў адукацыі,
якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай і рускай мовамі навучання і выхавання**

(базавы ўзровень)

**ГЛАВА 1
АГУЛЬНЫЯ ПАЛАЖЭННІ**

1. Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце «Беларуская мова» (далей – вучэбная праграма) прызначана для вывучэння на базавым узроўні вучэбнага прадмета «Беларуская мова» ў X класе ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі.

2. Дадзеная вучэбная праграма разлічана на 53 гадзіны (1 гадзіна на тыдзень у першым паўгоддзі, 2 гадзіны на тыдзень у другім паўгоддзі навучальнага года).

3. Мэта навучання беларускай мове на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі (базавы ўзровень) – падагульненне і сістэматызацыя ведаў вучняў пра мову і маўленне, замацаванне і развіццё маўленча-камунікатыўных уменняў і навыкаў, удасканаленне культуры вуснага і пісьмовага маўлення.

4. Задачы навучання беларускай мове:

паглыбіць лінгвістычныя звесткі, цэласнае ўяўленне пра мову як культурна-грамадскую з’яву, як гістарычна зменлівую, шматфункцыянальную сістэму, у значнай ступені залежную ад грамадскага жыцця;

замацаваць і паглыбіць веды вучняў пра тэкст, выпрацаваць уменні аналізаваць, узнаўляць, ствараць і рэдагаваць тэксты;

удасканаліць арфаграфічную і пунктуацыйную пісьменнасць вучняў, асноўныя агульнавучэбныя ўменні;

замацаваць і паглыбіць веды і ўменні вучняў па фанетыцы і графіцы, лексіцы і фразеалогіі, марфалогіі і сінтаксісе, стылістыцы беларускай мовы;

выпрацаваць навык адэкватных камунікатыўных паводзін, адпаведных канкрэтным маўленчым сітуацыям;

сфарміраваць навык рэпрадуктыўнай і прадуктыўнай маўленчай дзейнасці: асэнсаванага і свядомага чытання, адэкватнага ўспрымання маўлення на слых, стварэння выказванняў у вуснай і пісьмовай формах;

развіваць інтэлектуальныя і творчыя здольнасці вучняў, фарміраваць навыкі самастойнай вучэбнай дзейнасці;

выхоўваць пачуццё адказнасці за слова, адчуванне яго прыгажосці і выразнасці.

5. Рэкамендаваныя формы і метады навучання і выхавання: гутаркі, дыспуты, урокі-камунікацыі, калектыўнае абмеркаванне; лінгвістычныя разборы, складанне падагульняльных схем і табліц, састаўленне алгарытмаў прымянення правілаў; выступленні з паведамленнямі на лінгвістычную тэму; напісанне творчых работ, выкананне тэставых работ. Перавага аддаецца такім відам дзейнасці, якія звязаны з аналізам тэксту, яго перапрацоўкай, а таксама складаннем уласнага тэксту: на аснове прапанаванага (пераказ), на аснове прапанаванага сродкамі іншай мовы (пераклад), на аснове ўласнага вопыту, назіранняў (сачыненне). Арганізуюцца назіранні за чужым і ўласным маўленнем, збор адпаведнага моўнага матэрыялу з наступным яго

выкарыстаннем ва ўласнай практычнай маўленчай дзейнасці. Мэтазгодна спалучаць франтальныя, групавыя, парныя і індывідуальныя формы навучання.

Выбар форм і метадаў навучання і выхавання вызначаецца настаўнікам самастойна на аснове мэт і задач вывучэння пэўнай тэмы, сфармуляваных удадзенай вучэбнай праграме патрабаванняў да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў з улікам іх узроставых і індывідуальных асаблівасцей.

6. Спецыфіка выкладання беларускай мовы на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі заключаецца ў тым, што сістэматычны курс беларускай мовы, вывучаны на працягу V–IX класаў, выступае асновай для авалодання мовай на больш высокім узроўні – на ўзроўні культуры вуснага і пісьмовага маўлення, што дазваляе паказаць асаблівасці функцыянавання моўных адзінак у тэксце і навучыць карыстацца мовай у практычнай маўленчай дзейнасці.

У дадзенай вучэбнай праграме прыводзяцца прыкладныя віды дзейнасці і тэматыка творчых работ.

Прыкладныя віды дзейнасці

Чытанне (азнаямляльнае, выбарачнае, вывучальнае) тэкстаў розных тыпаў, стыляў і жанраў.

Аналіз тэкстаў розных стыляў, абгрунтаванне мэтазгоднасці выкарыстання ў іх пэўных моўных сродкаў.

Напісанне тэзісаў навуковых, навукова-папулярных і публіцыстычных артыкулаў.

Выкананне розных відаў навучальных і кантрольных работ (дыктанты, пераказы, пераклады, тэставыя работы і іншыя).

Напісанне самастойных тэкстаў пэўнага стылю і жанру, тэкстаў на адну тэму ў розных стылях.

Рэдагаванне тэкстаў розных стыляў, знаходжанне і выпраўленне маўленчых недахопаў, арфаграфічных, пунктуацыйных і граматычных памылак.

Слуханне і аналіз публіцыстычных выступленняў (ці фрагментаў).

Публічнае выступленне на пэўную тэму перад аўдыторыяй.

Прыкладная тэматыка творчых работ

Беларусь – мая Радзіма

Дарагія мясціны роднага краю.

Імя на абеліску.

Хатынскі звон днём і ноччу разносіцца па Беларусі.

«Каб любіць Беларусь нашу мілую, трэба ў розных краях пабываць» (А. Ставер).

Беларускія народныя звычаі і традыцыі

Кожны народ мае свае святы.

Ноч, калі папараць цвіце.

Талака – звычай узаемадапамогі, перададзены нам ад прадзедаў.

Мова, этыка маўленчых зносін і маўленчы этыкет

«Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі...» (Ф. Багушэвіч).

«Слова – радасць, слова – чары...» (Я. Колас).

««Калі ласка!» – нашай роднай мовы шчырыя і ветлівыя словы...» (П. Броўка).

Прыгажосць чалавечых узаемаадносін

Ад пустога звону карысці мала.

«Чалавеку патрэбна не слава...» (С. Грахоўскі).

Дзякуй табе, дарагая матуля.

Артыкул (кніга), які мяне зацікавіў

Кніга адкрывае свет.
Скарбніца народнай мовы.
Мой любімы пісьменнік.

Музыка (спорт) у маім жыцці

«І песню родную люблю я...» (К. Буйло).
Алімпійскія чэмпіёны – нашы землякі.

Мой любімы від мастацтва

Роздум пасля спектакля (канцэрта, кінафільма).
На свеце шмат кніг, скульптур, карцін...
Чым цікавіцца маё пакаленне?

Мая сям'я і я

Што я ведаю пра свой род?
«Шчасця большага няма ў зярняці, як на ніве роднай прарастаці...» (В. Таўлай).
«Ёсць матчына любоў. Яе не зблытаеш з нікай» (Ю. Свірка).

Знакамітыя людзі нашай краіны

Іх юбілеі адзначала ўсё культурнае чалавецтва.
«Кнігі Коласа і Купалы нам калыскай і песняй былі...» (П. Броўка).

Кнігадрукаванне: гісторыя і сучаснасць

Беларускі асветнік і першадрукар Францыск Скарына.
Найлепшы даведнік, дарадца.
«Жыве ў вяках беларускае слова...» (А. Бачыла).

Прырода і мы

Ахоўваць і берагчы прыроду.
Чалавек – гаспадар зямлі?

Я ў сучасным свеце

Наш час – эпоха мабільнай сувязі.
Сучаснае аблічча роднага горада (вёскі, раёна...).

ГЛАВА 2

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА. АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

(53 гадзіны на год, 1/2 гадзіны на тыдзень, з іх 8 гадзін на пісьмовыя работы)

Роля мовы ў жыцці чалавека і грамадства
(1 гадзіна)

Мова як грамадская з'ява. Функцыі мовы.

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў
Асэнсоўваць мову як грамадскую з'яву.
Усведамляць функцыі мовы і ролю мовы ў жыцці чалавека і грамадства.

Маўленне
(1 гадзіна)

Маўленне як працэс маўленчых зносін. Віды маўленчай дзейнасці. Формы маўленчай камунікацыі.

Асноўныя патрабаваннi да вынiкаў вучэбнай дзейнасцi вучняў

Даваць характарыстыку маўленчай сiтуацыi; размяжоўваць вуснае і пісьмовае, маналагічнае і дыялагічнае маўленне.

Адэкватна ўспрымаць вуснае і пісьмовае маўленне; весцi дыялог у сiтуацыi афiцыйных і неафiцыйных маўленчых зносiн; валодаць навыкамі слухання, чытання, гаварэння і пісьма.

Тэкст (2 гадзiны)

Тэкст як адзiнка мовы і маўлення. Прыметы тэксту.

Апісанне, апавяданне, разважанне як функцыянальныя тыпы маўлення.

Асноўныя патрабаваннi да вынiкаў вучэбнай дзейнасцi вучняў

Ведаць асноўныя прыметы тэксту.

Вызначаць адрасата і мэтанакiраванасць тэксту; выяўляць прыметы тэксту, вызначаць тэму і асноўную думку тэксту, даваць загаловак, дзяліць тэкст на часткi (падтэмы і мiкратэмы) і абзацы; вызначаць вiды і сродкi сувязi сказаў і частак у тэксце, выдзяляць апорныя (ключавыя) словы, словазлучэннi, сказы.

Аналізаваць, рэдагаваць і ствараць тэксты розных тыпаў маўлення, складаць іх кампазіцыйныя схемы.

Культура маўлення (1 гадзiна)

Асноўныя якасцi культуры маўлення. Правiлы маўленчых паводзiн. Маўленчы этыкет.

Падрыхтоўка вуснага выступлення (вiншавальнага прывiтання, заклiку да выканання пэўнага дзеяння, запрашэння да ўдзелу ў карыснай грамадскай справе і iнш.) з захаваннем норм маўленчага этыкету.

Асноўныя патрабаваннi да вынiкаў вучэбнай дзейнасцi вучняў

Ведаць асноўныя камунікатыўныя якасцi маўлення (правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, чысцiня, дарэчнасць, багацце і выразнасць маўлення), нормы і правiлы маўленчых паводзiн.

Ужываць згодна з маўленчай сiтуацыяй і зместам камунікацыi моўныя сродкi для наладжвання неканфліктных, добразычлівых і паспяховых узаемаадносiн; захоўваць і ўдасканальваць культуру маўленчых паводзiн.

Дарэчы карыстацца нацыянальным маўленчым этыкетам.

Арфаэпiчныя нормы (2 гадзiны, з iх 1 гадзiна – на пісьмовую работу)

Вымаўленне галосных і зычных гукаў. Вымаўленне некаторых спалучэнняў зычных. Кантрольны дыктант.

Асноўныя патрабаваннi да вынiкаў вучэбнай дзейнасцi вучняў

Ведаць арфаэпiчныя нормы сучаснай беларускай мовы.

Знаходзiць і выпраўляць парушэннi арфаэпiчных норм беларускай лiтаратурнай мовы ў чужым і ўласным маўленнi.

Захоўваць арфаэпiчныя нормы; карыстацца арфаэпiчнымi слоўнікамі.

Акцэнталагічныя нормы
(1 гадзіна)

Націск і яго функцыі.

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў

Ведаць акцэнталагічныя нормы сучаснай беларускай мовы.

Знаходзіць і выпраўляць парушэнні акцэнталагічных норм беларускай літаратурнай мовы ў чужым і ўласным маўленні.

Захоўваць акцэнталагічныя нормы; карыстацца слоўнікамі для вызначэння правільнай пастаноўкі націску ў словах.

Арфаграфічныя нормы
(17 гадзін, з іх 3 гадзіны – на пісьмовыя работы)

Правапіс галосных о, э, а; е, ё, я; спалучэнняў галосных у запазычаных словах, прыстаўных галосных. Правапіс зычных (звонкіх і глухіх, свісцячых і шыпячых, прыстаўных і ўстаўных зычных, літар у і ў, д і дз, т і ц, падоўжаных зычных, некаторых спалучэнняў зычных). Правапіс мяккага знака і апострафа. Правапіс вялікай і малой літар. Правапіс слоў разам, праз злучок і асобна. Правапіс прыставак, якія заканчваюцца на зычны; і, ы, й пасля прыставак.

Кантрольная тэставая работа.

Кантрольны падрабязны пераказ тэксту.

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў

Ведаць арфаграфічныя нормы сучаснай беларускай мовы.

Знаходзіць і выпраўляць парушэнні арфаграфічных норм беларускай літаратурнай мовы ў чужым і ўласным маўленні.

Захоўваць арфаграфічныя нормы; карыстацца арфаграфічнымі слоўнікамі.

Лексічныя нормы
(3 гадзіны)

Ужыванне слова ў адпаведнасці з яго лексічным значэннем, адрозненне мнагазначных слоў і амонімаў. Правілы выкарыстання сінонімаў, антонімаў, паронімаў.

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў

Ведаць лексічныя нормы сучаснай беларускай мовы.

Знаходзіць і выпраўляць лексічныя недахопы ў чужым і ўласным маўленні.

Захоўваць лексічныя нормы ў маўленні; карыстацца тлумачальнымі слоўнікамі.

Фразеалагічныя нормы
(1 гадзіна)

Правілы ўжывання фразеалагізмаў у маўленні.

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў

Ведаць фразеалагічныя нормы сучаснай беларускай мовы.

Знаходзіць і выпраўляць памылкі ва ўжыванні фразеалагічных адзінак у чужым і ўласным маўленні.

Захоўваць фразеалагічныя нормы ў маўленні; карыстацца фразеалагічнымі і тлумачальнымі слоўнікамі.

Слoвaўтвaрaльнaя нoрмa
(3 гaдзiнa)

Утвaрэннe слoў у адпaвeднacцi сa слoвaўтвaрaльнaмi нoрмaмi. Асaблiвacцi ўжывaння вiтвoрнaх слoў.

Аснoўнaя пaтрaбaвaннi дa вiнiкaў вучэбнaй дзeйнacцi вучнiяў

Вeдaць слoвaўтвaрaльнaя нoрмa сучacнaй бeлaрускaй мoвы.

Знaхoдзiць i вiпрaўлiць пaмылкi вa ўтвaрэннi слoў у чужым i ўлacным маўлeннi.

Зaхoўвaць слoвaўтвaрaльнaя нoрмa ў маўлeннi; кaрыстaццa слoвaўтвaрaльнaмi i мaрфeмнaмi слoўнiкaмi.

Мaрфaлaгiчнaя нoрмa
(17 гaдзiн, з iх 4 гaдзiнa – нa пiсьмoвaя рaбoтa)

Ужывaннe нaзoўнiкaў, лiк, рoд якiх нe супaдaе ў бeлaрускaй i рускaй мoвaх; нaзoўнiкaў, якiя маoць фoрмa тoлькi адзiнoчнaгa цi тoлькi мнoжнaгa лiкy; нaзoўнiкaў aгульнaгa рoдy, нeсклaнiяльнaх нaзoўнiкaў i aбрэвiятур.

Тэстaвaя рaбoтa.

Ужывaннe пoўнaх i кaрoткiх прымeтнiкaў, фoрм ступeнeй пaрaўнaннa якacнaх прымeтнiкaў, прынaлeжнaх прымeтнiкaў. Ужывaннe фoрм ступeнeй пaрaўнaннa прымeтнiкaў i прыслoўяў.

Ужывaннe кoлькacнaх i пaрaдкaвaх лiчэбнiкaў; спaлучaльнacць збoрнaх лiчэбнiкaў з нaзoўнiкaмi i зaймeннiкaмi.

Ужывaннe aсaбoвaх зaймeннiкaў, звaрoтнaгa зaймeннiкa сябe, ужывaннe прынaзoўнiкa пры адмoўнaм зaймeннiкy; акцэнтaлaгiчнaя нoрмa пры склaнeннi зaймeннiкaў сaм, сaмa, сaмa, нiхтo, нiштo.

Кaнтрoльнaя пaдрaбязнa пeрaкaз тэкстy.

Ужывaннe aсaбoвaх кaнчaткaў дзeяслoвaў, aдрoзнeннe кaнчaткaў дзeяслoвaў aбвeснaгa i зaгaднaгa лaдy; акцэнтaлaгiчнaя нoрмa пры ўтвaрэннi спрaгaльнaх фoрмaў дзeяслoвaў.

Ужывaннe дзeeпрымeтнiкaў i дзeeпрыслoўяў, дзeeпрымeтнiкaвaх i дзeeпрыслoўнaх звaрoтaў.

Ужывaннe прынaзoўнiкaў у слoвaзлучэннaх, якiя пeрaдaюць aсaблiвacцi кiрaвaннa ў бeлaрускaй мoвe.

Кaнтрoльнaя тэстaвaя рaбoтa.

Аснoўнaя пaтрaбaвaннi дa вiнiкaў вучэбнaй дзeйнacцi вучнiяў

Вeдaць мaрфaлaгiчнaя нoрмa сучacнaй бeлaрускaй мoвы.

Знaхoдзiць i вiпрaўлiць пaрушэннi мaрфaлaгiчнaх нoрмaў бeлaрускaй лiтaрaтурнaй мoвы ў чужым i ўлacным маўлeннi.

Зaхoўвaць мaрфaлaгiчнaя нoрмa; кaрыстaццa слoўнiкaмi i дaвeднiкaмi длa ўстaнaўлeннa прaвiльнaгa нaпiсaннa слoў рoзнaх чacцiн мoвы.

Пaўтaрэннe i сiстэмaтызaцыя вивучaнaгa
(2 гaдзiнa)

Мoўнaя нoрмa i кyльтyрa маўлeннa.

Рэзeрвoвaя гaдзiнa
(2 гaдзiнa)

УТВЕРЖДЕНО

Постановление
Министерства образования
Республики Беларусь
30.06.2022 № 159

**Учебная программа по учебному предмету
«Русский язык»
для X класса учреждений образования,
реализующих образовательные программы общего среднего образования
с белорусским и русским языками обучения и воспитания**

(базовый уровень)

**ГЛАВА 1
ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ**

1. Учебная программа по учебному предмету «Русский язык» (далее – учебная программа) предназначена для изучения на базовом уровне учебного предмета «Русский язык» в X классе учреждений образования, реализующих образовательные программы общего среднего образования.

2. Настоящая учебная программа рассчитана на 53 часа (2 часа в неделю в первом полугодии и 1 час в неделю во втором полугодии учебного года). Из них на контрольные письменные работы – 7 часов: на диктант – 1 час, на изложения – 4 часа, на тестовые работы – 2 часа; 2 часа – резервные.

3. Цель изучения учебного предмета «Русский язык» – формирование системы знаний, умений и навыков свободного владения русским языком во всех видах речевой деятельности (слушание, говорение, чтение, письмо) и в различных сферах применения языка; развитие средствами русского языка интеллектуальной, духовно-нравственной, коммуникативной, гражданской культуры учащихся.

4. Задачи изучения учебного предмета «Русский язык»:

углубление, обобщение и систематизация знаний о фонетической, лексической, словообразовательной, грамматической системах русского языка и о системе орфографических и пунктуационных правил; о тексте, коммуникативных качествах речи, функциональных стилях языка и его стилеобразующих средствах; о нормах литературного языка; развитие способностей анализировать и оценивать с прагматической и эстетической точек зрения различные языковые явления;

развитие нормативно-речевых навыков и умений (соблюдение норм русского литературного языка, правил отбора речевых средств с учетом речевой ситуации), расширение знаний о видах речевой деятельности и речевой ситуации;

развитие связной речи: обучение созданию текстов различных стилей речи и жанров на предложенную и самостоятельно избранную тему, в том числе литературную;

углубление знаний учащихся о языке как феномене культуры, его роли в формировании системы общечеловеческих и национальных идеалов, традиций, обычаев, ценностей русского и белорусского народов, норм, регулирующих поведение личности в обществе.

5. Рекомендуемые формы и методы обучения и воспитания: на учебных занятиях целесообразно сочетать фронтальные, групповые, парные и индивидуальные формы обучения; с целью активизации познавательной деятельности учащихся рекомендуется использовать методы проблемного обучения, интерактивные и эвристические методы, дискуссии, метод проектов, иные методы. Выбор форм и методов обучения и воспитания определяется учителем самостоятельно на основе целей и задач изучения конкретной темы, сформулированных в настоящей учебной программе требований к результатам учебной деятельности учащихся.

Работа по развитию связной речи обязательно организуется на каждом уроке, при изучении всех разделов и тем курса русского языка (выделение часов на обучающие виды работ по развитию связной устной и письменной речи учащихся планирует учитель, исходя из общего количества часов, отведенных на изучение данной темы).

Рекомендуемые виды учебной деятельности (устной и письменной): учебное сообщение обобщающего и систематизирующего характера (в устной и письменной форме) на основе материалов учебного пособия (таблиц, схем, алгоритмов, других материалов), материалов справочных пособий; составление плана текста, тезисов, конспекта; составление таблиц, схем, алгоритмов, опорных конспектов для обобщения и систематизации изученного материала (под руководством учителя); комплексный анализ текста; стилистический анализ текста, сопоставительный анализ текстов; анализ и создание текстов дискуссионного характера; выявление и устранение ошибок разных видов в устной и письменной речи; написание текста доклада; изложение (подробное, выборочное, сжатое); сочинение (описание, повествование, сочинение-миниатюра; сочинение-рассуждение на морально-этическую, общественно-политическую, литературную, научную тему, по предложенному тезису); творческие работы в различных жанрах речи; написание отзыва о спектакле, фильме, книге.

Для диагностики усвоения теоретических сведений, определения результатов учебной деятельности рекомендуются следующие формы контроля: учебное сообщение учащегося; диктанты различных видов; изложение (подробное, сжатое, выборочное, с дополнительным заданием); сочинение (сочинение-описание; сочинение-повествование, сочинение-рассуждение); различные виды языковых разборов; тестовая работа.

6. Теоретическая и практическая направленность обучения русскому языку и развития речи учащихся подчинены компетентностному подходу, который объединяет два понятия: образовательная компетенция и компетентность. Образовательная компетенция – это общая норма, результат подготовки учащегося по учебному предмету (русскому языку). Содержание образовательной компетенции регламентирует предметно-деятельностную составляющую учебного процесса, комплексное достижение его целей, запланированного результата. Компетентность – это личностные достижения учащегося в области теории и практики владения языком.

Различают метапредметные и предметные компетенции. Важными для обучения русскому языку являются такие метапредметные компетенции, как ценностно-смысловая, учебно-познавательная, информационная. Они регулируют содержательный компонент привлекаемых текстов, учебно-познавательную работу с информацией, с учебными моделями, общими схемами; выполнение логических операций сравнения, анализа, обобщения, классификации, установление аналогии, иных логических операций.

Приоритетными для обучения русскому языку являются предметные компетенции: языковая, речевая, коммуникативная, лингвокультурологическая, социокультурная.

Языковая компетенция – это владение знаниями о языковой системе (фонетике, лексике, составе слова и словообразовании, морфологии, синтаксисе, их стилистических ресурсах), единицах всех уровней языка, знание норм русского литературного языка; это учебно-языковые умения опознавать, классифицировать, анализировать единицы языка.

Языковая компетенция учащихся совершенствуется на уроках, объектом изучения, обобщения и систематизации на которых являются теоретические аспекты языка. Организация обучения на таких уроках осуществляется в рамках системно-функционального подхода, который предполагает усвоение учащимися системы русского языка, единиц разного уровня с точки зрения значения, строения и назначения в речи; отбор и организацию языкового материала для создания различных видов текста.

Речевая компетенция – это владение знаниями о речи в ее соотношении с языком, о видах речевой деятельности, о речевой ситуации; это нормативно-речевые навыки и умения (соблюдение норм русского литературного языка: произносительных, лексических, словообразовательных, морфологических, синтаксических, стилистических, правописных (орфографических и пунктуационных) в процессе речевой деятельности; соблюдение правил отбора речевых средств с учетом сферы общения).

Речевая компетенция учащихся совершенствуется на уроках, объектом рассмотрения на которых является речь, все виды речевой деятельности.

Коммуникативная компетенция – это владение учащимися средствами языка и речи для реализации целей общения. Содержательными компонентами коммуникативной компетенции являются: сферы деятельности; ситуации общения и тактика коммуникации в зависимости от ситуации; типы текстов и правила их построения.

Коммуникативная компетенция – это коммуникативно-текстовые умения:

на уровне текстовосприятия (понимание содержания воспринятого текста, анализ его структурно-логической организации, выявление признаков текста);

на уровне текстопорождения (подчинение содержания текста теме, отбор опорных слов и ключевых предложений; накопление материала по теме, его структурирование в соответствии с жанрово-типологической принадлежностью текста и его категориальными признаками; отбор языковых средств и средств выразительности речи с учетом типологической и стилистической принадлежности текста; оценка отобранных языковых средств с точки зрения соответствия коммуникативным качествам речи (правильности, логичности, точности, уместности, богатству, выразительности); совершенствование созданного текста с целью его улучшения.

Коммуникативная компетенция учащихся совершенствуется на уроках, объектом рассмотрения на которых являются понятия теории создания связных высказываний. Организация познавательной деятельности учащихся осуществляется в рамках коммуникативно-деятельностного подхода, который обеспечивает максимальное приближение образовательного процесса к реальному общению. Коммуникативно-деятельностный подход основывается на реальной деятельности учащихся в предлагаемых ситуациях.

Социокультурная компетенция – это совокупность знаний о культурном наследии страны, национально-культурной специфике народа (обычаях, идеалах, традициях, ценностях, правилах речевого поведения).

Лингвокультурологическая компетенция – это владение национально-маркированными единицами языка, русским речевым этикетом, знание афористики и фразеологии с точки зрения отражения в них культуры, национально-психологических особенностей, опыта русского народа.

Социокультурная и лингвокультурологическая компетенции формируются на уроках при реализации лингвокультурологического и социокультурного подходов к обучению русскому языку, когда предполагается ознакомление учащихся с материальными и духовными ценностями народа, способами выражения которых являются язык, литература, искусство, история, когда развивается умение пользоваться полученными знаниями о культурном наследии страны, обычаях, традициях, социальных стереотипах в процессе общения. Лингвокультурологический и социокультурный подходы направлены на развитие речевой культуры и личностных качеств учащихся на основе освоения языка как средства постижения русской и национальной культуры в контексте общемировой.

Учебный материал для изучения группируется по блокам с учетом основных содержательных линий. Принципами отбора содержания обучения русскому языку в X классе являются: значимость теоретических сведений для всех видов речевой деятельности; учет функционально-семантических особенностей языковых единиц; опора на текст как на предмет обучения и как на результат (продукт) речевой деятельности; опора на этнокультуру при отборе теоретических сведений и дидактического материала.

ГЛАВА 2

СОДЕРЖАНИЕ УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА. ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Повторение изученного в IX классе
(2 часа)

Сложное предложение и его виды: сложносочиненное, сложноподчиненное, бессоюзное, сложное предложение с разными видами связи. Основные виды придаточных

частей в сложноподчиненном предложении. Знаки препинания в сложном предложении. Способы передачи чужой речи. Знаки препинания в предложениях с прямой речью.

Общие сведения о языке
(1 час)

Русский язык как один из государственных языков Республики Беларусь. Русский язык в международном общении.

Русский язык как развивающееся явление (ознакомление).

**ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ
К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ**

Понимать место и роль русского языка в Республике Беларусь и на международной арене; знать основные положения Закона Республики Беларусь от 26 января 1990 г. № 3094-ХІ «Аб мовах у Рэспубліцы Беларусь».

Текст и его признаки
(2 часа)

Текст. Структура текста. Основные признаки текста: тематическое единство, развернутость, последовательность, связность, смысловая цельность, завершенность.

**ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ
К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ**

Определять основные признаки текста; использовать в тексте языковые единицы, обеспечивающие реализацию его признаков.

Культура речи
(2 часа)

Коммуникативные качества речи. Нормы русского литературного языка: орфографическая, произносительная (орфоэпическая, акцентологическая), речевая (лексическая), стилистическая, словообразовательная, морфологическая, синтаксическая, пунктуационная.

**ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ
К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ**

Понимать значимость владения культурой речи; знать типы языковых норм и основные качества речи; уметь выявлять и исправлять факты нарушения языковых норм.

Функциональные стили речи
(2 часа)

Функциональные стили речи: научный, официально-деловой, публицистический, художественный, разговорный.

Стилеобразующие средства языка.

Стилистическая норма. Употребление слов и синтаксических конструкций в соответствии со стилистической принадлежностью текстов.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Разграничивать функциональные стили речи; аргументированно определять стиль предложенного текста; употреблять слова и синтаксические конструкции в соответствии со стилистической принадлежностью текстов; выявлять и устранять стилистические ошибки; создавать тексты определенного функционального стиля (с учетом сферы применения, цели, условий общения, содержания, адресата) и типа речи.

Жанры речи (3 часа)

Диалогические жанры речи (ознакомление). Дискуссия как вид спора. Правила формулирования аргументов.

Доклад как жанр речи. Научный доклад, его подготовка (изучение темы доклада), композиция, языковое оформление.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Выявлять дискуссионные темы; анализировать речевое поведение спорящих; владеть корректными приемами ведения спора, правилами формулирования аргументов, навыками ведения дискуссии; создавать текст научного доклада.

Слово как основная единица языка (14 часов)

Звуковая сторона слова: характеристика гласных и согласных звуков, изменение качества гласных и согласных звуков. Ударение. Произносительная норма (2 часа).

Смысловая сторона слова: сопоставление лексического значения и грамматического значения слова; системность лексики с учетом семантики слова: однозначные и многозначные слова; прямое и переносное значения слова; синонимы, антонимы, омонимы. Фразеологические обороты. Речевая (лексическая) норма (2 часа).

Состав слова и образование слов. Способы словообразования: приставочный, суффиксальный, постфиксальный, приставочно-суффиксальный, приставочно-постфиксальный, суффиксально-постфиксальный, сложение, сложение в сочетании с суффиксальным способом, сложение сокращенных основ, слияние, переход из одной части речи в другую. Словообразовательная норма (2 часа).

Изменение слова (части речи): самостоятельные части речи и их признаки, служебные части речи и их признаки, междометие. Трудные случаи определения грамматических характеристик слов (одушевленность/неодушевленность имен существительных, род имен существительных, особенности словоизменения имен существительных, неоднородность форм имен прилагательных и числительных, система глагольных форм, спряжение глаголов). Морфологическая норма (8 часов).

Произносительная норма. Произнесение слов и грамматических форм в соответствии с современными нормами, зафиксированными в орфоэпических словарях.

Речевая (лексическая) норма. Употребление слов в соответствии с их лексическим значением. Разграничение омонимов и многозначных слов. Правильное использование синонимов и антонимов. Употребление фразеологических оборотов в соответствии с их значением.

Употребление притяжательных местоимений и возвратного местоимения себя.

Грамматическая (словообразовательная) норма. Образование слов в соответствии с правилами сочетания морфем.

Грамматическая (морфологическая) норма. Употребление несклоняемых и сложносокращенных существительных в речи; употребление существительных, определение рода которых традиционно вызывает затруднения (домишко, вуаль, шампунь, другие существительные); особенности словоизменения имен существительных (образование форм именительного падежа множественного числа, родительного падежа множественного числа, склонение имен собственных, иные особенности); употребление падежных форм одушевленных и неодушевленных имен существительных во множественном числе.

Употребление имен прилагательных в полной и краткой форме; образование форм степеней сравнения прилагательных.

Употребление количественных и порядковых числительных; употребление сочетаний, обозначающих дробные числа; употребление собирательных числительных с существительными.

Употребление падежных форм притяжательных местоимений; употребление личных, отрицательных и неопределенных местоимений с предлогами.

Образование временных форм глаголов, имеющих чередование в основе, а также глаголов выздороветь, обессилеть, мучить и других; образование форм разноспрягаемых глаголов; образование форм повелительного наклонения глаголов лечь, ехать и других.

Образование причастий и деепричастий и их употребление в речи.

Образование форм сравнительной степени наречий на -о (-е).

Употребление производных и непроизводных предлогов в словосочетаниях, иллюстрирующих особенности управления в современном русском языке.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Знать и соблюдать произносительные, речевые, словообразовательные и морфологические нормы современного русского языка;

уметь пользоваться различными словарями: орфоэпическим, толковым, словообразовательным и другими;

выявлять, анализировать и исправлять факты нарушения языковых норм;

знать морфологические признаки частей речи, их синтаксические функции;

определять частеречную принадлежность слов, разграничивать омонимичные формы и части речи на основе лексических, морфологических и синтаксических признаков;

целенаправленно и осознанно употреблять в устной и письменной речи языковые единицы с учетом конкретной коммуникативной задачи.

Орфография как система правил правописания (16 часов)

Орфографическая норма

Проверяемые написания.

Фонетические написания.

Непроверяемые написания.

Правописание букв ь и ъ.

Правописание приставок пре- и при-.

Правописание окончаний и суффиксов имен существительных.

Правописание окончаний и суффиксов имен прилагательных.

Правописание суффиксов глаголов и глагольных форм.

Правописание безударных гласных в окончаниях глаголов и глагольных форм.

Правописание суффиксов наречий.

Правописание н и nn в разных частях речи.

Слитные, раздельные и дефисные написания слов разных частей речи.

Правописание не и ни со словами разных частей речи.

Орфографічная норма. Правопісанне ў адпаведнасці з сучаснымі правіламі орфографіі правяраемых і неправеряемых гласных і согласных ў розных частках слова. Правопісанне ў адпаведнасці з сучаснымі правіламі орфографіі букв ь і ъ; и – ы пасле прыставак, о – е пасле ц, и – ы пасле ц, прыставак пре- і при-, суфіксаў ісушчывіельных, прылагатэльных, наречій, глаголаў, прычастій і деепрычастій, заканчанняў змяняемых частак рэчы, н і nn ў словах розных частак рэчы, разграначэнне частак не і ні і іх правопісанне са словамі розных частак рэчы; слітнае, раздзельнае і дэфіснае напісанне слоў розных частак рэчы. Правопісанне ў адпаведнасці з сучаснымі правіламі орфографіі ісушчывіельных, прылагатэльных, лічыліельных, месцаімяні, наречій і наречных выражэнняў, глаголаў, прычастій, деепрычастій, прадлогаў, саюзаў, частак.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Находіць орфограму ў слове, выявляць выпадкі парушэння орфографічнай нормы; ведаць і прымяняць на пісьме сучасныя правіла орфографіі; ведаць карыстацца орфографічным слоўнікам і справачнымі матэрыяламі па орфографіі.

Павторэнне ізучэннага ў X класе
(2 гадзіны)

Языковыя нормы і культура рэчы.

ЗАЦВЕРДЖАНА

Пастанова
Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь
30.06.2022 № 159

Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце «Беларуская мова» для XI класа ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання і выхавання

(базавы ўзровень)

ГЛАВА 1 АГУЛЬНЫЯ ПАЛАЖЭННІ

1. Вучэбная праграма па вучэбным прадмеце «Беларуская мова» (далей – вучэбная праграма) прызначана для вывучэння на базавым узроўні гэтага вучэбнага прадмета ў XI класе ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі.

2. Дадзеная вучэбная праграма разлічана на 53 гадзіны (2 гадзіны на тыдзень у першым паўгоддзі і 1 гадзіна на тыдзень у другім паўгоддзі навучальнага года).

3. Мэта навучання беларускай мове на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі (базавы ўзровень) – падагульненне і сістэматызацыя ведаў вучняў пра мову і маўленне, замацаванне і развіццё маўленча-камунікатыўных уменняў і навыкаў, удасканаленне культуры вуснага і пісьмовага маўлення.

4. Задачы навучання беларускай мове:

паглыбіць лінгвістычныя звесткі, цэласнае ўяўленне пра мову як культурна-грамадскую з'яву, гістарычна зменлівую, шматфункцыянальную сістэму, у значнай ступені залежную ад грамадскага жыцця;

замацаваць і паглыбіць веды вучняў пра тэкст, выпрацаваць уменні аналізаваць, узнаўляць, ствараць і рэдагаваць тэксты;

удасканаліць арфаграфічную і пунктуацыйную пісьменнасць вучняў, асноўныя агульнавучэбныя ўменні;

замацаваць і паглыбіць веды і ўменні вучняў па фанетыцы і графіцы, лексіцы і фразеалогіі, марфалогіі і сінтаксісе, стылістыцы беларускай мовы;

выпрацаваць навык адэкватных камунікатыўных паводзін, адпаведных канкрэтным маўленчым сітуацыям;

сфарміраваць навык рэпрадуктыўнай і прадуктыўнай маўленчай дзейнасці: асэнсаванага і свядомага чытання, адэкватнага ўспрымання маўлення на слых, стварэння выказванняў у вуснай і пісьмовай формах;

развіваць інтэлектуальныя і творчыя здольнасці вучняў, фарміраваць навыкі самастойнай вучэбнай дзейнасці;

выхоўваць пачуццё адказнасці за слова, адчування яго прыгажосці і выразнасці.

5. Рэкамендаваныя формы і метады навучання і выхавання: гутаркі, дыспуты, урокі-камунікацыі, калектыўнае абмеркаванне; лінгвістычныя разборы, складанне падагульняльных схем і табліц, састаўленне алгарытмаў прымянення правіл; выступленні з паведамленнямі на лінгвістычную тэму; напісанне творчых работ, выкананне тэставых работ. Перавага аддаецца такім відам дзейнасці, якія звязаны з аналізам тэксту, яго перапрацоўкай, а таксама складаннем уласнага тэксту: на аснове прапанаванага (пераказ), на аснове прапанаванага сродкамі іншай мовы (пераклад), на аснове ўласнага вопыту, назіранняў (сачыненне). Арганізуюцца назіранні за чужым і ўласным маўленнем, збор адпаведнага моўнага матэрыялу з наступным яго выкарыстаннем ва ўласнай практычнай маўленчай дзейнасці. Мэтазгодна спалучаць фронтальныя, групавыя, парныя і індывідуальныя формы навучання.

Выбар форм і метадаў навучання і выхавання вызначаецца настаўнікам самастойна на аснове мэт і задач вывучэння пэўнай тэмы, сфармуляваных у дадзенай вучэбнай праграме патрабаванняў да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў з улікам іх узроставых і індывідуальных асаблівасцей.

6. Спецыфіка выкладання беларускай мовы на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі заключаецца ў тым, што сістэматычны курс беларускай мовы, вывучаны на працягу V–IX класаў, выступае асновай для авалодання мовай на больш высокім узроўні – на ўзроўні культуры вуснага і пісьмовага маўлення, што дазваляе паказаць асаблівасці функцыянавання моўных адзінак у тэксце і навучыць карыстацца мовай у практычнай маўленчай дзейнасці.

У дадзенай вучэбнай праграме прыводзяцца прыкладныя віды дзейнасці і тэматыка творчых работ.

Прыкладныя віды дзейнасці

Чытанне (азнаямляльнае, выбарачнае, вывучальнае) тэкстаў розных тыпаў, стыляў і жанраў.

Аналіз тэкстаў розных стыляў, абгрунтаванне мэтазгоднасці выкарыстання ў іх пэўных моўных сродкаў.

Напісанне тэзісаў навуковых, навукова-папулярных і публіцыстычных артыкулаў.

Выкананне розных відаў навучальных і кантрольных работ (дыктанты, пераказы, пераклады, тэставыя работы і іншыя).

Напісанне самастойных тэкстаў пэўнага стылю і жанру, тэкстаў на адну тэму ў розных стылях.

Рэдагаванне тэкстаў розных стыляў, знаходжанне і выпраўленне маўленчых недахопаў, арфаграфічных, пунктуацыйных і граматычных памылак.

Слуханне і аналіз публіцыстычных выступленняў (ці фрагментаў).

Публічнае выступленне на пэўную тэму перад аўдыторыяй.

Прыкладная тэматыка творчых работ

Беларусь – мая Радзіма

Дарагія мясціны роднага краю.

Імя на абеліску.

Хатынскі звон днём і ноччу разносіцца па Беларусі.

«Каб любіць Беларусь нашу мілую, трэба ў розных краях пабываць» (А. Ставер).

Беларускія народныя звычаі і традыцыі

Кожны народ мае свае святы.

Ноч, калі папараць цвіце.

Талака – звычай узаемадапамогі, перададзены нам ад прадзедаў.

Мова, этыка маўленчых зносін і маўленчы этыкет

«Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі...» (Ф. Багушэвіч).

«Слова – радасць, слова – чары...» (Я. Колас).

««Калі ласка!» – нашай роднай мовы шчырыя і ветлівыя словы...» (П. Броўка).

Прыгажосць чалавечых узаемаадносін

Ад пустога звону карысці мала.

«Чалавеку патрэбна не слава...» (С. Грахоўскі).

Дзякуй табе, дарагая матуля.

Кніга адкрывае свет

Артыкул (кніга), які мяне зацікавіў (зацікавіла).

Скарбніца народнай мовы.

Мой любімы пісьменнік.

Музыка (спорт) у маім жыцці

«І песню родную люблю я...» (К. Буйло).

Алімпійскія чэмпіёны – нашы землякі.

Мой любімы від мастацтва

Роздум пасля спектакля (канцэрта, кінафільма).

На свеце шмат кніг, скульптур, карцін...

Чым цікавіцца маё пакаленне?

Мая сям'я і я

Што я ведаю пра свой род?

«Шчасця большага няма ў зярняці, як на ніве роднай прарастаці...» (В. Таўлай).

«Ёсць матчына любоў. Яе не зблытаеш з ніякай» (Ю. Свірка).

Знакамітыя людзі нашай краіны

Іх юбілеі адзначала ўсё культурнае чалавецтва.

«Кнігі Коласа і Купалы нам калыскай і песняй былі...» (П. Броўка).

Кнігадрукаванне: гісторыя і сучаснасць

Беларускі асветнік і першадрукар Францыск Скарына.

Найлепшы памочнік, дарадца.

«Жыве ў вяках беларускае слова...» (А. Бачыла).

Прырода і мы

Ахоўваць і берагчы прыроду.

Чалавек – гаспадар зямлі?

Я ў сучасным свеце
Наш час – эпоха мабільнай сувязі.
Сучаснае аблічча роднага горада (вёскі, раёна...).

ГЛАВА 2
ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА. АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ
(53 гадзіны, 2/1 гадзіна на тыдзень, з іх 8 гадзін на пісьмовыя работы)

Агульныя звесткі аб мове
(1 гадзіна)

Мова і маўленне. Веданне мовы і валоданне мовай.

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў

Адрозніваць паняцці мова і маўленне. Усведамляць неабходнасць валодання мовай для паспяховай сацыялізацыі і самарэалізацыі.

Чытаць і аналізаваць тэксты, ствараць на іх аснове ўласныя вусныя і пісьмовыя выказванні.

Стылістыка
(2 гадзіны)

Функцыянальныя стылі маўлення. Стылеўтваральныя моўныя сродкі.

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў

Ведаць сферу выкарыстання, задачы, асноўныя стылёвыя рысы, характэрныя моўныя сродкі гутарковага, мастацкага, навуковага, публіцыстычнага і афіцыйнага стыляў.

Распазнаваць тэксты розных стыляў маўлення; абгрунтоўваць прыналежнасць тэкстаў да пэўнага стылю, выяўляць асаблівасці ўжывання моўных сродкаў у тэкстах розных стыляў і жанраў; удасканалваць тэксты рознай стылістычнай прыналежнасці з мэтай захавання стылёвага адзінства.

Ствараць самастойныя тэксты рознай жанрава-стылістычнай прыналежнасці.
Захоўваць нормы маўленчых паводзін у дыялагічным маўленні.

Сінтаксічныя і пунктуацыйныя нормы
(43 гадзіны, з іх 8 гадзін на пісьмовыя работы)

Нормы дапасавання і кіравання ў беларускай мове. Правілы сувязі выказніка і дзейніка, выражанага спалучэннем слоў.

Кантрольная тэставая работа.

Правілы пабудовы сказаў з аднароднымі і адасобленымі членамі, звароткамі, пабочнымі і ўстаўнымі канструкцыямі, параўнальнымі зваротамі; знакі прыпынку. Правілы ўжывання дзеяпрыслоўных і дзеяпрыметнікавых зваротаў.

Тэставая работа.

Кантрольны падрабязны пераказ тэксту.

Правілы пабудовы складаных сказаў (складаназлучаных, складаназалежных, бяззлучнікавых складаных сказаў, складаных сказаў з рознымі відамі сувязі частак); знакі прыпынку.

Кантрольны дыктант.

Знакі прыпынку ў канструкцыях з чужой мовай.

Кантрольная тэставая работа.

Ужыванне складаных сінтаксічных канструкцый у тэкстах розных тыпаў, стыляў і жанраў.

Кантрольны падрабязны пераказ тэксту.

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў

Ведаць сінтаксічныя і пунктуацыйныя нормы сучаснай беларускай мовы.

Знаходзіць і выпраўляць сінтаксічныя і пунктуацыйныя памылкі ў чужым і ўласным маўленні.

Захоўваць сінтаксічныя і пунктуацыйныя нормы ў маўленні. Карыстацца даведнікамі па сінтаксісе і пунктуацыі беларускай мовы.

Рабіць падрабязны пераказ тэксту.

Падагульненне і сістэматызацыя вывучанага
(5 гадзін)

Маўленчыя зносіны і маўленчы этыкет. Нормы сучаснай беларускай мовы; памылкі, выкліканыя іх парушэннем.

Рэзервовыя гадзіны
(2 гадзіны)

УТВЕРЖДЕНО

Постановление
Министерства образования
Республики Беларусь
30.06.2022 № 159

**Учебная программа по учебному предмету
«Русский язык»
для XI класса учреждений образования,
реализующих образовательные программы общего среднего образования
с белорусским и русским языками обучения и воспитания**

(базовый уровень)

**ГЛАВА 1
ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ**

1. Учебная программа по учебному предмету «Русский язык» (далее – учебная программа) предназначена для изучения на базовом уровне учебного предмета «Русский язык» в XI классе учреждений образования, реализующих образовательные программы общего среднего образования.

2. Настоящая учебная программа рассчитана на 53 часа (1 час в неделю в первом полугодии и 2 часа в неделю во втором полугодии учебного года). Из них на контрольные письменные работы – 7 часов: на диктант – 1 час, на изложения – 4 часа, на тестовые работы – 2 часа; 2 часа – резервные.

3. Цель изучения учебного предмета «Русский язык» – формирование системы знаний, умений и навыков свободного владения русским языком во всех видах речевой деятельности (слушание, говорение, чтение, письмо) и в различных сферах применения языка; развитие средствами русского языка интеллектуальной, духовно-нравственной, коммуникативной, гражданской культуры учащихся.

4. Задачи изучения учебного предмета «Русский язык»:

углубление, обобщение и систематизация знаний о фонетической, лексической, словообразовательной, грамматической системах русского языка и о системе

орфографических и пунктуационных правил; о тексте, коммуникативных качествах речи, функциональных стилях языка и его стилиобразующих средствах; о нормах литературного языка; развитие способностей анализировать и оценивать различные языковые явления с прагматической и эстетической точек зрения;

развитие нормативно-речевых навыков и умений (соблюдение норм русского литературного языка, правил отбора речевых средств с учетом речевой ситуации), расширение знаний о видах речевой деятельности и речевой ситуации;

развитие связной речи: обучение созданию текстов различных стилей речи и жанров на предложенную и самостоятельно избранную тему, в том числе лингвистическую и литературную;

расширение и углубление знаний учащихся о языке как феномене культуры, его роли в формировании системы общечеловеческих и национальных идеалов, традиций, обычаев, ценностей русского и белорусского народов, норм, регулирующих поведение личности в обществе.

5. Рекомендуемые формы и методы обучения и воспитания: на учебных занятиях целесообразно сочетать фронтальные, групповые, парные и индивидуальные формы обучения; с целью активизации познавательной деятельности учащихся рекомендуется использовать методы проблемного обучения, интерактивные и эвристические методы, дискуссии, метод проектов; иные методы. Выбор форм и методов обучения и воспитания определяется учителем самостоятельно на основе целей и задач изучения конкретной темы, сформулированных в настоящей учебной программе требований к результатам учебной деятельности учащихся.

Работа по развитию связной речи обязательно организуется на каждом уроке, при изучении всех разделов и тем курса русского языка (выделение часов на обучающие виды работ по развитию связной устной и письменной речи учащихся планирует учитель, исходя из общего количества часов, отведенных на изучение данной темы).

Рекомендуемые виды учебной деятельности (устной и письменной): учебное сообщение обобщающего и систематизирующего характера (в устной и письменной форме) на основе материалов учебного пособия (таблиц, схем, алгоритмов, иных материалов), материалов справочных пособий; составление плана текста (теоретического материала раздела), тезисов, конспекта; составление таблиц, схем, алгоритмов, опорных конспектов для обобщения и систематизации изученного материала (под руководством учителя); выявление и устранение ошибок разных видов в устной и письменной речи; написание текста доклада, реферата; диктанты различных видов; изложение (подробное, выборочное, сжатое.); сочинение (описание, повествование, рассуждение); эссе; творческие работы в различных жанрах речи.

Для диагностики усвоения теоретических сведений, определения результатов учебной деятельности рекомендуются следующие формы контроля: учебное сообщение учащегося; диктанты различных видов; изложение (подробное, сжатое, выборочное); сочинение (сочинение-описание; сочинение-повествование, сочинение-рассуждение); различные виды языковых разборов; тестовая работа.

6. Теоретическая и практическая направленность обучения русскому языку и развития речи учащихся подчинены компетентностному подходу, который объединяет два понятия: образовательная компетенция и компетентность. Образовательная компетенция – это общая норма, результат подготовки учащегося по учебному предмету «Русский язык». Содержание образовательной компетенции регламентирует предметно-деятельностную составляющую учебного процесса, комплексное достижение его целей, запланированного результата. Компетентность – это личностные достижения учащегося в области теории и практики владения языком.

Различают метапредметные и предметные компетенции. Важными для обучения русскому языку являются такие метапредметные компетенции, как ценностно-смысловая, учебно-познавательная, информационная. Они регулируют содержательный компонент привлекаемых текстов, учебно-познавательную работу с информацией, учебными моделями, общими схемами; выполнение логических операций сравнения, анализа, обобщения, классификации, установление аналогии и других логических операций.

Приоритетными для обучения русскому языку являются предметные компетенции: языковая, речевая, коммуникативная, лингвокультурологическая, социокультурная.

Языковая компетенция – владение знаниями о языковой системе (фонетике, лексике, составе слова и словообразовании, морфологии, синтаксисе, их стилистических ресурсах), единицах всех уровней языка, знание норм русского литературного языка; учебно-языковые умения опознавать, классифицировать, анализировать единицы языка.

Языковая компетенция учащихся совершенствуется на уроках, где объектом изучения, обобщения и систематизации являются теоретические аспекты языка. Организация обучения на таких уроках осуществляется в рамках системно-функционального подхода, который предполагает усвоение учащимися системы русского языка, единиц разного уровня с точки зрения значения, строения и назначения в речи; отбор и организацию языкового материала для создания различных видов текста.

Речевая компетенция – это владение знаниями о речи в ее соотношении с языком, видах речевой деятельности, речевой ситуации; это нормативно-речевые навыки и умения (соблюдение норм русского литературного языка: произносительных, лексических, словообразовательных, морфологических, синтаксических, стилистических, правописных (орфографических и пунктуационных) в процессе речевой деятельности; соблюдение правил отбора речевых средств с учетом сферы общения).

Речевая компетенция учащихся совершенствуется на уроках, объектом рассмотрения на которых является речь, все виды речевой деятельности.

Коммуникативная компетенция – это владение учащимися средствами языка и речи для реализации целей общения. Содержательными компонентами коммуникативной компетенции являются: сферы деятельности; общение и тактика коммуникации в различных ситуациях; типы текстов и правила их построения.

Коммуникативная компетенция – это коммуникативно-текстовые умения:

на уровне текстовосприятия (понимание содержания воспринятого текста, анализ его структурно-логической организации, выявление признаков текста);

на уровне текстопорождения (подчинение содержания текста теме, отбор опорных слов и ключевых предложений; накопление материала по теме, его структурирование в соответствии с жанрово-типологической принадлежностью текста и его категориальными признаками; отбор языковых средств и средств выразительности речи с учетом типологической и стилистической принадлежности текста; оценка отобранных языковых средств с точки зрения соответствия коммуникативным качествам речи (правильности, логичности, точности, уместности, богатству, выразительности); совершенствование созданного текста с целью его улучшения).

Коммуникативная компетенция учащихся совершенствуется на уроках, где объектом рассмотрения являются понятия теории создания связных высказываний. Организация познавательной деятельности учащихся осуществляется в рамках коммуникативно-деятельностного подхода, который обеспечивает максимальное приближение образовательного процесса к реальному общению. Коммуникативно-деятельностный подход основывается на реальной деятельности учащихся в предлагаемых ситуациях.

Социокультурная компетенция – это совокупность знаний о культурном наследии страны, национально-культурной специфике народа (обычаях, идеалах, традициях, ценностях, правилах речевого поведения).

Лингвокультурологическая компетенция – это владение национально-маркированными единицами языка, русским речевым этикетом, знание афористики и фразеологии с точки зрения отражения в них культуры, национально-психологических особенностей, опыта русского народа.

Социокультурная и лингвокультурологическая компетенции формируются на уроках при реализации лингвокультурологического и социокультурного подходов к обучению русскому языку, когда предполагается ознакомление учащихся с материальными и духовными ценностями народа, способами выражения которых являются язык, литература, искусство, история, когда развивается умение пользоваться полученными знаниями о культурном наследии страны, обычаях, традициях, социальных стереотипах

в процессе общения. Лингвокультурологический и социокультурный подходы направлены на развитие речевой культуры и личностных качеств учащихся на основе освоения языка как средства постижения русской и национальной культуры в контексте общемировой.

Содержание обучения русскому языку в XI классе базового уровня группируется во взаимосвязанные блоки для формирования перечисленных компетенций. Принципами отбора содержания обучения русскому языку в XI классе являются: значимость теоретических сведений для речевой деятельности; учет функционально-семантических особенностей явлений языковой системы; опора на текст как на предмет обучения и как на результат (продукт) речевой деятельности; опора на этнокультуру при отборе теоретических сведений и дидактического материала.

ГЛАВА 2 **СОДЕРЖАНИЕ УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА. ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ** **К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ**

Повторение изученного в X классе
(2 часа)

Слово как основная единица языка. Нормы русского литературного языка.

Общие сведения о языке
(2 часа)

Функции языка. Язык и общество. Язык и мышление.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ **К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ**

Учащиеся должны:
знать основные функции русского языка;
осознавать роль языка в обществе;
понимать связи языка и процессов мышления.

Речевое общение
(5 часов)

Условия и основные компоненты общения. Правила эффективного речевого общения.

Устная монологическая речь. Виды монологической речи: информационная, убеждающая, воодушевляющая, призывающая к действию, развлекательная. Структура разных видов монологической речи: части текста речи, их функции и задачи. Стилистические особенности и средства выразительности каждого вида речи.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ **К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ**

Учащиеся должны:
знать:
условия и основные компоненты процесса общения, правила эффективного речевого общения;
разные виды монологической речи, их структуры, коммуникативные задачи;
стилистические особенности, средства организации и выразительности каждого вида монологической речи;
уметь:
применять правила эффективного речевого общения;

создавать тексты разных видов монологической речи с учетом задач, стилистических особенностей и требований к структуре каждого вида монологической речи;
использовать средства выразительности в текстах разных видов монологической речи;
выступать с монологической речью.

СИНТАКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ И ИХ ФУНКЦИОНАЛЬНО-СТИЛИСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ (19 часов)

Словосочетание (1 час)

Словосочетание как единица синтаксиса.

Виды подчинительной связи в словосочетании: согласование, управление, примыкание. Смысловые отношения в словосочетании. Несвободные словосочетания.

Грамматическая (синтаксическая) норма. Нормативное употребление формы зависимого слова при согласовании и управлении.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

знать:

виды подчинительной связи в словосочетании;

смысловые отношения в словосочетаниях;

уметь:

вычленять словосочетания из предложений, в том числе несвободные словосочетания;

определять смысловые отношения между главным и зависимым словами в словосочетании; определять вид подчинительной связи в словосочетании, синтаксическую функцию несвободных словосочетаний;

выявлять и исправлять грамматические ошибки.

Предложение как основная коммуникативная единица языка (6 часов)

Виды простых предложений. Порядок слов. Логическое ударение.

Главные члены предложения. Типы сказуемого и способы его выражения. Трудные случаи определения подлежащего и различных типов сказуемого.

Второстепенные члены предложения. Синтаксические функции инфинитива.

Односоставные предложения.

Грамматическая (синтаксическая) норма. Согласование сказуемого с подлежащим, выраженным количественным словосочетанием. Употребление полной и краткой форм прилагательного в составном именном сказуемом.

Пунктуационная норма. Тире между подлежащим и сказуемым. Дефис при приложении.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

знать:

виды простых предложений;

главные и второстепенные члены предложения и способы их выражения;

синтаксические функции инфинитива;
основные случаи постановки тире между подлежащим и сказуемым;
понимать значимость порядка слов и роль логического ударения в предложении;
уметь:
различать простое и сложное предложения; двусоставное и односоставное предложения;
производить синтаксический разбор простого предложения.

Осложненное простое предложение (6 часов)

Отличительные особенности предложений с однородными членами и их стилистические резервы.

Обособление второстепенных членов предложения как средство смыслового, интонационного и пунктуационного (в письменной речи) оформления добавочного сообщения в высказывании.

Вводные слова, словосочетания, предложения как средство выражения отношения говорящего к сообщаемому. Вставные конструкции как средство выражения попутных замечаний, разъяснений, конкретизации деталей.

Функции обращения как средства характеристики адресата речи с целью достижения ее выразительности.

Грамматическая (синтаксическая) норма. Правильное построение предложений с однородными членами. Правильное построение предложений с обособленными определениями, приложениями; обособленными обстоятельствами, выраженными деепричастными оборотами.

Пунктуационная норма. Знаки препинания в предложениях с однородными членами, в том числе с обобщающим словом при них. Знаки препинания в предложениях с обособленными определениями и приложениями. Знаки препинания в предложениях с обособленными обстоятельствами. Знаки препинания при обособленных уточняющих, пояснительных и присоединительных членах предложения. Знаки препинания при вводных словах, словосочетаниях и предложениях; вставных конструкциях; в предложениях с обращениями.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:
знать признаки осложненных предложений;
уметь:
обнаруживать и разграничивать конструкции, осложняющие предложение;
обнаруживать пунктограммы и решать пунктуационные задачи в осложненном простом предложении;
производить синтаксический анализ предложений с однородными, обособленными членами, вводными словами, словосочетаниями и предложениями, обращениями;
использовать осложняющие конструкции в качестве средства увеличения объема информации простого предложения;
использовать вводные слова, словосочетания и предложения как средства логичности речи, выражения авторской позиции в рассуждении.

Сложное предложение (6 часов)

Типология сложных предложений.
Сложносочиненное предложение: основные виды, средства связи, пунктуационное оформление (пунктуационная норма).

Сложноподчиненное предложение, его структура и средства связи. Классификация придаточных частей в сложноподчиненных предложениях. Сложноподчиненное предложение с несколькими придаточными. Правила построения (синтаксическая норма) и пунктуационное оформление (пунктуационная норма) сложноподчиненных предложений.

Бессоюзное сложное предложение: структура и пунктуационное оформление (пунктуационная норма).

Сложные предложения с разными видами связи: структура, правила построения (синтаксическая норма) и пунктуационное оформление (пунктуационная норма).

Грамматическая (синтаксическая) норма. Правильное построение сложносочиненных, сложноподчиненных, бессоюзных сложных предложений; сложноподчиненных предложений с несколькими придаточными; сложных предложений с разными видами связи.

Пунктуационная норма. Запятая, точка с запятой и тире между частями сложносочиненного предложения; отсутствие запятой между частями сложносочиненного предложения при наличии общего компонента. Выделение запятыми придаточной части в сложноподчиненном предложении. Отсутствие запятой между однородными придаточными, соединенными одиночными союзами и, или. Условия расчленения составного союза и пунктуационное оформление конструкций с расчлененным составным союзом. Запятая на стыке сочинительного и подчинительного союзов или двух подчинительных союзов (союза и союзного слова). Запятая, точка с запятой, двоеточие и тире в бессоюзном сложном предложении.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

знать типы сложного предложения и правила их пунктуационного оформления;

уметь:

обнаруживать части в составе сложного предложения и определять их количество;

определять тип сложного предложения;

определять основные виды придаточных частей в сложноподчиненном предложении, правильно квалифицировать средства связи (союз или союзное слово);

составлять схемы сложного предложения;

конструировать по схемам сложные предложения;

производить синтаксический и пунктуационный разбор сложного предложения;

целесообразно использовать в текстах разные типы сложных предложений.

ЧУЖАЯ РЕЧЬ

(2 часа)

Чужая речь и способы ее передачи. Построение (синтаксическая норма) и пунктуационное оформление предложений с прямой речью (пунктуационная норма).

Стилистические возможности и функции разных способов передачи чужой речи.

Грамматическая (синтаксическая) норма. Правильное построение предложений с чужой речью. Соблюдение правил замены прямой речи косвенной.

Пунктуационная норма. Знаки препинания в предложениях с прямой речью. Знаки препинания при диалоге. Пунктуационное оформление косвенного вопроса. Пунктуационное оформление цитат, в том числе стихотворных. Пунктуационное оформление эпиграфа.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

знать:

способы передачи чужой речи;

правила пунктуационного оформления прямой речи;

уметь:

определять способ передачи чужой речи;

составлять предложения с прямой и косвенной речью;

заменять прямую речь косвенной;

производить синтаксический разбор предложений с прямой речью;

целесообразно использовать различные способы передачи чужой речи.

ПУНКТУАЦИЯ

(10 часов)

Пунктуация как система знаков препинания и правил их употребления.

Знаки конца предложения.

Употребление многоточия, запятой, точки с запятой, двоеточия, тире, дефиса, кавычек. Пунктуация в предложениях с союзами и, или. Пунктуация в предложениях, содержащих конструкции с как.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся должны:

знать функции и правила постановки знаков препинания;

уметь:

определять цель высказывания и правильно ставить знак препинания в конце предложения, расставлять знаки препинания в простых осложненных и сложных предложениях, объяснять их пунктуационное оформление;

правильно пунктуационно оформлять предложения с союзами и, или;

правильно пунктуационно оформлять предложения, содержащие конструкции с как;

производить пунктуационный анализ предложений.

Повторение изученного в XI классе (4 часа)

Языковые нормы современного русского литературного языка.